

STATI

Povaha cesty v archaickém římském právu

Jan Šejdl*

Abstrakt: Text se věnuje několika aspektům vývoje cesty a práva cesty v pramenech římského práva, a to především s ohledem na archaické období. V tomto smyslu se opírá nikoliv pouze o rekonstrukce textů Zákona dvanácti desek, ale přímo o prameny, které vedou k finálnímu textu oněch rekonstrukcí, a věnuje se i problematice výkladu některých pojmů, jejichž obsah není zcela zřejmý a jejichž ne každý výklad je odpovídající právě archaické době. V důsledku těchto úvah také text nabízí určité technické proposice pro to, jaký charakter by cesta v archaické době mohla mít, a tím například také nastiňuje její užívání.

Klíčová slova: *ius romanum*, *servitutes*, *iura praediorum*, *via*, *ius eundi*, *ius agendi*, *munire*

Úvod

Cesta jako taková jistě není produktem Římanů, snad ani pojem samotný není produktem Římanů, protože se jedná o skutečnost či v přeneseném smyslu i obraz nebo ideu spojenou s mnoha kulturami a historicky jistě to, co bylo později označeno jako cesta, bylo spojeno se samotným základem lidské společnosti, je snad možno říci dávno před vynálezem kola, s jeho vynálezem pak jistě v ještě specifitější podobě, rozsahu i šíři. Přesto je ale pojem cesty v mnohém s Římany spojován, a to jednak ve smyslu právním, správním, ale i technickém, především vzhledem k rozsáhlé síti veřejných cest, která byla v římské říši vybudována.

Tradičně bývá cesta, respektive právo cesty¹ zařazováno již mezi nejstarší právní instituty s tím, že jejich vznik je kladen k Zákoníku dvanácti desek, respektive z povahy této kodifikace i před něj.² Je ale bezpochyby, že faktický charakter, ale i právní povaha cesty tak, jak je chápala archaické římské právo a jak je chápala kupříkladu právo klasické či justiniánské, se výrazně lišily a celý institut prošel poměrně nemalým vývojem. Aby bylo možno tento vývoj určitým způsobem zachytit, je nutné pokusit se nejprve pohlédnout do oné archaické doby a nalézt určité stopy toho, jak cesta byla charakterizována a jak fungovala v nejstarších dobách, tedy v dobách, které položily základ pozdějším rozvinutějším systémům a pohledům klasického práva.

* JUDr. Jan Šejdl, Ph.D., katedra právních dějin Fakulty právnické Západočeské Univerzity. E-mail: jsejdl@kpd.zcu.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6921-6155>.

1 *Cesta, služebnost cesty, právo cesty* jsou všechno pojmy, které při vývoji římského práva a v textech antických právníků sehrály určitou a do nemalé míry vývojovou roli a jejichž vzájemné vztahy a obsah si zaslouží samostatné důkladné zpracování. Ačkoliv tedy pojem cesty by primárně měl být chápán jako ono smysly vnímatelné jsoucnou, v duchu termínů, které používali přímo antičtí autoři, aby nedošlo k dezinterpretaci jejich textů a bylo možno vnímat možnou šíři významů pojmu, bude užíváno pojmu cesty i pro právní institut.

2 Viz pouze pro příklad HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4. opravené vydání. Praha: Otto, 1910, s. 429; GROSSO, G. *Le servitù prediali nel diritto romano*. Torino: Giappichelli, 1969, s. 22–26; BONFANTE, P. *Corso di diritto romano*, 3. Milano: Giuffrè, 1972, s. 59–63; (zde je citováno i několik názorů na vznik služebnosti); BIONDI, B. *Le servitù prediali nel diritto romano*. 2. edizione rifatta. Milano: Giuffrè, 1954, s. 35–39.

Nikoliv náhodně se výše píše o pokusu – vzhledem k množství pramenů, jejich jistotě či spíše nejistotě, se vždy jedná minimálně o hledání v určitém příšeří, což ale na druhou stranu nemůže znamenat, že by bylo možno se tomuto hledání vyhnout či že by bylo touto svojí charakteristikou neužitečné. Takřka všechny prameny, jak budou níže uváděny, jsou buď předmětem určité rekonstrukce, nebo jsou útržkovité, nebo jsou postiženy byť třeba i jen možnostmi pozdějších úprav. A v neposlední řadě se jedná o prameny, které vznikly o mnoho let později, než je doba, o níž svědčí či o níž hovoří.

1. Otázka šíře cesty

Jedna ze základních otázek, které se k problematice cesty a cestě samotné obvykle váží a o níž se poměrně přesně prameny vyjadřují, je otázka její šíře. Tato otázka ještě více vyvstává vzhledem k výše zmíněnému vynálezu kola, díky němuž je pro průjezd vozu požadována určitá šíře cesty, na rozdíl kupříkladu od soumara, který nese svůj náklad na zádech a v určitém smyslu je obratnější například při vyhýbání. Není tedy divu, že dle dochovaných pramenů se již v nejstarších právních úpravách můžeme setkat s určením šíře cesty, a to tak, že tato je určována údajně již podle zákona dvanácti desek. Gaius v tomto smyslu informuje, že osm stop má být široká cesta v rovném úseku, dvojnásobek pak tam, kde se ohýbá.³ Vzhledem k tomu, že římská stopa dosahovala přibližně 29,5 cm,⁴ pak taková cesta v rovném úseku měla být široká 236 cm, v zatáčce dokonce 472 cm. Pouze pro porovnání je možno uvést, že dnešní standardní šířka jízdního pruhu kupříkladu v Praze má dosahovat 3 m.⁵ Z uvedeného však vyplývá poměrně značná šíře takovéto cesty, tím spíše, vezme-li se do úvahy nejen rychlost tehdejších dopravních prostředků, ale také jejich charakter. Nabízí se tedy otázka, zdali není tento údaj upraven, a to tak, jak vyhovovalo jistě mnohem vyspělejšímu systému přepravy v době Justiniánově, tedy v době, kdy byla sepsána *Digesta*, která zprostředkovala Gaiův fragment do dnešních dní, avšak kupříkladu podle *Indexu interpolací*, kde je možno předpokládat, že by o takovéto úpravě byla uvedena zmínka, se jeví fragment zcela autentickým.⁶ Skutečnost, že uvedené šíře jsou do značné míry autentické, však silně potvrzují i další prameny, které se v této otázce shodují.

Stejně rozměry je možno najít i v díle Marka Terentia Varrona,⁷ stejně tak ale i v díle Sexta Pompeia Festa.⁸ Uvedené texty, které se do dnešních dnů v daných pasážích docho-

³ Dig. 8.3.8 (Gai. lib. 7 ad ed. provinc.): „*Viae latitudo ex lege duodecim tabularum in porrectum octo pedes habet, in anfractum, id est ubi flexum est, sedecim.*“ (Přímá cesta je podle zákona XII desek široká 8 stop, v zatáčce, to je tam, kde se ohýbá, šestnáct.) Nebude-li uvedeno jinak, je text justiniánských kodifikací převzat z *Corpus iuris civilis*. Editio sexta decima. Berolini: Weidmann, 1954. Překlady pak, nebude-li uvedeno jinak, jsou autorské.

⁴ Přesněji viz např. HULTSCH, F. *Griechische und römische Metrologie*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1882, s. 90.

⁵ Viz například oddíl C.2.2 Manuálu pro tvorbu veřejných prostranství, vydává Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, ve znění k 1. lednu 2024.

⁶ LEVY, E. – RABEL, E. *Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*. Weimar: Böhlau, 1929, sl. 106.

⁷ Varro, *De lingua latina*, 7.15: „*Terrarum anfracta revisam, anfractum est flexum, ab origine duplici dictum, ab ambitu et frangendo: ab eo leges iubent in directo pedum VIII esse viam, in anfracto XVI, id est in flexu.*“ (Znovu prohlédnu zemské záhyby, anfractum znamená „zahnuté“ a má dvojitý původ: vychází z obejití /ambitus/ a lámání /frangere/. Kvůli tomu zákony nařizují, že přímá cesta má být široká osm stop, v ohybu /anfractum/, tj. v zatáčce, šestnáct stop.) Citováno dle M. Terenzio Varrone *libri intorno alla lingua latina*. Venetiis: Giuseppe Antonelli, 1874. Překlad z VARRO REATINUS, M. T. *De lingua latina V–VII*. Překlad Lucie Pultrová. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015.

⁸ Festus, heslo: „*viae: viae sunt et publicae, per (quas ir?)e omnibus licet, et privatae, quibus neminem uti... preter eorum quorum sunt. Et ita privatae VIII pedes in latitudine iure et lege, publicae quantum ratio utilitatis permittit. Lex iubet*

vály v zásadě bez pozdějších zásahů, svědčí o tom, že skutečně již v archaické době byla šíře cesty určena identickými rozměry, jaké udává Gaius ve svém výše citovaném fragmentu. Jak však bude patrné, texty přinášejí mnohem více informací a možná ještě více problematických otázek.

K tématu šíře cesty je možno se též zamyslet ještě nad další otázkou, a sice oním zdvojnásobením šíře cesty v její zatáčce či ohybu. Tento požadavek se kupříkladu v rámci zvýšeného provozu zdá vcelku rozumný, protože se tím umožňuje míjení vozů v zatáčce, čímž je tak často tato úprava zdůvodňována.⁹ Je ale nasnadě otázka, jak by se řešilo míjení v rovné části cesty. Na první pohled lze odpovědět jednoduše – je zde větší možnost vidět protijedoucí vůz dále a situaci vyřešit. Ale je vhodné se opět vztít do situace archaického Říma, kdy rychlost vozu nebude jistě tak kritická, aby tento problém byl naléhavý, je dokonce možno říci, že se to týká i zatáček. Dále je možno si představit cestu, která zpravidla vede venkovskou zemědělskou krajinou a nemusí pak být problematické vidět protijedoucí vůz i do zatáčky. Navíc je toto pravidlo většinou vykládáno vzhledem k soukromým cestám přes cizí pozemek a o tom, že by na těchto cestách byl takový provoz, který by nutkavě vyžadoval vyřešení míjení vozů v zatáčkách, lze ještě víc pochybovat. Přesto je nepochybné, že pravidlo o větší šíři cesty v zatáčce platilo.

Jako možné vodítko pro osvětlení účelu tohoto pravidla může sloužit Paulův fragment, který shrnuje oprávnění v rámci jednotlivých druhů cestných služebností.¹⁰ Z jeho textu pak poměrně jasně vyplývá nejen možnost po cestě přes cizí pozemek jezdit vozem či chodit nebo prohánět dobytek, ale také právo po takové cestě vláčet kámen nebo táhnout trám či kládu. Právě ona poslední oprávnění pak mohou být klíčem k tomu, proč v zatáčce je nutné mít cestu širší. Takový trám nebo kláda mohou dosahovat určité délky a v případě zatáčky je zapotřebí, aby se na cestu vešel celý tento povoz či transport, včetně kupříkladu potahu. Pokud bude vzat příklad extrémní zatáčky o 90°, pak by při standardní šíři cesty, aniž by došlo ke zdvojení šíře v zatáčce, mohl být případný trám dlouhý maximálně 668 cm, do čehož není započítáván potah (který, pravda, nemusí být v přímé ose před trámem). Pokud je cesta v zatáčce zdvojnásobena, pak maximální délka trámu již dosahuje 1336 cm, opět bez započtení potahu, což již odpovídá kupříkladu střešním či

XVI in anfractu flexuque pedes esse vias ut qui vias muniunto: ni sam dilapidassunt, qua volet, iumentum ageto“. (Cesty jsou jak veřejné, kterými je všem dovoleno jít, tak soukromé, jež nikdo užívat... než ti, jejichž jsou. A tyto soukromé /mají být/ 8 stop široké dle práva a zákona, veřejné kolik si žádá užitečnost. Zákon nařizuje, aby cesty byly 16 stop /široké/ v ohybu a zatáčce a aby byly vymezeny kameny. Pokud by kameny nebyly, ať žene dobytek, kudy chce.) Překlad především posledních dvou vět je již v podstatě výkladem, jak je patrné níže v textu, a může sloužit pouze k prvnímu základnímu seznámení. Samotných edic a verzí latinského textu je několik, takže je citováno dle LINDSAY, Wallace M. (ed.). *Sexti Pompei Festi De verborum significatione quae supersunt, cum Pauli epitome*. Lipsiae: Teubneri, 1913; dle úpravy FRANCIOSI, G. *Studi sulle servitù prediali*. Napoli: Jovene, 1967, s. 28 a 30, překlady autorské.

⁹ Např. FRANCIOSI, G. *Studi sulle servitù prediali*, s. 28, který i dále odkazuje na Isidora ze Sevilly: Isid. *Ethymologiae*, 15.16.4., kde je obdobně zdůvodněn.

¹⁰ Dig. 8.3.7pr. (Paul. lib. 21 ad ed.): „Qui sella aut lectica vehitur, ire, non agere dicitur: iumentum vero ducere non potest, qui iter tantum habet. qui actum habet, et plostrum ducere et iumenta agere potest. sed trahendi lapidem aut tignum neutri eorum ius est: quidam nec hastam rectam ei ferre licere, quia neque eundi neque agendi gratia id faceret et possent fructus eo modo laedi. qui viam habent, eundi agendique ius habent: plerique et trahendi quoque et rectam hastam referendi, si modo fructus non laedat.“ (Kdo je dopravován na sedátku nebo lehátku, říká se, že jde, nikoliv se veze /užívá pěšiny, nikoliv stezky/. Dobytek také nemůže vodit ten, kdo má pouhou pěšinu. Kdo má stezky, může vézt vozík a hnát dobytek, ale právo táhnout kámen ani trám žádnému z nich nenáleží. Někteří mají za to, že ani nést vztýčené kopí těmto nesvědčí, neboť ani k chůzi, ani k pohánění toho není zapotřebí a ovoce by tímto způsobem mohlo být poškozeno. Kdo má cestu, náleží mu právo chodit a pohánět, dle většiny také vláčet, ale i nést vztýčené kopí, jestliže tímto neškodí ovoci.)

stropním trámům. Navíc jen málokdy by byla zatačka skutečně tak ostrá, tedy nakonec je možno počítat s průchodem s většími rozměry, ale rozdíl mezi zatačkou rozšířenou na dvojnásobek a nerozšířenou je jistě více než patrný. Uvedené pravidlo pak je možno vztáhnout i na vozy, neboť i ty v zatačce potřebují standardně větší prostor, ale bylo by zde spíše na obtíž pouštět se do výpočtů možných rozměrů vozů. Lze se tedy domnívat, že Římané měli uvedenou právní úpravu nikoliv kvůli mýjení, ale spíše kvůli možnosti provézt a pronést po cestě i delší předměty – například žebřík, ale obecně též vůz.

K samotné otázce šíře cesty je však možno všimnout si ještě jednoho pravidla. Zcela zjevně je totiž pravidlo, které je výše popsáno a vychází za zákona, nutno považovat pohledem moderní právní teorie za pravidlo ryze dispositivní. Jak svědčí Iavolenův fragment, bylo možno se od něho dohodou stran odchýlit.¹¹ Pokud tedy panující pozemek byl kupříkladu pouze loukou, a tedy transport dlouhých předmětů tam primárně nebyl zapotřebí, bylo možno se dohodnout na mnohem užší cestě. Drobně z dané úvahy prosvítá skutečnost, že šíře cesty zřejmě nebyla pouze kvůli vozům, u nichž lze předpokládat určitý rozptyl rozměrů, kdy by pak nebylo nutné šíři cesty nijak specificky upravovat. Na druhou stranu je nutné si všimnout, že rozměr vozu byl považován za minimum rozměru cesty, jak informuje Paulus.¹²

Z prvně jmenovaného Iavolenova fragmentu, ale také i z Paulova fragmentu vyplývá mimo jiné též odlišně řešené zakotvení šíře jednotlivých cestných služebností (řečeno slovy popisujícími spíše klasické nežli archaické právo). V případě stezky nebo pěšiny je stanovení šíře na arbitrovi, kdy jistě není vhodné jeho možnosti popsat jako volnou úvahu, ale jako určení šíře cesty v rámci všech principů služebností, především pak známého principu *servitutibus civiliter utendum*,¹³ tedy tak, aby vyvážil užitečnost pro panující pozemek a co nejmenší zátěž pro pozemek služebný. V případě cesty jsou však pravidla určena mnohem striktněji a taková cesta, není-li uvedeno jinak, je ve své šíři stanovena zákonem.

Bylo by však naprosto na škodu věnovat se uvedeným textům toliko kvůli šíři cesty, neboť přinášejí mnohem více informací, ale též vyvolávají mnohem více otázek, než se na první pohled zdá.

¹¹ Dig. 8.3.13.2 (Iav. lib. 10 ex cass.): „*Latitudo actus itinerisque ea est, quae demonstrata est: quod si nihil dictum est, hoc ab arbitro statuendum est. in via aliud iuris est: nam si dicta latitudo non est, legitima debetur.*“ (Šíře stezky nebo pěšiny je taková, jak je vymezena – jestliže není vymezena, ať je stanovena arbitrem. V případě cesty je tomu jinak – pokud není uvedena šíře, má být podle zákona.)

¹² Dig. 8.3.23pr. (Paul. lib. 15 ad sab.): „*Via constitui vel latior octo pedibus vel angustior potest, ut tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire potest: alioquin iter erit, non via.*“ (Cesta může být zřízena úžeji nebo šířeji než osm stop, má však být tak široká, aby mohl projet vůz; jinak je to pěšina, ne cesta.)

¹³ Dig. 8.1.9 (Cels. lib. 5 Dig.): „*Si cui simpliciter via per fundum cuiuspiam cedatur vel relinquatur, in infinito, videlicet per quamlibet eius partem, ire agere licebit, civiliter modo: nam quaedam in sermone tacite excipiuntur. non enim per villam ipsam nec per medias vineas ire agere sinendus est, cum id aequae commode per alteram partem facere possit minore servientis fundi detrimento. verum constitit, ut qua primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet nec amplius mutandae eius potestatem haberet: sicuti sabino quoque videbatur, qui argumento rivi utebatur, quem primo qualibet ducere licuisset, posteaquam ductus esset, transferre non liceret: quod et in via servandum esse verum est.*“ (Jestliže je komu převedena nebo zanechána cesta přes něčí pozemek, a to bez určení, tedy přes jakoukoliv jeho část, může pak chodit a jezdit, ale opatrným způsobem. Platí však i to, co se mlčky předpokládá; není dovoleno chodit nebo jezdit přímo přes dům samotný nebo prostředkem vinic, jestliže je totéž se stejnou pohodlností možno činit jinou částí pozemku, s tím, že se tak méně uškodí služebnému pozemku. Jako správné se jeví, když tudy, kudy byla prve směřována cesta, má se nadále chodit nebo jezdit, aniž by ji nadále bylo možno změnit. Takto se jevílo i Sabinovi, který užil přirovnání k potoku, který nejprve má možnost téci, kudy chce, poté je již veden bez možnosti změny. Je správné následovat toto i v případě cest.)

2. Cesta v Zákoníku dvanácti desek

Z uvedených fragmentů je na první pohled patrné, že se svým obsahem odvolávají na zákon, přičemž tradičně je tento odkaz směřován k Zákonu dvanácti desek. Jak je však patrné, není to v nich s výjimkou fragmentu Gaiova výslovně řečeno. V ostatních případech se píše o *lex* či *leges*, což ovšem může znamenat i odlišný závěr. Vzhledem k tomu, že jak Gaius, tak Festus jsou autoři druhého století po Kristu, může být v určitém pohledu Varronův text nejbližší pravdě. Varro uvádí, že „*ad eo leges iubent*“,¹⁴ přičemž pojem *leges* bývá obvykle vztahován k Zákonu dvanácti desek,¹⁵ díky čemuž je možno nahlédnout do právní úpravy k polovině pátého století před Kristem. Pokud je ale do Varronova díla nahlédnuto podrobněji, Zákon dvanácti desek přímo zmiňuje třikrát, ale vždy jako „*duodecim tabulae*“ nebo „*XII tabulae*“, nikoliv ve spojení s pojmem zákona. Pojem *leges* pak Varro používá zásadně jako obecný,¹⁶ nikoliv ve významu výhradně věnovanému Zákonu dvanácti desek, přičemž uvedený fragment, kde jsou udávány šíře cesty, je pak v tomto kontextu jediným, kde je pojem *leges* jako Zákon dvanácti desek vykládán. Na druhou stranu je nutno uvést, že uvedené skutečnosti výklad, dle něhož má Varro na mysli Zákon dvanácti desek, jednoznačně nevyklučují. Jistě se však nabízí, že Varro mohl odkazovat na jiný zákon, který se cestě věnoval a jehož znění, ale ani existence se do dnešních časů nedochovaly. Gaius sice výslovně o Zákonu dvanácti desek hovoří, ale je možno se ptát, zdali tomu tak není pouze na základě misinterpretace Varronova textu. Gaius sám byl jistě autorem komentáře k Zákoníku dvanácti desek,¹⁷ a tak lze předpokládat jeho znalost, přesto však je pravdou, že žil několik staletí po vzniku, ale i po zničení originálního textu tohoto zákoníku. Cicero sám uvádí, že se zákoník ve škole učil jako básničku nazpaměť,¹⁸ ale paměť je ošidná a je dost dobře možné, že Gaius mnohdy komentoval spíše to, co bylo o Zákoně dvanácti desek v povědomí, nežli to, co obsahoval ve skutečnosti. I fakt, že Gaius jako jediný v dané souvislosti o zákoníku píše, může takovému výkladu mírně nasvědčovat.

V určitém smyslu zarážející je pak jistě skutečnost na první pohled patrná. Všechny tři texty, tedy Varronův, Gaiův i Festův, jsou si až zarážejícím způsobem podobné.¹⁹ Všichni tři kupříkladu vysvětlují, respektive zdvojují pojem „zátáčka“.²⁰ Stejně tak se Varro a Festus shodují ve formulaci „*leges iubent*“ respektive „*lex iubet*“, které se kupříkladu v doslovné formě v *Digestech* vyskytují toliko ve dvou případech, kdy oba tyto případy pocházejí z téhož Ulpianova fragmentu.²¹ Lze se tedy domnívat, že všechny tři uvedené fragmenty mají mezi sebou určitou vazbu. Vzhledem k časové posloupnosti lze inspirační linii vést

¹⁴ Varro, *De lingua latina*, 7.15.: „*Terrarum anfracta revisam, anfractum est flexum, ab origine duplici dictum, ab ambitu et frangendo: ab eo leges iubent in directo pedum VIII esse viam, in anfracto XVI, id est in flexu.* (Znovu prohlédnu zemské záhyby, anfractum znamená „zahnuté“ a má dvojitý původ: vychází z obehití /ambitus/ a lámání /frangere/. Kvůli tomu zákony nařizují, že přímá cesta má být široká osm stop, v ohybu /anfractum/, tj. v zátáčce, šestnáct stop.).

¹⁵ Např. FRANCIOSI, G. *Studi sulle servitù prediali*, s. 28.

¹⁶ Jako například Varro, *De lingua latina*, 15: „*An non saepe veteres leges abrogatae novis cedunt?*“ (Není snad jistě, že zrušené staré zákony ustupují novým?) Překlad autorský.

¹⁷ Z něho pochází i 31 fragmentů justiniánských Digest. Např. hned z první knihy Dig. 1.2.1 (Gai. lib. 1 ad l. xii tab.).

¹⁸ Cicero, *De leg.* 2.59: „*Discebamus enim pueri XII ut carmen necessarium [...]*“ (Učili jsme se jako chlapi XII /desek/ nazpaměť jako píseň [...]) Převzato z M. Tullius Cicero. *De Legibus*. Ed. Georges de Plinval. Paris: Belles Lettres, 1959. Překlad autorský.

¹⁹ Této skutečnosti si všímá již FRANCIOSI, G. *Studi sulle servitù prediali*, s. 29, pozn. 92.

²⁰ „*Anfractum est fexum...*“ Varronovo, „*in anfracto flexuque...*“ Festovo a „*in anfractum, id est ubi flexum...*“ Gaiovo. Texty celých fragmentů viz výše.

²¹ Dig. 4.8.5.28.6 a Dig. 4.8.5.28.16.

tak, že jak Gaius, tak Festus se při psaní svých děl, konkrétně v případě tohoto fragmentu, inspirovali Varronem a jeho textem. Nebo je též myslitelné, že všichni tři vycházejí z nějakého dalšího, v současnosti již neznámého a nedochovaného zdroje. Vzhledem k časové prodlevě mezi Varronem a zbylými dvěma Římany se však první varianta jeví jako pravděpodobnější. Nutno však také uvést, že každý k tomuto základu něco přidal.

3. *Viae provatae a viae publicae*

Možná je v tomto smyslu nejzajímavější Festův fragment, který přichází hned s několika novými myšlenkami či informacemi. Nejprve je možno si všimnout, že odráží případný argument tvrdící, že úprava cest, tedy například problematika jejich šíře, se týká toliko veřejných cest, jinými slovy že se jedná o jakousi úpravu stavebního práva. Jak již plynu- lo z citovaného Iavolenova fragmentu, je možno si šířku cesty domluvit. Pokud by se tedy uvedená právní úprava týkala pouze veřejných cest, je hůře představitelné, že by existovala možnost se ujednáním mezi dvěma jedinci vyhnout zákonnému pravidlu.²² Festus pak ve svém hesle věnovaném cestě, jak je výše citováno,²³ výslovně dělí cesty na veřejné a soukromé, přičemž právě soukromým je dle zákona určena právě již uvedená šíře osmi stop. U veřejných pak takto striktní úpravu neuvádí, ale pouze konstatuje, že se má postupovat, jak *ratio utilitatis permittit*. Dle zákona pak opět přidává tradiční rozšíření na 16 stop v zatáčce, přičemž je možné se opět zamýšlet nad tím, zdali se dle Festovy přesné formulace toto rozšíření týká toliko soukromých, nebo i veřejných cest. Vzhledem k odkazu na zákon a celkovou logiku systém, kdy v případě veřejné cesty autorita toho, kdo cestu buduje, jistě umožňuje určit její šíři, tak tak zřejmě učiní i vzhledem k dalším parametřům, jako je kupříkladu šíře v zatáčce. Navíc je možno se domnívat, že v případě veřejné cesty, můžeme nyní říci pro lepší představu silnice, již tím kritériem nebude primárně onen tažený trám, ale skutečně míjení vozů a celkové kapacita silnice především i kupříkladu k vojenskému použití, tedy přesunu vojenských jednotek či zásobování.

O nic méně zarážející je pak další formulace, kterou Festův fragment přináší. „*Viae sunt et publicae, [...] et privatae, quibus neminem uti (ius est)*“²⁴ *preter eorum quorum sunt*.“²⁵ Z výše citovaného je totiž nemálo patrné, že Festus svými slovy, jak se zdá, vychází mimo právní konstrukci, která je obvyklá pro *ius in re aliena* či minimálně pro pozemkové služebnosti. Jestliže totiž uvádí, že užívání soukromých cest je dovoleno toliko těm, či jsou (*quorum sunt*), pak kupříkladu L. Aru z této formulace dovozuje tak silný vztah, že se musí jednat o vlastnictví,²⁶ přičemž uvedené závěry opírá také o epigrafické památky, na nichž

²² Uvedená úvaha je v souladu jak se současnou právní teorií, tak ale i s naukou římského práva. Viz k tomu Dig. 2.14.38 (Papin. lib. 2 quaest.): „*Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*.“ (Veřejné právo nelze měnit dohodami soukromníků.)

²³ Festus, heslo „*viae: viae sunt et publicae, per (quas ir?)e omnibus licet, et privatae, quibus neminem uti... preter eorum quorum sunt. Et ita privatae VIII pedes in latitudine iure et lege, publicae quantum ratio utilitatis permittit. Lex iubet XVI in anfracto flexuque pedes esse vias ut qui vias muniunt: ni sam dilapidassunt, qua volet, iumentum ageto*.“ (Cesty jsou jak veřejné, kterými je všem dovoleno jít, tak soukromé, jež nikdo užívat [...] než ti, jejichž jsou. A tyto soukromé /mají být/ 8 stop široké dle práva a zákona, veřejné kolik si žádá užitečnost. Zákon nařizuje, aby cesty byly 16 stop /široké/ v ohybu a zatáčce a aby byly vymezeny kameny. Pokud by kameny nebyly, ať žene dobytek, kudy chce.)

²⁴ Doplněno dle ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*. Estratto da Studi Economico-Giuridici della R. Università di Cagliari, 24, 1936, s. 8.

²⁵ Viz Festův fragment výše.

²⁶ ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*, s. 8.

je možno vidět, že vztah mezi oprávněným a cestou není zásadně zprostředkován vlastnictvím pozemku, jak by bylo možno očekávat, ale že je formulován přímo.²⁷ Z uvedeného pak lze dovodit, že starší koncepce cesty, rozumějme služebnosti cesty, byla postavena na silném vztahu oprávněného k cestě, tedy tak silném, že byl v podstatě roven vlastnictví. Jinými slovy cesta tedy v této době ještě není věcným právem k věci cizí, ale v podstatě vymezením určitého (jistě místně, ale možná i funkčně) limitovaného vlastnictví. V podstatě se tímto přístupem ještě více zdůrazňuje ten prvek, že se jedná o *via privata*, tedy náležející jednotlivci – přesně tak, jak Festus formuluje. Je však nutno se ptát, proč Festus ve svém díle reflektuje právě tento archaický pohled na cestu. Již jmenovaný L. Aru v tomto smyslu uvedenou koncepcí časově směřuje do období Augustova,²⁸ ačkoliv Festus sám je v podstatě současníkem Gaia a Gaius sám takovouto koncepcí ani v nejmenším nesdílí.

Gaius naopak je tím, kdo výrazným způsobem právo cesty (a zde je vhodné tento termín použít) či obecně služebnosti ve své učebnici odhmotnil, protože pojem *via* kromě jednoho fragmentu, který se nachází až ve čtvrté knize jeho učebnice a je zde v jiném smyslu a kontextu,²⁹ neužívá. Naopak vzhledem ke služebnostem tam, kde ostatní klasičtí právníci hovoří o trojici *via, actus, iter*,³⁰ Gaius uvedená práva formuluje jako *ius eundi agendi aquamue ducendi*, tedy jako právo chůze, (prů)honu, vedení vody.³¹ Nutno však také uvést, že mimo Gaiovu učebnici se v jeho textech v podobě, v jaké se do současnosti zachovaly v justiniánských *Digestech* (se vší problematičností, která se vzhledem k možnosti interpolace otevírá), lze s obvyklou trojicí *via, actus, iter* setkat.³² Jestliže tedy Festus svým textem svědčí spíše o archaické konstrukci, druhý z trojice, tedy Gaius, se drží v té době

²⁷ Například C.I.L., 9, 4791: „Via... est Q. Maeli Cerdo/nis.“ (Cesta... je Q. Maelia Cerdona.)

²⁸ ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*, s. 9.

²⁹ Gai Inst. 4.163: „[...] sed alio iure utimur et recte; potius enim ut modestiore uia litiget, arbitrum quisque petit, quam quia confitetur.“ ([...] ale užíváme /dnes/ jiného práva, a je to správné. Neboť každý, kdo žádá o ustanovení arbitra, dělá to spíše proto, aby vedl spor skromnějším způsobem, než proto, že se přiznává.) Nebude-li uvedeno jinak, latinský text i překlad převzat z GAIUS. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Překlad Jaromír Kincl. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.

³⁰ Jako jeden příklad z mnoha může sloužit např. Dig. 8.3.26 (Paul. lib. 47 ad ed.): „Si via iter actus aquae ductus legatur simpliciter per fundum, facultas est heredi, per quam partem fundi velit, constituere servitutem, si modo nulla captio legatario in servitute fit.“ (Jestliže cesta, stezka, pěšina nebo vodovod byl odkázán prostě přes pozemek, má dědic možnost zřídit služebnost, přes kterou část pozemku chce tak, aby se proti odkazovníkovi nikterak nepletichařilo.)

³¹ Gai Inst. 2.31: „Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa praedia mancipationem et in iure cessionem recipiunt. alioquin in provincialibus praediis siue quis usumfructum siue ius eundi agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiat, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut in iure cessionem recipiunt.“ (Toto ale samozřejmě platí jen pro pozemky italské, protože jen tyto pozemky jsou způsobilé k mancipaci a injurecessi. Jinak je tomu s pozemky provinčními: chce-li /totiž na nich/ zřídit právo poživací /usufuktus/ anebo právo přechodu, průhonu či vody anebo právo stavět budovu nad určitou výší či /povinnost/ nestavět výše, aby se sousedovi nebránilo v přístupu světla a ostatní práva podobná, může toho dosáhnout prostými úmluvami a stipulacemi, protože samy tyto pozemky k mancipaci nebo injurecessi způsobilé nejsou.) a Gai Inst. 4.3: „In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse aut ius aliquod nobis competere, uelut utendi aut utendi fruendi, eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi prospiciendū, aut cum actio ex diuerso aduersario est negatiua.“ (Věcná žaloba je ta, kterou vznášíme nárok, že buď /nějaká/ hmotná věc je naše, anebo že nám přísluší nějaké právo, např. užívací či užívací a poživací, právo na přechod, přehánění /dobytky/ či svádění vody, anebo právo stavět nad určitou výškou či právo na výhled; anebo má-li žaloba při záměně postavení stran negativní podobu.)

³² Dig. 8.1.5pr. (Gai. lib. 7 ad ed. provinc.): „Via iter actus ductus aquae isdem fere modis constituitur, quibus et usum fructum constitui diximus.“ (Cesta, pěšina, stezka, vodoteč se zřizují téměř stejnými způsoby, jimiž, jak jsme řekli, se zřizuje usufuktus.) Uvedený fragment je patrně předmětem určité interpolace, ale pouze v otázce způsobů zřízení služebnosti, kdy zásahem justiniánských kompilátorů byla z textu fragmentu odstraněna mancipace a *in iure cessio*. Viz LEVY, E. – RABEL, E. *Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*, sl. 103.

klasické koncepce, ba možná jde ještě o krok dále, kdy služebnost již abstrahuje ryze jako subjektivní právo.

Je samozřejmě možno odpovědět, že tento archaický pohled na věc vychází ze skutečnosti, že Festus sám právníkem nebyl, a tak v přesných právních koncepcích jednotlivých institutů nebyl zběhlý, ale takováto odpověď by byla možná až příliš jednoduchá, byť je jistě relevantní. Je ale nutno říci, že i Festus sám pracoval s určitými vzory a nebyl prvním, kdo podobné dílo vytvářel. Již byl zmiňován Varro, ale ve Festově případě se jako významnější vzor uvádí Verius Flaccus, který působil na přelomu letopočtu a jehož dílo *De verborum significatu*³³ bývá označováno za dobově nesmírně významné.³⁴ Festus se tedy při psaní svého textu opřel o tuto nespornou autoritu, tím spíše, že v právu sám zřejmě vzdělán nebyl. Je potom vcelku pochopitelné, že je Festus svojí koncepcí cesty, pokud se věrně držel svého vzoru, poplatný spíše době konce republiky či začátku císařství nežli době, kdy sám žil. Také se tímto do vzájemné hry vzorů a inspirací mezi třemi dotčeným fragmenty, tedy Gaiovým, Varronovým a Festovým, přidává ještě čtvrtý, avšak vzhledem k absenci jakékoliv další informace o pojetí cesty v díle Veria Flacca není možno inspirační cesty blíže zkoumat. Pouze jako hypotéza se nabízí možnost nepřímého zprostředkování informací kupříkladu mezi Varronem a Gaiem či Festem, a to skrze výše jmenovaného autora.

4. Povinnost cestu udržovat či vydláždít

Další nemálo zajímavou částí Festova textu je konec uvedeného fragmentu, kde uvádí, že, „*qui vias muniunto: ni sam dilapidassunt, qua volet, iumentum ageto*“. Celá tato formulace je nemálo enigmatická a každý překlad je v podstatě jejím výkladem. Avšak i pro tuto formulaci je možno nalézt paralelu, a sice u Cicerona, který obdobně zmiňuje uvedené pravidlo ve své řeči *Pro Caecina*, kde uvádí, že *lex*, „*si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum*“.³⁵ Vzhledem k míře shody mezi těmito dvěma nezávislými zmínkami je možno konstatovat, že určitý obsahový základ uvedeného tvrzení bude zřejmě autentický. Nutně se však nabízí otázka, co se těmito formulacemi myslí, respektive k čemu směřovalo pravidlo, které jak Cicero, tak Festus citují.

Nejčastěji překlady směřují k tomuto významu: ať je cesta udržována, je-li nevydlážděná, ať žene svůj dobytek, kudy chce.³⁶ Lze se setkat také s překladem, který směřuje k významu: jestliže neudržuje přilehlou veřejnou cestu, ať žene (jezdí), kudy chce.³⁷ Tento

³³ Viz např. DI MARCO, A. *Per la nuova edizione del De Verborum significatione di Sesto Pompeo Festo: tradizione manoscritta e specimen di testo critico (lettera O)*. Disertační práce. Školitel: Maria di Nonno. Università Roma Tre, 2017/2018, s. 6. Dostupné z: <https://arcadia.sba.uniroma3.it/handle/2307/40315>.

³⁴ Viz blíže důkladně zpracování role Veria Flacca na Festovo dílo DIRKSEN, H. E. Die römisch-rechtlichen Quellen der Grammatiker Verius Flaccus und Festus Pompeius. In: SANIO, F. G. *Hinterlassene Schriften zur Kritik und Auslegung der Quellen römischer Rechtsgeschichte und Alterthumskunde*, 1. Leipzig: Teubner, 1871, s. 64 an.

³⁵ Cicero, *Pro Caecina*, 19: „*Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium; at utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. Si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum*.“ (Zákon stanovil dvouletou dobu k vydržení pozemku; užíváme téhož práva i pro budovy, které v zákoně nejsou jmenovány. Jestliže je cesta neudržovaná, nařizuje /zákon/ hnát, kudy /se/ chce.) Text převzat z *Œuvres complètes de Cicéron*. Paris: Dubochet, 1848; překlad autorský.

³⁶ Viz například SKŘEJPEK, M. *Lex et ius. Zákony a právo antického Říma*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2018, s. 32.

³⁷ Například takto je formulován překlad v rámci rekonstrukce zákoníku dvanácti desek: „*Si les propriétaires riverains négligent de faire réparer la voie publique, que le voyageurs puissent, avec leur voiture, passer sur celui des deux champs qu'ils voudront*.“ Z *Conclusion sur les lois des douze tables*. Troyes: Sainton, 1804, s. 171.

druhý směr výkladu uvedené formulace je však poměrně v protikladu k předchozímu Festovu tvrzení, tedy především jeho směřování obsahu fragmentu nikoliv na cesty veřejné, ale na cesty soukromé, a tedy je uvedený výklad spíše odrazem slov Ciceronových nežli Festových.

Problematika uvedeného konce Festova fragmentu, od něhož je nakonec dovozováno i několikero rekonstrukcí Zákona dvanácti desek,³⁸ se výrazně točí kolem termínu a slovesa *munire*. Klasický význam tohoto slova směřuje k obehnutí zdí, přeneseně opevnění,³⁹ kdy jeho ozvěnu je možno slyšet kupříkladu ve slově *municipium* a ve slovech z něho odvozených. Vezme-li se plně tento význam slova, zákon by ve své podstatě nařizoval cestu opevnit či minimálně obehnat zdí. Tento výklad však přináší nemálo problémů. Především z užívání prostoru takto tvrdě vymezené cesty vylučuje vlastníka pozemku, přes který cesta vede, což zřejmě v archaické době nebylo tak problematické, neboť je zde možno učinit odkaz na zmiňovanou tezi, že Festus ve svém textu reflektuje původní, možno říci archaickou podobu cesty v podstatě jako vlastnictví této cesty, tohoto prostoru, a to ve smyslu výlučném, jak bylo naznačováno výše. Pak takové obehnutí zdí dává smysl jak funkčně, tak i symbolicky. Tento závěr podporuje i L. Aru,⁴⁰ který vznik takovéto právní konstrukce dává do kontextu bojů mezi jednotlivými rody, respektive kuriemi, kdy vítězové jednak využívají cestu, jednak se také trochu opevní, aby případný budoucí konflikt o nějaké území byl jednodušší.

Vzhledem k výše uvedenému lze ale mít i několik pochybností. Jakou praktickou obrovskou výhodou taková zídka bude, když samotný pozemek, který patří tomu, kdo cestu využívá, takto obehnaný není? Navíc po praxi obehňování pozemků kamennými zídkami by se jistě našly stopy a v podstatě by tato praxe formovala kulturní krajinu, jako je tomu v jiných zemích či na jiných místech. Také je jen stěží myslitelné, že v archaické době by všechny takovéto cesty musely být obehnány zdí či zídkou, a to nejenom v otázce materiálu, který by na takovéto zídce byl používán. Je nutno si uvědomit, že vnímání římských staveb a stavebních konstrukcí jako kamenných je projevem pohledu na dobu mnohem pozdější, než o které se zde píše, kdy pouze pár výjimečných staveb bylo kamenných a zbytek byly především dřevěné konstrukce.⁴¹ Je sice možné o uvedených zídkách uvažovat v podstatě jako o kamenných kupách, které vznikly při obhospodařování pozemků, kdy kameny řádnému hospodaření bránily, a tak byly tak říkajíc házeny stranou, ale pro cestu takovýto přístup neplatí, a určité zpevnění půdy je zde naopak spíše žádoucí. Takovéto zídky by tedy spíše vznikaly na krajích polí, a tím spíše by se v nemalé míře dochovaly dodnes.

Je možno si výše uvedené ilustrovat notoricky známým příběhem o založení Říma. Nově založené, lépe řečeno nově právně založené město bylo obehnáno nejprve posvátnou brázdou, do níž byly umístěny mezní kameny.⁴² Toto obehnutí města tedy mělo jednak symbolický význam, jednak význam praktický, z hlediska zjevnosti nějakých hranic,

³⁸ Například *Fontes iuris romani antiqui*. Tubingae: Mohrii, 1909, s. 27; nebo *Textes de droit romain*. Paris: Rousseau, 1913, s. 17.

³⁹ Tak například uvádí i ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*, s. 10; viz též PRAŽÁK, J. M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. 13. vydání. Praha: Česko-Slovenská grafická unie, 1939, s. 813. Zde se uvádí mimo jiné i význam *viam sibi munire* jako „razit si cestu“.

⁴⁰ ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*, s. 10.

⁴¹ Viz např. CARANDINI, A. *Roma. Il primo giorno*. Bari: Gius. Laterza e Figli, 2016, s. 62.

⁴² Viz například CARANDINI, A. *Roma. Il primo giorno*, s. 49 a 50.

a samozřejmě význam náboženský, neboť vymezený prostor je nově prostorem jiné náboženské povahy. Je tedy možné se domnívat, že původní smysl takového obehnutí v případě cesty mohl být do značné míry podobný, tedy že se jednalo především o vymezení cesty, její jasné stanovení v terénu. Jak je patrné z jiných fragmentů v *Digestech*, sloveso *munire* nemusí vždy znamenat pouze opevnění či obehnutí zdi.⁴³ Tuto úvahu je pak možno dát do souvislosti s charakterem cesty jako hmotné věci (nehledě na to, zdali se o ní uvažuje ve výše nastíněném archaickém smyslu či ve smyslu klasického práva a služebnosti), jak byla ve starém právu vnímána. Aby mohla jako hmotná věc fungovat, musí být určitým způsobem vnímatelná jako jednotlivá věc s určitými hranicemi proti jiným věcem, tedy v podstatě vymezená. Všechny tyto vlastnosti jsou pak podstatné především v souvislosti s procesním právem, a především s legisakčním řízením,⁴⁴ které bez těchto, možno říci, procesních podmínek nemůže fungovat a které v archaické době poskytovalo a zjišťovalo subjektivním právům (je-li vůbec možno je tak v dané době nazvat) ochranu.

G. Franciosi přišel v celé věci s odlišným pohledem. Jasně konstatuje, že představa, že v archaické době byla nějaká, tím méně soukromá, cesta vydlážděná, není reálná. První skutečně vydlážděné cesty jsou velké veřejné cesty a i ty vznikaly až koncem čtvrtého století před Kristem.⁴⁵ Franciosi se nedomnívá, že by se k termínu *munire* a jemu v podstatě protikladnému *delapidassunt* mělo přistupovat pouze jako k prostředku, jak učinit cestu zjevnou – ohraničit ji. V tomto je nutno souhlasit, neboť cesta, je-li užívána, přirozeně a viditelně bude od ostatního terénu odlišena již v důsledku samotného užívání. Problém však nastane tehdy, když nějaká cesta dočasně přestane být užívána a kupříkladu nabyvatel pozemku, přes který cesta vede, může být v dobré víře vzhledem k tomu, že se jedná o pozemek cestou nezasažený. Sloveso *munire* pak v literárních pramenech skutečně souvisí se stavbou cest, a to i těch velkých, a obecně bývá dáváno do souvislosti s úpravou jejich povrchu.⁴⁶ Tato skutečnost ilustruje, že je nutno počítat s nemalým vývojem faktického charakteru cest, přičemž terminologie se nutně musela tomuto vývoji přizpůsobit. Tedy

⁴³ Například Dig. 9.2.27.9 (Ulp. lib. 18 ad ed.): „*Si fornicarius servus coloni ad fornacem obdormisset et villa fuerit exusta, neratius scribit ex locato conventum praestare debere, si negligens in eligendis ministeriis fuit: ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius negligenter custodierit, an tenebitur qui subiecerit? nam qui custodit, nihil fecit, qui recte ignem subiecit, non peccavit: quid ergo est? puto utilem competere actionem tam in eum qui ad fornacem obdormivit quam in eum qui negligenter custodit, nec quisquam dixerit in eo qui obdormivit rem eum humanam et naturalem passum, cum deberet vel ignem extinguere vel ita munire, ne evagetur.*“ (Jestliže otrok, kterého nájemník používal jako topiče, usnul u pece a dům vyhořel, Neratius píše, že odpovídá ze smlouvy o nájmu za toto, pokud byl neopatrný při výběru svých pomocníků. Ostatně jestli někdo rozdělá v peci oheň a někdo jiný ho bude neopatrně hlídat, bude odpovědný také ten, kdo oheň zapálil? Ten, kdo hlídá, totiž nic nečiní a ten, kdo správně oheň zapálil, nic nezavinil. Jak to tedy je? Mám za to, že přísluší obdobná žaloba jak proti tomu, kdo u pece usnul, tak také proti tomu, kdo oheň nedbale hlídal. A ať nikdo neříká o tom, kdo usnul, že to, čeho se dopustil, je zcela přirozené a lidské, vždyť byl povinen oheň uhasit, anebo ho opatřit tak, aby se nerozšířil.). Překlad převzat z *Digesta seu Pandectae, tomus I, liber I-XV, fragmenta selecta*. Praha: Karolinum, 2015. Dále ve smyslu „ohradit se“ např. Dig. 11.7.14.8.

⁴⁴ LUZZATO, G. I. *Procedura civile romana*, 2. Bologna: Cesare Zuffi, 1948, s. 90 an.; včetně literatury citované na s. 90; též BERTOLINI, C. *Appunti didattici di diritto romano, 2, Il processo civile, 1*. Torino: Unione tipografico-editrice torinese, 1913, s. 100 an.

⁴⁵ FRANCIOSI, G. *Studi sulle servitù prediali*, s. 32; viz tam prameny citované v poznámce č. 103.

⁴⁶ Viz např. Liv. 9. 29: „[...] *memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appi, quod viam munivit et aquam in urbem duxit.*“ (V paměti ještě blahodárnější je u potomků jméno Appius, že vystavěl pevnou silnici a zavedl do města vodovod.) Originální text dostupný z: <https://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.9.shtml#29>; překlad převzat z LIVIUS. *Dějiny II a III*. Překlad Pavel Kucharský. Praha: Svoboda, 1972.

munire doby vzniku Zákona dvanácti desek bude jistě znamenat něco jiného, než jak danému slovu rozuměl kupříkladu Festus. Pokud tedy bude nahlédnuto do archaické doby, lze si představit, jak ekonomicky, tak i prakticky, že taková cesta sice nebude vydlážděná, ale může být vysypána drobnými kameny.⁴⁷ Takto upravená cesta je pak samozřejmě jednak dobře viditelná a patrná v terénu, může dobře sloužit pro cestu vozem⁴⁸ a v tomto svém stavu pak může lépe odolávat sezónním deštům.

Je také v dané souvislosti nutné zamyslet se nad tím, kdo v kontextu uvedeného pravidla má povinnost *viam munire*, kdo má stav udržovat a kdo nesmí toto narušovat, přičemž pod prahem stále vždy zůstává otázka, na čí vrub případně půjdou náklady uvedených činností. Na základě velmi známého Ulpianova fragmentu lze dovodit, že veškeré opravy či udržovací náklady související se služebností jdou na vrub toho, kdo služebnost vykonává.⁴⁹ Z uvedeného lze vyvodit, že tím, kdo by měl uvedenou cestu ohraničit, je ten, kdo z ní má prospěch, tedy vlastník panujícího pozemku, respektive vlastník cesty, jak konstruuje právo cesty dle výše zmíněné starší koncepce. Jeho navíc v případě žaloby bude tížit povinnost prokázat, že cesta je jeho, respektive že cesta, tedy nějaký vymezený prostor je, či jinak řečeno, kde je. Pokud by tedy k ohraničení či vymezení prostoru cesty nedošlo, bude to právě on – oprávněný cestu užívat –, kdo bude na této situaci tratit, tím spíše vzhledem k tomu, jak v podstatě hmotně byla dobově cesta vnímána. Na druhou stranu není nelogická ani představa, že v rámci zřízení cesty to bude vlastník služebného pozemku či obecněji pozemku, z něhož se cesta vyčleňuje, který při tomto vyčlenění pro případnou bezespornost vzájemných vztahů vymezí, tedy ohraničí tuto nově vznikající cestu. Druhá otázka se týká údržby tohoto ohraničení. Pokud by se jednalo toliko o vymezení, kupříkladu nějakými mezními kameny, pak údržba není zřejmě příliš náročná, pokud by se jednalo o navrhovanou zeď, pak již může být tato otázka složitější. Citovaný Ulpianův fragment říká, že náklady na údržbu náleží tomu, kdo služebnost či v tomto případě cestu užívá. Bez sebemenší pochybnosti je možno tuto tezi aplikovat kupříkladu na údržbu povrchu cesty, neboť jeho kvalita slouží tomu, kdo cestu užívá. V případě onoho vymezení je však situace složitější, neboť, jak z výše popsaného vyplývá, je možno vidět její účelnost pro obě strany, z čehož by bylo možno dovodit, že náklady na údržbu by měly

⁴⁷ Tak i FRANCIOSI, G. *Studi sulle servitù prediali*, s. 33.

⁴⁸ Jak předpokládá např. již citovaný fragment Dig. 8.3.23pr. nebo Dig. 8.1.13 (Pomp. lib. 14 ad q. muc.): *Si tam angusti loci demonstratione facta via concessa fuerit, ut neque vehiculum neque iumentum ea inire possit, iter magis quam via aut actus adquisitus videbitur: sed si iumentum ea duci poterit, non etiam vehiculum, actus videbitur adquisitus.* (Jestliže bylo svoleno mít cestu dle určení tak úzkým místem, že tam nemůže projet ani vůz ani projít dobytek, jeví se, že byla zřízena spíše pěšina, nežli cesta či stezka. Ale jestliže je možné tudy vést dobytek, ale ne vůz, jeví se, že byla zřízena stezka.)

⁴⁹ Dig. 8.5.6.2 (Ulp. lib. 17 ad ed.): *„Etiam de servitute, quae oneris ferendi causa imposita erit, actio nobis competit, ut et onera ferat et aedificia reficiat ad eum modum, qui servitute imposita comprehensus est. et gallus putat non posse ita servitute imponi, ut quis facere aliquid cogere, sed ne me facere prohiberet: nam in omnibus servitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi servitute adserit, non ad eum, cuius res servit. sed evaluit servi sententia, in proposita specie ut possit quis defendere ius sibi esse cogere adversarium reficere parietem ad onera sua sustinenda. labeo autem hanc servitute non hominem debere, sed rem, denique licere domino rem derelinquere scribit.“* (A v případě služebnosti, která je zřízena k nesení břemene, svědčí nám žaloba, aby bylo břemeno nesené a opravena budova takovým způsobem, jako byla při zřízení služebnosti. Gallus se domnívá, že není možno zřídit takovou služebnost, kde by někdo měl něco konat, ale toliko mi zakázat něco konat, neboť ve všech služebnostech náležejí opravy tomu, kdo si přivlastňuje služebnost, nikoliv tomu, jehož věc slouží. Ale převládá výrok Serviův, že v tomto případě může ten, kdo brání své právo, donutit odpůrce, aby opravil zeď pro podepření břemene. Labeo také napsal, že v případě této služebnosti není povinen člověk, ale věc, protože je možno, aby vlastník tuto věc opustil.)

být rozděleny. Není však o tom žádná zmínka v pramenech, a tak se musíme spokojit pouze s touto hypotézou. Konečně je možno se zamyslet nad otázkou, kdo má právo takovému ohraničení zlikvidovat. Vzhledem k výše uvedenému se opět můžeme pouze domnívat, že ani jedna z uvedených osob. Nikoliv náhodou z dané odpovědi vysvítá institut jinak římskému právu obecně známý, a sice ochrana pokojného stavu, tedy situace, která byla delší čas zažita a nebyla předmětem zjevného sporu.⁵⁰

Není možné se vyhnout úvahám nad samotným koncem Festova fragmentu, který konstatuje, že „*ni sam dilapidassunt, qua volet, iumentum ageto*“.⁵¹ Ani tato část fragmentu není vůbec jednoznačná. Především se jeví problematickým termín *dilapidassunt*.⁵² Často je uvedená fráze vykládána tak, že je tímto založena povinnost vlastníka služebného pozemku udržovat cestu vydlážděnou, tedy jako jakýsi příkaz k tomu, aby byla cesta vydlážděna, a pokud by nebyla, pak jako svolení jezdit a hnát, kudy se oprávněnému zachce.⁵³ Je ale na první pohled patrné, že by se tím narušil princip služebností, dle něhož nikdy nemohou vést k povinnosti vlastníka služebného pozemku (je možno i obecně říci povinnosti vlastníka) něco konat.⁵⁴ Jistě je možné namítat, že uvedený princip služebností může být dílem novějším, neboť je presentován klasickým právníkem Pomponiem a i v literatuře jsou určité pochybnosti o tom, zdali se jedná o princip archaický a vlastní již archaickému právu⁵⁵ a v podstatě vlastní archaickému pojetí vlastnictví jako moci otce rodiny nad věcí. Při výše naznačované konstrukci archaické cesty či služebnosti cesty by byla povinnost vlastníka služebného pozemku vydláždít cestu či ji udržovat těžko představitelná, mimo jiné i z hospodářských důvodů, tím spíše, o kolik je silnější přímý vztah oprávněného k pozemku, na němž cesta reálně existuje, proti klasické koncepci v archaickém právu. Bude-li vzat výrazně v potaz aspekt, který byl zdůrazněn ve Festově fragmentu, tedy že archaická cesta přes pozemek byla v podstatě panstvím toho, koho bychom dnešními slovy označili za oprávněného ze služebnosti, pak takto silné panství principiálně vylučuje jak možnost, tak tím spíše i povinnost vlastníka okolního pozemku, dnešními slovy vlastníka služebného pozemku, vstupovat na cestu a něco na ní vykonávat, tedy ji například dláždít.

⁵⁰ Z podobného myšlenkového kořene vystupuje kupříkladu celá v klasickém právu rozvinutá struktura nástrojů používaných a určených k ochraně držby, kdy v jejich důsledku se spíše než o ochranu držby, jedná o ochranu pokojného stavu.

⁵¹ Festus, heslo „*viae: viae sunt et publicae, per (quas ir?)e omnibus licet, et privatae, quibus neminem uti... preter eorum quorum sunt. Et ita privatae VIII pedes in latitudine iure et lege, publicae quantum ratio utilitatis permittit. Lex iubet XVI in anfractu flexuque pedes esse vias ut qui vias muniunt: ni sam dilapidassunt, qua volet, iumentum ageto*.“ (Cesty jsou jak veřejné, kterými je všem dovoleno jít, tak soukromé, jež nikdo užívat ... než ti, jejichž jsou. A tyto soukromé /mají být/ 8 stop široké dle práva a zákona, veřejné kolik si žádá užitečnost. Zákon nařizuje, aby cesty byly 16 stop /široké/ v ohybu a zatáčce a aby byly vymezeny kameny. Pokud by kameny nebyly, ať žene dobytek, kudy chce.).

⁵² Je možno se setkat i s variantou *delapidassint*. Např. ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*, s. 10; též BONFANTE, P. *Storia del diritto romano*, 1. Milano: Giuffrè, 1958, s. 206.

⁵³ Tak například BONFANTE, P. *Storia del diritto romano*, s. 206: „*Viam muniunt: ni sam delapidassint, qua volet iumento agito*.“ překládá jako „*Mantengano la via. Se non la terranno lastricata, (chi ha diritto di passaggio) passi dove vuole col suo giumento*.“

⁵⁴ Viz známý Pomponiův fragment Dig. 8.1.15.1 (Pomp. lib. 33 ad sab.): „*Servitutum non ea natura est, ut aliquid faciat quis, veluti viridia tollat aut amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc ut in suo pingat, sed ut aliquid patiat aut non faciat*.“ (Povahou služebností není, aby někdo něco konal, jako například vytrhal stromy, poskytl krásnější výhled nebo tam či ve svém vymaloval, ale aby někdo strpěl nebo nekonal.) Uvedený princip je narušen prakticky pouze v případě popsaném v pozn. č. 49 a tam uvedeném fragmentu.

⁵⁵ Viz například SOLAZZI, S. *Requisiti e modi di costituzione delle servitù prediali*. Napoli: Jovene, 1947, s. 19–21; viz též tam uvedené argumenty pro a proti.

Uvedená část Festova fragmentu, jak bylo uvedeno výše, má svoji paralelu v Ciceronově řeči *Pro Caecina*.⁵⁶ Zde ono kritické slovo *delapidassint* schází, ale je otázka, zdali a do jaké míry se význam jeho vyjádření a Festova fragmentu liší. L. Aru konstatuje, že se v podstatě oba snaží sdělit totéž, pouze Cicero svojí větou „*sia via sit imunita*“ myslí totéž, jako když „*ni sam delapidassint*“, přičemž tamtéž prezentuje své stanovisko, v němž uvedené pravidlo vkládá také do Zákona dvanácti desek.⁵⁷ V návaznosti na toto východisko pak uvádí, že pokud by vlastník pozemku, po němž cesta vede, zbořil či narušil zeď, kterou je cesta ochráněna, pak může vlastník jezdit a chodit, kudy se mu zlíbí.⁵⁸ Jak bylo ale výše konstatováno, představa o nějaké zdi, obranné překážce, se zdá poněkud ambiciózní. Celou konstrukci lze tedy posunout tím způsobem, že má být cesta ohraničena, možno říci vymezena, což typicky bude nějakou formou kamenných patníků, mezních kamenů, přičemž tímto vymezením získává cesta jasné hmotné kontury v terénu. Pokud tomu tak není, tedy pokud by byly tyto kameny odstraněny (*delapidassunt*), bude cesta nezřejmá, a pak tedy může oprávněný užívat ke svému transportu celý pozemek, protože jeden z principů služebností říká, že tyto zatěžují celý pozemek.⁵⁹ Konečně je možno na celý problém nahlížet v návaznosti na koncepci G. Franciosi a vykládat Ciceronovu větu ve smyslu možno říci dynamickém, tedy nejprve ve smyslu cesty kamením vysypané, možná později ohraničené či označené. Avšak konstruovat povinnost mít takovou cestu vydlážděnou je i pro dobu Ciceronovu stále ambiciózní, koneckonců i dnes většina služebností cesty nebude dlážděná či s pevným povrchem a bude se blížit spíše takové cestě, jak byla popsána pro dobu archaickou.

Závěr

Závěrem celého tohoto textu je tedy možno konstatovat, že vzhledem k nemalému propojení a možným vzájemným návaznostem pramenů, díky nimž je možno hledět na cestu a její právní úpravu v archaickém římském právu, se poněkud ztrácí jistota závěrů, které z nich lze dovodit, neboť tradiční ověřování informace z jiných zdrojů v tomto případě neznamena zdroj, který by nemusel být stejně neovlivněný. Přesto však je možno vzhledem k archaické podobě cesty závěrem uvést určité teze, které uvedenou problematiku nastiňují z jiných úhlů pohledu. Jednak je možno říci, že pravidla, která bývají vkládána rekonstrukcemi přímo do Zákona dvanácti desek, není možno do tohoto zákona vkládat s jistotou, ačkoliv se tak mnohdy činí. Dále je již v archaické době patrný zájem o právní úpravu cesty, a to nejen veřejné, ale i soukromé, dokonce možno říci spíše soukromé. Určení šíře cesty zákonem, nadto poměrně detailně, evokuje skutečnost, že si společenský život (tedy případné spory, které vznikaly) vyžádal takto striktní právní úpravu, přičemž tato úprava, jak může dosvědčit například ono rozšíření cesty v zatáčce, vychází z reálného

⁵⁶ Cicero, *Pro Caecina*, 19: „*Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium; at utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. Si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum.*“ (Zákon stanovil dvouletou dobu k vydržení pozemku; užíváme téhož práva i pro budovy, které v zákoně nejsou jmenovány. Jestliže je cesta neudržovaná, nařizuje /zákon/ hnát, kudy /se/ chce.)

⁵⁷ ARU, L. *Nota minima sulla origine storica della „servitus viae“*, s. 11.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Viz například Dig. 8.3.21 (Paul. lib. 15 ad sab.): „*Si mihi concesseris iter aquae per fundum tuum non destinata parte, per quam ducerem, totus fundus tuus serviet.*“ (Jestliže mi dovolíš vést vodu přes tvůj pozemek bez určení místa, kudy mohou vést, celý tvůj pozemek je zatížen služebností.)

využívání této cesty a hospodářských potřeb, a tedy není ani v nejmenším samoučelná, jak se někdy může jevit. Je ale rovněž nutné nastínit určitý vývoj cesty již v archaické podobě, a to jak právní, tak i faktický. Je patrné, že původně praktické požadavky, které odpovídaly nejstarší době – tedy zřetelnost cesty, její v podstatě hmotné vnímání, snad vymezení cesty jejím vysypáním kamením, označením kameny, dle některých odborníků vymezením zdí –, konečně směřovaly ke klasickému právu a ke koncepci vymezení dvou separátních, byť samozřejmě souvisejících kritérií: místa, kde je služebnost cesty vykonávána, a místa v širším vymezení, tedy pozemku, který je služebností cesty zatížen. Všechny výše uvedené závěry pak v neposlední řadě mohou (a měly by) být kamínky do mnohem větší mozaiky, která směřuje k pochopení vnímání služebností a jejich základnímu pojetí, ale též terminologie.

Lidskoprávní deficity unijní spolupráce při zajištění a konfiskaci majetku

Jiří Jarolím*

Abstrakt: Článek identifikuje lidskoprávní deficity účinné unijní úpravy spolupráce členských států při zajišťování a konfiskaci majetku v podobě nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 2018/1805. První kapitola analyticky pracuje s věcně souvisejícími mezinárodními úmluvami a předcházející unijní regulací této problematiky rámcovými rozhodnutími Rady č. 2003/577/SVV a č. 2006/783/SVV, přičemž tuto předcházející regulaci článek ve světle pozdějších dat hodnotí jako neefektivní, a to zejména z důvodu nedostatku vzájemné důvěry mezi členskými státy k aplikaci takto pokročilé formy unijní spolupráce, ze které vyplynula neochota se této unijní regulací podřídit tak, jak vyžadoval její text a smysl a účel. Do tohoto kontextu jsou zasazeny hlavní výstupy bádání. Unijní normotvůrce problémy spočívající v záměrně nesprávné implementaci rámcových rozhodnutí členskými státy vyřešil tím, že je nahradil nařízením, jako sekundárním právním aktem s plným unifikačním efektem. Nyní účinná regulace je psána pro orgány veřejné moci bez dostatečného ohledu na základní práva dotčených osob. Za nejvíce problematické aspekty pak lze označit lidskoprávní klauzuli, jejímž smyslem a účelem je omezit rozsah přezkumu dodržování základních lidských práv, vyloučení ústavněprávního přezkumu přiměřenosti doby zajištění věci, nedostatek času pro dotčenou osobu na přípravu na projednání věci před soudem a absenci úpravy náhrady nákladů řízení.

Klíčová slova: Konfiskace věci, nařízení č. 2018/1805, právo na spravedlivý proces, výnosy z trestné činnosti, zajištění věci, základní práva

Úvod

Úspěšné dokončení trestného činu motivovaného snadným nebo vysokým majetkovým prospěchem může pachatele vést k opakování a stupňování trestné činnosti, a to v některých případech až do té míry, že se trestná činnost stane soustavným zdrojem jeho obživy. Výskyt tohoto fenoménu je zvláště nebezpečný, neboť prudce zvyšuje počet trestněprávně relevantních skutků spáchaných jedním pachatelem a vede k získávání kriminálních zkušeností, ze kterých plyne zvýšená efektivita páchání další trestné činnosti a snížená pravděpodobnost odhalení nebo objasnění jednotlivých skutků. Takovou profesionalizaci pachatele lze přílehavě označit za páchání trestné činnosti *živnostenským způsobem*.¹ Pokud ten, kdo páchá trestnou činnost živnostenským způsobem, začne do svého jednání zapojovat další osoby nebo se s jinou, již existující skupinou spojí, vznikne organizovaná zločinecká skupina.²

* JUDr. Jiří Jarolím, Masarykova univerzita. E-mail: jiri.jarolim.cz@gmail.com.

1 V českém a unijním právním prostředí lze se slovním spojením páchání trestné činnosti *živnostenským způsobem* pracovat lexikologicky z důvodu jeho věcné výstižnosti. Z hlediska právního řádu Spolkové republiky Německo je jednání obdobné tomu, které je zde popisováno, kvalifikačním znakem skutkové podstaty, který má u vybraných trestných činů za následek podstatné zvýšení trestní sazby. Srov. např. § 263 odst. 3 bod. 1. trestního zákoníku Spolkové republiky Německo zveřejněného 13. 11. 1998, BGBl. I str. 3322, ve znění článku 1 zákona ze dne 26. 7. 2023 BGBl. 2023 I No. 203.

2 Z hlediska unijního *acquis* tzv. zločinné spolčení ve smyslu čl. 1 odst. 1 rámcového rozhodnutí Rady č. 2008/841/SVV ze dne 24. 10. 2008 o boji proti organizované trestné činnosti.

Ať se již jedná o jednotlivce nebo skupinu (obrazně řečeno živnostníka nebo obchodní společnost), na páchání trestné činnosti podnikatelským způsobem lze vztáhnout některá pravidla podnikatelského uvažování. Pachatel do páchání trestné činnosti vkládá své zločinné úsilí a prostředky (často reinvestované výnosy z předchozí trestné činnosti) a při plánování dalších postupů průběžně analyzuje předpokládaná rizika a výnosnost. V soustavném páchání trestné činnosti ustane až tehdy, když je zastaven orgány veřejné moci nebo když další páchání trestné činnosti přestane hodnotit jako výhodné. Protivníkem pachatele je stát a Evropská unie, kteří *zrcadlí pachatelovo uvažování* opatřeními, která lze rozčlenit do tří kategorií:

- a. *zvýšení rizika* buď zvýšením pravděpodobnosti odhalení a objasnění trestného činu a dopadení pachatele (např. posílením policejního orgánu kvantitativně náborem nebo kvalitativně dalším vzděláváním) nebo zvýšením penalizace,
- b. *snížení nebo ztížení inkasa výnosu*, a to zejména snižováním viktimnosti preventivními opatřeními na straně potenciálních poškozených (např. povinnost dvoufaktorového ověření u plateb kartou online),
- c. *odčerpání výnosů z trestné činnosti ex post*, tedy poté, co byl skutek z pohledu pachatele dokončen a výnos inkasován.

Prostor pro zlepšení v prvních dvou oblastech (a., b.) je k dnešnímu dni značně omezený. Výkon práva státu trestat včetně mezinárodní spolupráce a přijímání preventivních opatření proti výskytu protiprávní činnosti je odvěkou³ činností státních zřízení, což má za následek, že práce moderního státu se v těchto oblastech přibližuje optimu. Další zvyšování rizika (a.), které pachatel podstupuje zvyšováním pravděpodobnosti odhalení a objasnění trestného činu, je pro rozpočet státu mimořádně nákladné.⁴ Zvyšování tvrdosti trestu je z hlediska tvorby a aplikace práva limitováno zásadou humanismu *stricto sensu*,⁵ která zapovídá, aby stát kompenzoval nízkou míru objasňenosti trestných činů extrémním trestáním těch pachatelů, jejichž trestné činy objasněny byly, respektive zapovídá, aby stát vystupňoval odstrašující účinek trestu tak, že ukládaný trest se stane trestem exemplárním. Při nadužívání regulativních zásahů na straně potenciálních poškozených (b.) zase dochází k nežádoucímu odvalování odpovědnosti za potírání kriminality ze státu na jednotlivce.

Odčerpávání přímých a nepřímých výnosů z trestné činnosti *ex post* (c.) je v porovnání s uvedenými (a., b.) ve své transnacionální formě velmi mladou disciplínou, která skýtá nejvíce nevyužitého potenciálu. První nadnárodní regulaci v tomto ohledu státy a Evropská unie jako smluvní strany „*jsouce pevně rozhodnuty připravit osoby zabývající se nedo-*

³ FENYK, J. – KLOUČKOVÁ, S. Mezinárodní justiční spolupráce v trestním řízení. In: FENYK, J. – ČISAŘOVÁ, D. – GRÍVNA, T. a kol. *Trestní právo procesní*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, s. 853. Tam odkazováno na: HOBBS, T. *Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Londýn, 1651, v překladu J. Hruši. Praha: Melantrich, 1941, s. 326 an.

⁴ Výdaje na zabezpečení činnosti Policie České republiky, jako kmenové složky policejního orgánu ve smyslu § 12 odst. 2 trestního řádu, se jen mezi lety 2013 a 2023 postupně navyšovaly ze 28,5 miliard Kč na 52,4 miliard Kč. Srov: Rozpočet Policie ČR. In: *Policie České republiky* [online]. [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/rozpocet-policie-cr.aspx>.

⁵ Srov. KRATOCHVÍL, V. Základní zásady trestního práva hmotného. In: KRATOCHVÍL, V. a kol. *Trestní právo hmotné*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 25. JELÍNEK, J. Základní zásady trestního práva. In: JELÍNEK, J. a kol. *Trestní právo hmotné*. Praha: Leges, 2022, s. 44–45.

voleným obchodem o jejich zisky a tím zlikvidovat jejich hlavní hnací motiv“⁶ sjednaly na půdě OSN až v roce 1988. Na tuto úmluvu navazuje podrobnější normotvorba jak v oblasti mezinárodního práva veřejného, tak v oblasti sekundárního práva Evropské unie, nicméně ještě k roku 2016 jsou dosavadní právotvorné a aplikační postupy členských států stále paušálně vyhodnocovány jako neefektivní,⁷ přitom okolo 70 % organizovaných zločineckých skupin působí na území více než tří členských států Evropské unie současně.⁸

Tyto neuspokojivé výsledky v oblasti mezinárodní justiční spolupráce při zajišťování a konfiskaci věcí má ambice korigovat aktuální úprava v podobě Nařízení o konfiskaci,⁹ která přináší zejména podstatné zjednodušení procesu zajištění a konfiskace věci s mezinárodním prvkem pro orgány činné v trestním řízení. Bohužel, v některých ohledech se jedná o zjednodušení na úkor ochrany základních práv dotčených osob¹⁰ a současně existují pochybnosti ve věci toho, zda je mezi některými členskými státy dostatek materiální důvěry na takto pokročilou formu unijní spolupráce, která předpokládá pravidelný výkon každého příkazu k zajištění nebo konfiskaci věci s jen několika taxativně vyčtenými výjimkami. Tento článek je zaměřen na pojmenování lidskoprávních deficitů v unijní spolupráci při zajištění a konfiskaci majetku, označení jejich původu a návrhy jejich řešení.

1. Regulace předcházející Nařízení o konfiskaci: neefektivní, nesprávně implementovaná a nedostatečně aplikovaná

Před třiceti lety dospěla evropská spolupráce k dokončení fáze jednotného trhu, který z ekonomického hlediska dramaticky rozšířil hrací pole každého subjektu – z toho nevýjímaje ty subjekty, které pravidla hry porušují. Organizované zločinecké skupiny zneužívají volného pohybu k tomu, aby orgánům činným v trestním řízení podstatně ztížily odhalení a objasnění skutku, který naplňuje znaky trestného činu, odhalení identity pachatele a zajištění osoby, proti níž se řízení vede, nebo věci, která je nástrojem trestné činnosti, výnosem z trestné činnosti nebo náhradní hodnotou za výnos z trestné činnosti (jinde souhrnně jen „věc“). Postup pachatele, spočívající například v přemístění věci ze státu, který vede prověřování, do jiného státu, kde tamní orgány o prověřovaném skutku netuší, je efektivní. Může se jednat o postup podle povahy věci veskrze jednoduchý, který však před orgány činné v trestním řízení staví nemalý problém; věc nemohou na území jiného státu bez dalšího osobně hledat.

Před přijetím unijní regulace orgány veřejné moci jednotlivých členských států postupovaly při zajištění a konfiskaci věcí podle mezinárodního práva na základě mezinárodních smluv. Mezi nejvýznamnější patřily Úmluva OSN proti nedovolenému obchodu

⁶ Preamble Úmluvy OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami ze dne 20. 12. 1988.

⁷ Inception Impact Assessment. Strengthening the mutual recognition of criminal assets' freezing and confiscation orders. In: *European Commission* [online]. 7. 11. 2016, s. 2 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/smart-regulation/roadmaps/docs/2016_just_024_mutual_recognition_en.pdf.

⁸ The EU's fight against organised crime. In: *European Council. Council of the European Union* [online]. [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-fight-against-crime/>.

⁹ *Nařízením o konfiskaci* se rozumí nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 2018/1805 ze dne 14. 11. 2018 o vzájemném uznávání příkazů k zajištění a příkazů ke konfiskaci, zveřejněné v Úředním věstníku L 303/1 dne 28. 11. 2018.

¹⁰ *Dotčenou osobou* je každý subjekt práva, proti kterému je vydán příkaz k zajištění nebo příkaz ke konfiskaci nebo subjekt práva vlastníci majetek, na nějž byl příkaz vydán, jakož i subjekt práva, jehož práva k tomuto majetku jsou tímto příkazem přímo dotčena podle práva vykonávajícího státu.

s omamnými a psychotropními látkami ze dne 20. 12. 1988 a Úmluva Rady Evropy o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu ze dne 8. 11. 1990, a to ve specifických limitech jejich věcné, místní, časové a osobní působnosti. V případech, které se nacházely mimo působnost mezinárodních smluv s rozvedenou úpravou zajištění a konfiskace věci, musely orgány činné v trestním řízení postupovat prostřednictvím aplikace obecnějšího institutu dožádání a navazování spolupráce na principech záruk vzájemnosti a ochrany zájmů vlasti.

Úmluva OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami ze dne 20. 12. 1988, kterou jsou vázány všechny členské státy, obsahuje úpravu mezinárodní spolupráce při zajišťování a konfiskaci věcí, nicméně její věcná působnost je omezena dle čl. 2 jen na problematiku nedovoleného obchodu s omamnými a psychotropními látkami, který má mezinárodní charakter. Evaluace skutečného efektu této mezinárodní smlouvy po deseti letech rozkryla, že zavázané státy v celé řadě případů nedostály svým povinnostem ze smlouvy, a to zvláště ve věci transnacionálního zajišťování a konfiskace majetku.¹¹ Na mezinárodní spolupráci podle Úmluvy OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami ze dne 20. 12. 1988 se tak orgány činné v trestním řízení v řadě případů nemohly spolehnout ať již z důvodu omezené věcné působnosti, nebo z důvodu nedostatečné kooperace dožádané strany. Rovněž Úmluva Rady Evropy o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu ze dne 8. 11. 1990 byla implementována a aplikována nejednotně, a to právě v oblasti úpravy zajišťování věcí.¹² Účinnost dalších významných mezinárodních smluv¹³ nastala až po účinnosti první vlny unijní regulace v podobě rámcových rozhodnutí č. 2003/577/SVV o zajištění¹⁴ a č. 2006/783/SVV o konfiskaci¹⁵ přijatých na základě primárního práva novelizované Amsterodamskou smlouvou.¹⁶ Tato unijní regulace byla řádově podrobnější a především počítala s ještě užší spoluprací, spočívající v povinnosti členského státu uznat a vykonat v zásadě každý příkaz k zajištění nebo konfiskaci vystavený jiným členským státem.

Nelze konstatovat, že by ve věci vztahu mezinárodních smluv a sekundárního práva Evropské unie panovala akademická shoda (srov. např. ze zahraničních Wouters,¹⁷ Rosas,¹⁸

¹¹ GURULE, J. The 1988 U.N. Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances – A Ten Year Perspective: Is International Cooperation Merely Illusory? *Fordham International Law Journal*. 1998, Vol. 22, No. 1, s. 74–121.

¹² Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (CETS No. 198). In: *European Council of Europe* [online]. 31. 10. 2019 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: <https://rm.coe.int/conference-of-the-parties-cets-198-follow-up-analysis-of-the-thematic-/1680993edc>.

¹³ Zejména Úmluvy OSN proti nadnárodnímu organizovanému zločinu ze dne 15. 11. 2000, Úmluvy Rady Evropy o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinů a financování terorismu ze dne 16. 5. 2005, Mezinárodní úmluvy o potlačování financování terorismu ze dne 9. 12. 1999 a Úmluvy OSN proti korupci ze dne 31. 10. 2003.

¹⁴ *Rámcovým rozhodnutím č. 2003/577/SVV o zajištění* se rozumí rámcové rozhodnutí Rady č. 2003/577/SVV ze dne 22. 7. 2003 o výkonu příkazů k zajištění majetku nebo důkazních prostředků v Evropské unii.

¹⁵ *Rámcovým rozhodnutím č. 2006/783/SVV o konfiskaci* se rozumí rámcové rozhodnutí Rady č. 2006/783/SVV ze dne 6. 10. 2006 o uplatňování zásady vzájemného uznávání příkazů ke konfiskaci ve znění Rámcového rozhodnutí rady 2009/299/SVV.

¹⁶ Amsterodamská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii, Smlouvy o založení Evropských společenství a některé související právní akty, zveřejněná v Úř. věst. 97/C 340/1 dne 10. 11. 1997.

¹⁷ WOUTERS, J. a kol. *The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU as an International Legal Actor*. 2. vydání. Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 695–798.

¹⁸ ROSAS, A. The Status in EU Law of International Agreements Concluded by EU Member States. *Fordham International Law Journal*. 2011, No. 5, s. 1304–1345.

Levrat¹⁹ a z českých Šlosarčík a Weiss,²⁰ Polák,²¹ Maršálková a Bříza²²), přičemž přispět k hledání nejlepšího řešení by bylo samostatným tématem odlišným od tématu nadepsaného. V obecné rovině ale lze uvést, že stát by měl transponovat sekundární právo Evropské unie takovým způsobem, aby se text vnitrostátního předpisu nedostal do rozporu s mezinárodní smlouvou a současně by měl svůj právní řád jako celek uvádět v život tak, aby aplikace byla zákonná (vyhovovala vnitrostátnímu právu) a výklad práva byl eurokonformní a v souladu s mezinárodními závazky daného státu. Z hlediska zajištění a konfiskace věcí v tomto ohledu nevyvstávají žádné významné problémy, neboť vnitrostátní právní řád je hodnotově otevřen jak právu Evropské unie, tak mezinárodnímu právu a aplikované prameny práva sledují srovnatelnými mechanismy obdobné cíle.²³ Vztah mezi mezinárodním právem a sekundárním právem Evropské unie lze v rozsahu zajišťování a konfiskace věcí dokonce charakterizovat jako symbiotický. Unijní normy respektují mezinárodní právo jako svůj základ, který je dále rozšiřován o užší spolupráci v trestních věcech mezi členskými státy, a dokonce na více místech zavazují členské státy k tomu, aby nevznášely nebo nezachovávaly výhrady k mezinárodním smlouvám. Rámcová rozhodnutí tak mezi členskými státy v mnohých ohledech měla za následek zavedení vyššího standardu mezinárodní spolupráce, rozšíření působnosti mezinárodní smlouvy nebo usnadnění používání mezinárodní smlouvy.²⁴

Problematika zajišťování a konfiskace věcí je na unijní úrovni řešena sérií sekundárních právních aktů provázených programovou proklamací *Ensuring that crime does not pay*. Konečným cílem této politiky je zařídit, aby orgány činné v trestním řízení mohly zajišťovat a konfiskovat věci na území jiného členského státu stejně rychle a jednoduše, jako by se jednalo o vnitrostátní úkon, respektive dosáhnout takzvaného volného pohybu rozhodnutí o zajištění a konfiskaci majetku, aby se právní kompetence justičních orgánů vyrovnaly volnému pohybu věcí.

V období před Lisabonskou smlouvou²⁵ byla pozice Evropské unie komplikovaná, neboť unijní orgány neměly pravomoc k regulaci této problematiky použít sekundární právní akt s plným unifikačním efektem. Ambice dosáhnout volného pohybu rozhodnutí o zajištění a konfiskaci se poprvé zhmotnily v čl. 3 společné akce č. 98/699/SVV,²⁶ který byl po nabytí účinnosti Amsterodamské smlouvy v revidované podobě nahrazen čl. 4 rámcového

¹⁹ LEVRAT, N. et al. *The EU and its Member States' Joint Participation in International Agreements*. Oxford: Hart Publishing, 2022.

²⁰ ŠLOSARČÍK, I. – WEISS, T. Vliv práva Evropské unie na mezinárodní závazky České republiky v oblasti trestního práva (se zvláštním zaměřením na problematiku rámcových rozhodnutí). In: *Ministerstvo zahraničních věcí České republiky* [online]. 1. 7. 2006 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: https://mzv.gov.cz/file/72872/rm01_07_06_slosarcikweiss.pdf.

²¹ POLÁK, P. Meze možností právní úpravy justiční spolupráce v trestních věcech rámcovým rozhodnutím. *Právní rozhledy*. 2004, č. 17, s. 630–635.

²² BŘÍZA, P. – MARŠÁLKOVÁ, Z. Vztah rámcových rozhodnutí a mezinárodních smluv. *Právní rozhledy*. 2006, č. 20, s. 742–750.

²³ Srov argumentaci Ústavního soudu v nálezu „Eurozatykač“ ze dne 3. 5. 2006, sp. zn. Pl. ÚS 66/04.

²⁴ POLÁK, P. *Rámcová rozhodnutí a zásada vzájemného uznávání rozhodnutí v trestních věcech*. Praha: LexisNexis, 2007, s. 39.

²⁵ Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství, zveřejněná v Úředním věstníku C 306 dne 17. 12. 2007, s. 1–271.

²⁶ Společná akce č. 98/699/SVV přijatá Radou ze dne 3. 12. 1998 o praní peněz, identifikaci, vysledování, zmrazení, zajištění a propadnutí nástrojů trestné činnosti a výnosů z ní. Tento právní akt byl přijat v přímé návaznosti na Úmluvu o praní, vyhledávání, zadržování a konfiskaci výnosů ze zločinu, která byla dne 8. listopadu 1990 přijata na půdě Rady Evropy.

rozhodnutí č. 2001/500/SVV.²⁷ Toto dodnes účinné ustanovení ukládá členským státům pouze vágní povinnost přijmout taková opatření, aby zajistily, že všechna dožádání ostatních členských států při zajištění a konfiskaci věcí budou vyřizována se stejnou prioritou jako věci vnitrostátní. Tím byl stanoven záměr efektivní spolupráce při zajišťování a konfiskaci věcí, který spočívá v rychlém a kladném vyřizování dožádání, později příkazů, k zajištění a ke konfiskaci věcí. Konkrétní proces, podle kterého by orgány členských států mohly postupovat tak, aby byl jejich postup přinejmenším vzájemně předvídatelný, v ideálním případě jednotný, byl vypracován až v rámci podrobné úpravy, obsahující minimální standardy konkrétního procesního postupu při předání, uznání a výkonu příkazu na území jiného členského státu v podobě rámcových rozhodnutí č. 2003/577/SVV o zajištění²⁸ a č. 2006/783/SVV o konfiskaci.²⁹ Vykonávající stát byl dle této úpravy povinen ke vzájemnému uznávání rozhodnutí, respektive povinen příkaz vystavujícího státu uznat bez dodatečných formalit a neprodleně přijmout nezbytná opatření pro jeho okamžitý výkon.³⁰ Členské státy aplikaci těchto velmi ambiciózních pravidel o obligatorním výkonu příkazů k uznání a výkonu rozhodnutí jiného členského státu (přijatých po vzoru průlomového³¹ rámcového rozhodnutí č. 2002/584/SVV o evropském zatýkacím rozkazu)³² ve věci problematiky zajišťování a konfiskace věcí neakceptovaly. Nedostatek vzájemné důvěry mezi členskými státy (podrobněji níže) vyvolal obavy z možného zneužití pravidel povinného a okamžitého uznání a výkonu v zásadě každého zahraničního příkazu k zajištění nebo konfiskaci věcí. Řada členských států rámcovým rozhodnutím nevyhověla, když si v rámci vnitrostátní úpravy ponechala kontrolu nad tím, který konkrétní příkaz vykoná a který nikoli formulací početných a/nebo vágních výjimek z povinnosti uznat a vykonat příkaz k zajištění nebo konfiskaci majetku, které odporovaly textu i smyslu a účelu rámcových rozhodnutí. Vznik tohoto problému byl umožněn nízkým unifikacním efektem rámcových rozhodnutí, a ještě posílen tím, že některá obsahově významná ustanovení rámcových rozhodnutí nebyla zcela jednoznačná.³³

Uvedené mělo za následek tak nejednotnou vnitrostátní úpravu členských států, až vnitrostátní orgány výkonné moci odpovědné za aplikaci implementované právní úpravy seznaly, že nová úprava přijatá na základě rámcových rozhodnutí je méně efektivní a složitější ve srovnání s již zaužívanými formami právní pomoci. Z těchto důvodů měly orgány odpovědné za aplikaci nové úpravy tendence vracet se zpět k původním formám právní pomoci, na které byly zvyklé z dob před implementací rámcových rozhodnutí,³⁴

²⁷ Rámcové rozhodnutí Rady č. 2001/500/SVV ze dne 26. 6. 2001 o praní peněz, identifikaci, vysledování, zmrazení, zajištění a propadnutí nástrojů trestné činnosti a výnosů z ní.

²⁸ Rámcové rozhodnutí Rady č. 2003/577/SVV ze dne 22. 7. 2003 o výkonu příkazů k zajištění majetku nebo důkazních prostředků v Evropské unii.

²⁹ Rámcové rozhodnutí Rady č. 2006/783/SVV ze dne 6. 10. 2006 o uplatňování zásady vzájemného uznávání příkazů ke konfiskaci ve znění Rámcového rozhodnutí rady 2009/299/SVV.

³⁰ Pro podrobnější popis obsahu této a související unijní regulace viz: KAYE, N. Freezing and Confiscation of Criminal Proceeds. *Revue internationale de droit pénal*. 2006, Vol. 77, No. 1–2, s. 323–331.

³¹ Podrobněji POLÁK, P. *Rámcová rozhodnutí a zásada vzájemného uznávání rozhodnutí v trestních věcech*, s. 40 an.

³² Rámcové rozhodnutí Rady č. 2002/584/SVV ze dne 13. 6. 2002 o evropském zatýkacím rozkazu a postupech předávání mezi členskými státy.

³³ Inception Impact Assessment. Strengthening the mutual recognition of criminal assets' freezing and confiscation orders. In: *European Commission* [online]. 7. 11. 2016 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/smart-regulation/road-maps/docs/2016_just_024_mutual_recognition_en.pdf.

³⁴ Sdělení Komise Evropskému parlamentu a Radě Výnosy z organizované trestné činnosti. In: *EUR-Lex* [online]. 20. 11. 2008 [cit. 2024-04-14], s. 2–4. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0766>.

a to dokonce i za cenu postupů *extra legem*, které jsou v trestním právu procesním nepřipustné, jak v českém právním řádu plyne z čl. 2 odst. 2 Listiny základních práv a svobod a § 2 odst. 1 trestního řádu.³⁵ Příkazů podle rámcových rozhodnutí bylo vystaveno málo, vykonáno ještě méně a reálný efekt obou rámcových rozhodnutí byl z praktického hlediska zanedbatelný.³⁶ Hodnota výnosů z trestné činnosti v prostoru Evropské unie činila okolo 110 miliard eur ročně,³⁷ z toho jen 2 % byla zajištěna a jen 1 % bylo definitivně odňato pravomocným rozhodnutím.³⁸ Zbylých 98 % výnosů z trestné činnosti tak zůstávalo ve volném oběhu buď jako odměna pachatelů trestné činnosti, nebo jako zdroje k „reinvestici“ do páchaní další trestné činnosti. Jen těžko si lze představit horší výsledek těchto rámcových rozhodnutí, což ostatně uznala i Evropská komise, když zcela přestala vyhodnocovat jejich efektivitu, rozhodla se ani nepodat žaloby na ty státy, které povinnosti plynoucí z rámcových rozhodnutí nesplnily, a v roce 2016 uvedla: „*the current EU instruments for the cross-border recovery of criminal assets are inefficient, badly transposed and poorly applied. Only very few freezing and confiscation orders are executed in other Member States, compared to other types of mutual recognition instruments.*“³⁹ Překlad: [Současné nástroje práva EU sloužící přeshraničnímu zajištění a konfiskaci majetku jsou neefektivní, nesprávně implementované a nedostatečně aplikované. Ve srovnání s jinými typy nástrojů vzájemného uznávání rozhodnutí jiných členských států je vykonáváno jen velmi málo příkazů k zajištění a konfiskaci.]

2. Lidskoprávní deficit unijní spolupráce podle nařízení 2018/1805

Z aktuální právní úpravy je zřejmá snaha Evropské unie odstranit výše rozebrané vady dosavadního právního rámce⁴⁰ a zavést novou právní úpravu, která by byla adekvátní odpovědí na stále stoupající sumu výnosů z trestné činnosti (mezi lety 2010 a 2019 odhadovaná hodnota výnosů z trestné činnosti v prostoru Evropské unie opět stoupla, a to ze 110 miliard eur na 139 miliard eur ročně).⁴¹ Změna primárního práva Evropské unie Lisabonskou smlouvou umožnila přijímat právní akty sekundárního práva s plným

³⁵ Ústavní soud zasáhl do probíhajícího trestního řízení ve fázi prověřování mj. z toho důvodu, že polská prokuratura ve spolupráci s českým státním zastupitelstvím namísto postupů podle práva Evropské unie, postupovala při zajištění a konfiskaci peněžních prostředků na území České republiky *extra legem*, respektive postupy právní pomoci, které byly účinné v dobách před implementací shora uvedených rámcových rozhodnutí. Nález Ústavního soudu ze dne 12. 5. 2020, sp. zn. IV. ÚS 1355/18-2.

³⁶ PAVLIDIS, G. Learning from Failure: Cross-Border Confiscation in the EU. *Journal of Financial Crime*. 2019, Vol. 26, No. 3, s. 684–685.

³⁷ SAVONA, E. – RICCARDI, M. *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe. Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio*. Trento: Transcrime – Università degli Studi di Trento, 2015, s. 8.

³⁸ Does crime still pay? Criminal Asset Recovery in the EU. Survey of Statistical Information 2010–2014. In: *Europol* [online]. 2016, s. 4 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/criminal_asset_recovery_in_the_eu_web_version_0.pdf.

³⁹ Inception Impact Assessment. Strengthening the mutual recognition of criminal assets' freezing and confiscation orders. In: *European Commission* [online]. 7. 11. 2016, s. 2 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/smart-regulation/roadmaps/docs/2016_just_024_mutual_recognition_en.pdf.

⁴⁰ BOUCHT, J. Asset Confiscation in Europe – Past, Present, and Future Challenges. *Journal of Financial Crime*. 2019, Vol. 26, No. 2, s. 535.

⁴¹ HULME, S. – DISLEY, E. – BLONDES, E. *Mapping the risk of serious and organised crime infiltrating legitimate businesses*. Brusel: European Commission, 2021, s. 14.

unifikačním efektem (nařízení) v prostoru svobody, bezpečnosti a práva. Využitím nařízení pro regulaci problematiky zajištění a konfiskace věcí došlo ke změně samotné podstaty spolupráce z mezinárodní spolupráce na základě harmonizovaného vnitrostátního práva na proces přímého uznání a výkonu rozhodnutí jiného členského státu na základě unijní normy.⁴² Aplikace nařízení je ve srovnání s harmonizovaným vnitrostátním právem v praxi jednodušší, neboť vystavující i vykonávající orgán napříč Unii svůj procesní postup opírají o jeden totožný text účinný od téhož dne, čímž jsou vyloučeny problémy způsobené nejednotnou transpozicí. V Nařízení o konfiskaci byl také zkrácen výčet taxativních důvodů k odmítnutí výkonu příkazu, odstraněn výčet trestných činů omezující věcnou působnost, podstatně zjednodušeno osvědčení o příkazu (zasílaný formulář), stanoveny lhůty pro uznání a výkon každého příkazu a lépe upravena práva poškozených.

Aplikace Nařízení o konfiskaci je založena na příkazu vystavujícího orgánu, aby vykonávající orgán jiného členského státu provedl zajištění nebo konfiskaci věci. Procesní postup vykonávajícího orgánu je ještě jednodušší, než kdyby řešil vnitrostátní věc. Oproti doručení předepsaného formuláře, tzv. osvědčení o příkazu,⁴³ vykonávající orgán věc zajistí nebo zkonfiskuje podle svého právního řádu a notifikuje vystavující orgán o výsledku (čl. 7). Meritem věci se nezabývá. Na základě principu vzájemné důvěry mezi členskými státy vykonávající orgán do odůvodnění svého vnitrostátního rozhodnutí nekriticky převeze tvrzení uvedená vystavujícím orgánem v osvědčení. Za věcnou správnost těchto tvrzení ani za správnost svého vlastního procesního postupu vykonávající stát nepřebírá hmotnou odpovědnost, jak plyne z čl. 34 Nařízení o konfiskaci.

Z obecného pravidla uznání a výkonu každého příkazu platí dle čl. 8 Nařízení o konfiskaci tři skupiny výjimek; odmítnutí uznání nebo výkonu, odklad výkonu a nemožnost výkonu. Důvodem pro *odmítnutí uznání nebo výkonu* příkazu k zajištění nebo konfiskaci může být zejména uplatnění zásady *ne bis in idem*, imunita nebo výsada osoby, které se příkaz týká, zjevná nesprávnost v osvědčení nebo absence trestnosti skutku na území vykonávajícího státu. Vystane-li důvod k odmítnutí uznání příkazu, konzultuje vykonávající orgán situaci s vystavujícím orgánem, aby došlo buď k vyjasnění chyb v komunikaci, nebo k odstranění právních překážek, je-li to možné. Odmítnout uznání příkazu je zcela krajním řešením, ke kterému lze přistoupit až poté, co vykonávající orgán dojde k závěru, že právní překážka uznání příkazu je neodstranitelná. *Odložit výkon* příkazu lze v případech, kdy by okamžitý výkon příkazu mohl narušit probíhající prověřování trestné činnosti na území vykonávajícího státu nebo kdy jsou věci již zajištěny na základě jiného (i vnitrostátního) příkazu. *Nemožnost vykonat* příkaz spočívá v tom, že věci v příkazu již byly zkonfiskovány, zničeny, ztratily se nebo nemohou být nalezeny na místě uvedeném v osvědčení. V případech, kdy je nemožnost vykonat příkaz dodatečně odstraněna nebo odpadla, musí vykonávající orgán bez dalšího (bez nutnosti vystavit nové osvědčení vystavujícím orgánem) přistoupit k výkonu příkazu za obvyklých podmínek.

⁴² PAVLIDIS, G. Asset recovery in the European Union: implementing a “no safe haven” strategy for illicit proceeds. *Journal of Money Laundering Control*. 2022, Vol. 25, No. 1, s. 113.

⁴³ Vedle osvědčení o příkazu musí být vystavujícím justičním orgánem zaslán také příkaz samotný, pokud vykonávající justiční orgán učinil prohlášení podle čl. 14 odst. 2 Nařízení o konfiskaci (Česká republika toto prohlášení učinila).

2.1 Lidskoprávní klauzule oklešťující rozsah přezkumu dodržování základních práv vykonávajícím orgánem a tlak na rychlý výkon každého příkazu

Z hlediska dosavadního lidskoprávního diskursu Mirandola uvádí, že Nařízení o konfiskaci ve srovnání s dosavadní právní úpravou vylepšuje právní postavení dotčených osob, protože stanoví povinnost vykonávajícího orgánu informovat dotčené osoby o příkazu bezprostředně poté, co nehrozí zmaření účelu příkazu (typicky po zajištění věci) a právo dotčené osoby na podání opravného prostředku, který může vést k odmítnutí výkonu příkazu.⁴⁴ Opačně Brandão aktuální úpravě vytýká, že Evropská komise při přípravě Nařízení o konfiskaci kladla důraz na efektivní spolupráci při zajištění a konfiskaci majetku, která povede k většímu odčerpání majetkových hodnot z kriminálního prostředí a na to, aby byl zvýšen rozsah náhrady škody poškozeným, ale v zásadě se opomněla zabývat právy osob, kterých se příkazy k zajištění a konfiskaci na majetku dotknou.⁴⁵ Základním právům a svobodám dotčených osob se Nařízení o konfiskaci věnuje jen prostřednictvím některých důvodů k odmítnutí výkonu příkazu, informační povinnosti a práva podat opravný prostředek a dále již jen velmi vágně ba dokonce až programově. Na řízení o zajištění nebo konfiskaci věci se sice uplatní minimální standardy garantované směrnicemi s lidskoprávní tematikou,⁴⁶ avšak v této souvislosti je namístě si klást otázku: Pokud unijní orgány (výše) uznaly, že se jim prostřednictvím rámcových rozhodnutí nepodařilo uspokojivě sjednotit postupy členských států při zajišťování a konfiskaci majetku z důvodu jejich nedostatečného unifikačního efektu, tak na základě čeho nyní dovozují, že k uspokojivé ochraně základních lidských práv a svobod v témže procesu postačí směrnice? Taková úprava má za následek, že proces zajištění a konfiskace se stane pro všechny členské státy univerzálním, zatímco standardy ochrany základních práv v tomto procesu zůstanou individuálními, tedy z pohledu dotčené osoby, která nemá povinnost znát právo jiného členského státu, nepředvídatelnými až arbitrárními.⁴⁷

Tím, že unijní normotvůrce zakotvil formální důvěru mezi členskými státy a učinil procesní postup orgánů členských států proti dotčeným osobám mimořádně jednoduchým, rychlým a tvrdým,⁴⁸ aniž by zajistil tomu odpovídající ochranu základních práv, lidskoprávní problematičnost Nařízení o konfiskaci teprve začíná. Namísto vstřícného kroku

⁴⁴ MIRANDOLA, S. Borderless enforcement of freezing and confiscation orders in the EU: the first regulation on mutual recognition in criminal matters. *ERA Forum*. 2020, Vol. 20 No. 3, s. 417–418.

⁴⁵ Commission Staff Working Document Impact Assessment Accompanying the document Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the mutual recognition of freezing and confiscation orders. In: *EUR-Lex* [online]. 21. 12. 2016 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52016SC0468>.

⁴⁶ Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2010/64/EU ze dne 20. 10. 2010 o právu na tlumočení a překlad v trestním řízení. Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2012/13/EU ze dne 22. 5. 2012 o právu na informace v trestním řízení. Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2013/48/EU ze dne 22. 10. 2013 o právu na přístup k obhájci. Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2016/343 ze dne 9. 3. 2016 kterou se posilují některé aspekty presumpce nevinny a právo být přítomen při trestním řízení před soudem. Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2016/800 ze dne 11. 5. 2016 o procesních zárukách pro děti, které jsou podezřelými nebo obviněnými osobami v trestním řízení. Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2016/1919 ze dne 26. 10. 2016 o právní pomoci pro podezřelé nebo obviněné osoby v trestním řízení.

⁴⁷ BRANDÃO, N. The Right of Defence under Regulation (EU) 2018/1805 on the Mutual Recognition of Freezing Orders and Confiscation Orders. *New Journal of European Criminal Law*. 2022, Vol. 13, No. 1, s. 28–41.

⁴⁸ Například zkrácení výčtu taxativních důvodů k odmítnutí výkonu příkazu nebo odstranění výčtu trestných činů omezujících věcnou působnost nařízení (podrobněji výše).

ve směru posílení ochrany základních práv dotčených osob při zajišťování a konfiskaci věcí je součástí Nařízení o konfiskaci bez nadsázky absurdní lidskoprávní klauzule, jejímž smyslem a účelem je rozsah přezkumu dodržování základních práv v procesu zajišťování a konfiskace věcí naopak okleštit. Příkaz lze z lidskoprávních důvodů podle čl. 8 odst. 1 písm. f) a čl. 19 odst. 1 písm. h) Nařízení o konfiskaci odmítnout jen:

*„za výjimečných okolností,
kdy existují závažné důvody se domnívat,
na základě konkrétních a objektivních důkazů,
že výkon příkazu by za konkrétních okolností daného případu
vedl k zjevnému porušení relevantního základního práva,
jak je uvedeno v Listině, zejména práva na účinnou právní ochranu, práva na spravedlivý proces nebo práva na obhajobu.“*

Již zběžné čtení tohoto ustanovení mě přimělo se zamyslet například nad tím, která základní lidská práva unijní normotvůrce při zajišťování a konfiskaci věcí považuje za *irrelevantní*, a tedy vhodné k porušení, nebo nad tím, jak by asi mohlo v tak jednoduchém a rychlém řízení, jaké předpokládá Nařízení o konfiskaci, vypadat vícero *konkrétních a objektivních důkazů* o tom, že jsou zde *výjimečné* okolnosti, ze kterých plynou *závažné* důvody se domnívat, že výkon příkazu by vedl ke *zjevnému* porušení základního práva.

Podrobný výklad tohoto ustanovení je bez hlubšího smyslu, když, jak již uvedla Silva,⁴⁹ text nařízení nemá potenciál omezit účinky lidskoprávních dokumentů ani na nich založené judikatury soudů členských států,⁵⁰ Soudního dvora Evropské unie⁵¹ a Evropského soudu pro lidská práva,⁵² která všem dotčeným osobám poskytuje podstatně vyšší standard ochrany, než jaký je vysloven v tomto ustanovení Nařízení o konfiskaci. Právnímu názoru vyslovenému Silvou v teoretické rovině není co vytknout, nicméně z *praktického hlediska mám vážné pochyby o tom, že všechny vykonávající justiční orgány, které budou povolány k aplikaci Nařízení o konfiskaci, úplnou bezvýznamnost tohoto ustanovení v každém jednotlivém případě docení*. Vykonávající orgán je celým textem Nařízení o konfiskaci přímo veden ke kladnému a mimořádně rychlému vykonání doručeného příkazu k zajištění nebo konfiskaci věci.⁵³ K časovému tlaku se bohužel přidávají obavy z narušení mezinárodních vztahů a související publicity případu, pokud by byl výkon příkazu z jakéhokoli důvodu, tím spíše pak z lidskoprávního důvodu, vyřešen jinak než uznáním a výkonem (podrobněji níže). Všechny tyto okolnosti v praxi vykonávající orgán přímo vedou k aplikaci čl. 8 odst. 1 písm. f) a čl. 19 odst. 1 písm. h) Nařízení o konfiskaci takovým způsobem, že se nebude dostatečně zabývat lidskoprávními aspekty věci s argumentem, že je nepovažuje za dostatečně „výjimečné, závažné, konkrétní, objektivní, zjevné nebo relevantní“ a věc vyřídí prostým odkazem na formální vzájemnou důvěru členských států.

Je tedy důvodné uzavřít, že právní a bohužel i mezinárodně-politické a mediální důsledky procesních postupů podle Nařízení o konfiskaci přímo motivují odpovědnou úřední

⁴⁹ SILVA, S., Regulation (EU) 2018/1805 on the mutual recognition of freezing and confiscation orders: A headlong rush into Europe-wide harmonisation? *New Journal of European Criminal Law*. 2022, Vol. 13, No. 2, s. 207.

⁵⁰ Eurozatykač, náleží pléna Ústavního soudu ze dne 3. 5. 2006, sp. zn. Pl. ÚS 66/04.

⁵¹ Zejm.: *Aranyosi a Căldăraru*, rozsudek SDEU ze dne 5. 4. 2016 ve spojených věcech C-404/15 a C-659/15 PPU. *Minister for Justice and Equality*, rozsudek SDEU ze dne 25. 7. 2018 ve věci C-216/18 PPU.

⁵² *Romeo Castaño proti Belgii*, rozsudek ESLP, 9. 7. 2019 č. stížnosti 8351/17, bod 84.

⁵³ K mechanickému vykonávání příkazů přiměřeně srov. *Romeo Castaño proti Belgii*, rozsudek ESLP, 9. 7. 2019 č. stížnosti 8351/17, bod 84.

osobu vykonávajícího orgánu, aby lidskoprávní klauzuli v Nařízení o konfiskaci aplikovala přesně tak, jak je textově formulována navzdory výše uvedeným správným právně-teoretickým úvahám, které byly do textu tohoto článku převzaty od Silvy. Bude zajímavé sledovat ústavněprávní přezkum prvního rozhodnutí, ve kterém vykonávající orgán z jakéhokoli důvodu odkáže na čl. 8 odst. 1 písm. f) nebo čl. 19 odst. 1 písm. h) Nařízení o konfiskaci, a tím dá Ústavnímu soudu příležitost, aby se jím věcně zabýval.

Tento lidskoprávní deficit Nařízení o konfiskaci je přitom snadno napravitelný. Výše citované košaté ustanovení, vskutku bohaté na přídavná jména omezující lidskoprávní přezkum merita věci, by mělo být nahrazeno prostým odkazem na lidskoprávní dokumenty po vzoru čl. 11 odst. 1 písm. f) směrnice č. 2014/41/EU o evropském vyšetřovacím příkazu v trestních věcech,⁵⁴ což ostatně Evropský parlament v legislativním procesu také (bez úspěchu) navrhoval, a to i s akcentací obav, že bez takového odkazu může být Nařízení o konfiskaci vyhodnoceno jako rozporné s vnitrostátním ústavním právem členských států.⁵⁵

2.2 Odmítnutí výkonu příkazu má za následek zájem odborné veřejnosti, unijních orgánů a médií a případně i odvetnou akci státu, jehož příkaz byl odmítnut

Uznávání a výkon rozhodnutí v unijním prostoru byly zasedáním Evropské rady v Tampere roku 1999 prohlášeny za základní kámen spolupráce členských států Evropské unie.⁵⁶ Podmínkou uznávání a výkonu rozhodnutí mezi členskými státy je vysoká úroveň vzájemné důvěry, která spočívá v tom, že členský stát má za to, že právní systém jiného členského státu je minimálně stejně kvalitní, jako jeho vlastní právní systém. Vysoká úroveň vzájemné důvěry je proto vnímána jako „princip za principem“ vzájemného uznávání a výkonu rozhodnutí.⁵⁷

Členské státy by měly ve svém vlastním zájmu pečovat o dobré vzájemné mezinárodní vztahy a důvěra by měla být materiálním, přirozeným důsledkem těchto dobrých mezinárodních vztahů. Bohužel, některé členské státy princip vzájemné důvěry přijímají jen na formální popud (unijní akt) a následně jej aplikují na bázi tvrdé reciprocity, tedy takovým způsobem, že na odmítnutí uznání nebo výkonu svého individuálního rozhodnutí reagují odvetou. To může mít za následek až úplnou regresi k prvopočátkům mezinárodní spolupráce založené na principu vzájemnosti. Dobrým, avšak rozhodně ne jediným příkladem takové regrese byl postup Polské republiky vůči Nizozemsku poté, co Nizozemsko nikoli odmítlo, ale jen časově odložilo výkon evropského zatýkacího rozkazu vystaveného polským soudem. Polská republika v této interakci vnímala odložení výkonu evropského

⁵⁴ Podle čl. 11 odst. 1 písm. f) směrnice č. 2014/41/EU o evropském vyšetřovacím příkazu v trestních věcech musí být uznání nebo výkon evropského vyšetřovacího příkazu odmítnuty, pokud „existují závažné důvody se domnívat, že provedení vyšetřovacího úkonu uvedeného v evropském vyšetřovacím příkazu by bylo neslučitelné s povinnostmi vykonávajícího státu podle článku 6 Smlouvy o EU a Listiny“.

⁵⁵ Zpráva o návrhu nařízení Evropského parlamentu a Rady o vzájemném uznávání příkazů k zajištění a konfiskaci (COM(2016)0819 – C8-0002/2017 – 2016/0412(COD)). In: *EUR-Lex* [online]. 2018 [cit. 2024-06-23], s. 18, 37, 48. Dostupné z: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=EP%3AP8_A%282018%290001.

⁵⁶ Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions. In: *European Parliament* [online]. 1999, bod 33 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: https://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm.

⁵⁷ WILLEMS, A. *The Principle of Mutual Trust in EU Criminal Law*. Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 51–52.

zatýkacího rozkazu jako porušení zásady vzájemnosti (tedy jednala, jako by žádná unijní regulace neexistovala) a v rámci svrchované rovnosti států reagovala odvetou vyšší intenzity.⁵⁸ V kontextu vysokého stupně unijní spolupráce byla tato odvetná akce potvrzením skutečnosti, že tehdejší exekutiva Polské republiky nedokázala akceptovat to, že stát se dobrovolným členstvím⁵⁹ v Evropské unii vzdává části své suverenity a jako protiplnění přijímá benefit spolupráce členských států spočívající zejména v jednotném trhu. Spolupráci ve skupině nelze založit na principu dokonalé svrchované rovnosti každého člena skupiny. Jednotlivé pocíťované křivdy, které se při každé dlouhodobé spolupráci vyskytnou, musí být řešeny formou dialogu, mediace, v krajním případě arbitráže. V takových případech proto mají být uplatněny korektní, primárním právem Evropské unie předpokládané mechanismy k dosažení dohody, v krajním případě k nalezení a výkonu práva namísto primordiálních reflexivních odvetných akcí toho členského státu, který se zrovna cítí být poškozen individuálním právním aktem jiného členského státu.

Z uvedeného pro dotčenou osobu plyne zejména to, že *vykonávající orgán je chtít nechtět vždy pod tlakem, který směřuje k výkonu příkazu*. Odmítnutí výkonu jakéhokoli příkazu, nota bene z lidskoprávních důvodů, má za následek

- a. zájem odborné veřejnosti s mezinárodním přesahem, která bude odůvodnění takového rozhodnutí podrobovat rozborům a debatám,
- b. zájem unijních orgánů, které vyhodnocují způsob aplikace sekundárních právních aktů, přičemž za úspěch považují jedině výkon vystaveného příkazu,
- c. mediální zájem a s tím spojený zájem laické veřejnosti, ze které část nemá zábrany bez znalosti obsahu spisu posuzovat odbornost a další kvality úřední osoby, která je za rozhodnutí odpovědná,
- d. zájem politické reprezentace státu, který byl v odůvodnění rozhodnutí jiného členského státu „nařčen“ z toho, že porušil nebo by mohl porušit základní práva dotčené osoby
- e. a výše podrobněji popsané zhoršení mezinárodních vztahů mezi dotčenými státy včetně možné odvety státu, který se cítí být takovým rozhodnutím poškozen.

Vynést rozhodnutí o odmítnutí výkonu příkazu z lidskoprávních důvodů tak vyžaduje dávku profesní odvahy a sebejistoty, když ihned po skončení řízení o příkazu, jehož účastníkem je dotčená osoba, bude ve veřejném prostoru zahájeno zde naznačené právně-politické „řízení“ jehož „účastníkem“ bude ta úřední osoba, která si dovolila vydat takové rozhodnutí. Lze si velmi snadno představit, že soudce se (i podvědomě) přikloní k výkonu příkazu mimo důvody čitelné ze spisu také z toho důvodu, že aktuálně nemá čas nebo sílu výstupy své práce podrobit zde naznačené expozici. Tím spíše pak státní zástupce, který se zahraniční protistranou spolupracuje na vícero trestních věcech, je zcela bezprostředně motivován doručení příkaz k zajištění věci vykonat, jinak by mu mohlo být oplaceno stejnou mincí, až se pozice vystavujícího a vykonávajícího orgánu (v této nebo i v jiné trestní věci) obrátí.

⁵⁸ JAŁOSEWSKI, M. Poland's National Public Prosecutor is going to war with the Netherlands. In: *Rule of Law* [online]. 25. 10. 2020 [cit. 2024-04-14]. Dostupné z: <https://ruleoflaw.pl/polands-national-public-prosecutor-is-going-to-war-with-the-netherlands/>.

⁵⁹ Čl. 50 konsolidovaného znění Smlouvy o Evropské unii, zveřejněné v Úředním věstníku C 326 dne 26. 10. 2012.

Zde nastíněné ohrožení základních práv dotčené osoby, na rozdíl od výše rozebrané lidskoprávní klauzule, nelze odstranit pouhou změnou textu Nařízení o konfiskaci. Jeho efekt by ale bylo možné jinými způsoby významně redukovat. Zaprvé, kdyby se za normovanou formální důvěrou mezi členskými státy nacházel dostatek vzájemné důvěry materiální, úřední osoby by neměly důvod se obávat budoucí odvety. Řešením by tedy mohlo být posílení dobrých mezinárodních vztahů členských států, jakkoli uznávám, že se v určitém rozsahu jedná o hraběcí radu. Zadruhé by mohlo pomoci, kdyby došlo k překonání tabuizace tohoto tématu, které v redukované podobě spočívá v tom, že i soudce by rád měl na pracovišti a ve volném čase co nejméně závažných stresorů. Řešením je tak nejen po pracovní době v kavárnách, ale i v odborných textech, otevřeně a s porozuměním mluvit o lidské proměnné ve výkonu spravedlnosti a tím vytvářet protiváhu výše popsanému tlaku.

Pro dílčí závěr je ale podstatné, že *tuto okolnost izolovaně od ostatních nelze označit za lidskoprávní deficit* účinné právní úpravy, když je důvodné předpokládat, že vysoká profesní i osobní integrita úředních osob členských států, která je podmínkou pro jejich jmenování do funkce v daném orgánu veřejné moci, jim obecně nedovolí jen z tohoto osobního důvodu rozhodnout proti svému vnitřnímu přesvědčení. Tyto okolnosti tak nabývají rozměru lidskoprávního deficitu až v kontextu dalších (výše a níže uvedených) výhrad směřujících přímo do textu Nařízení o konfiskaci.

2.3 Vyloučení přezkumu přiměřenosti doby trvání zajištění věci vykonávajícím orgánem

Nařízení o konfiskaci se déle trvání zajištění věci věnuje v čl. 12. Zajištění věci trvá, dokud věc není zkonfiskována na podkladě příkazu ke konfiskaci nebo dokud vystavující orgán nevyrozumí vykonávající orgán, že na základě jeho rozhodnutí nebo jiného opatření účinky zajištění pominuly (odst. 1). Vykonávající orgán sice může vystavujícímu orgánu předložit odůvodněnou žádost o omezení doby, po kterou má být věc zajištěna (odst. 2), ale vysloví-li se vystavující orgán k takové žádosti negativně, věc „*zůstává zajištěna v souladu s odstavcem 1*“, zřejmě na dobu neurčitou.

Takto nastavená pravidla doby trvání zajištění v kontextu lidskoprávních norem nemohou obstát, respektive musejí být a budou korigována tak, aby těmto normám odpovídala. Zajištění věci je vždy zásahem do základního práva na pokojné užívání majetku a v závislosti na povaze zajišťované věci a majetkových poměrech dotčené osoby a osob jí blízkých může být také zásahem do práva na soukromý a rodinný život. Dle judikatury českého Ústavního soudu musí být každé zajištění věci jen dočasné, přitom délka zajištění věci musí být ospravedlnitelná sledovaným cílem, průběhem a dosavadními výsledky trestního řízení v podobě vynesení relevantních rozhodnutí v přiměřené době od zajištění věci (zejména podání obžaloby a vynesení rozsudku soudu prvního stupně).⁶⁰ Vykonávající orgán a další orgány vykonávajícího státu, které jsou povolány k ochraně základních práv, se nemohou nekriticky spolehnout na premisu, že kdyby další trvání zajištění nebylo v souladu s lidskými právy, byl by příkaz k zajištění vystavujícím státem odvolán. Proto nelze postupovat podle textu čl. 12 odst. 2 Nařízení o konfiskaci, tedy po nesouhlasném stanovisku vystavujícího orgánu ponechat věc zajištěnou na neurčito a zcela rezignovat na přezkum přiměřenosti a lidskoprávní konformity dalšího trvání zajištění.

⁶⁰ Srov. právní větu nálezu Ústavního soudu ze dne 30. 1. 2008, sp. zn. II. ÚS 642/07.

Pokud vystavující orgán k žádosti vykonávajícího orgánu nedoloží dostatečně přesvědčivě přiměřenost dalšího trvání zajištění skutečností, které svědčí o odpovídajícím dosavadním průběhu trestního řízení ve vystavujícím státě, vykonávající orgán bude muset přistoupit ke zrušení zajištění postupem podle svého vnitrostátního práva tak, aby se jeho vlastní procesní postupy nedostaly do rozporu se základními lidskými právy. Text Nařízení o konfiskaci není způsobilý vykonávajícímu orgánu zamezit v tom, aby zajištění věci i ze své iniciativy podle svých vnitrostátních předpisů zrušil, pokud vystavující orgán na žádost nebude z hlediska obsahu dostatečně reagovat nebo pokud shledá, že další trvání zajištění není proporcionální ve vztahu ke sdělenému procesnímu stavu zahraničního trestního řízení, a proto doba trvání zajištění věci (respektive celého nebo části majetku dotčené osoby) již není z lidskoprávního hlediska ospravedlnitelná.

2.4 Nedostatečný čas na přípravu obhajoby v případě konfiskace věci

Vykonávající orgán má lhůtu v délce 45 dní od doručení příkazu na to, aby rozhodl o konfiskaci věci. Dotčená osoba, jejíž procesní postavení je právě z důvodu mezinárodní spolupráce složitější, než kdyby se jednalo o řízení vnitrostátní,⁶¹ o doručení příkazu nebude vyrozuměna okamžitě. Záleží na aktivitě vykonávajícího orgánu a na materiálních podmínkách, za kterých jí bude vyrozumění doručováno, zejména půjde-li o doručování prostřednictvím poskytovatele poštovních služeb do zahraničí. Vykonávající orgán nebude jednání nařizovat na konec 45denní lhůty, když si musí ponechat časovou rezervu pro případ, že by vyvstala nutnost jednání odročit. Při kombinaci všech těchto faktorů se bude pravidelně stávat, že dotčená osoba bude o nadcházejícím řízení před vykonávajícím orgánem vyrozuměna s příliš krátkým předstihem.

Pro účely mezinárodní justiční spolupráce za příliš krátký předstih považuji méně než 30 dní, neboť pro zachování základních práv musí být dotčené osobě dána skutečná (tj. i z hlediska času) příležitost realizovat tyto úkony:

- a. sjednat si termín nahlížení do spisu s vykonávajícím orgánem,
- b. vycestovat do zahraničí, tam okopírovat spis,⁶²
- c. nechat si spis přeložit soudním překladatelem do svého jazyka,
- d. obsah spisu si nastudovat,
- e. před výběrem obhájce věc projednat na osobní poradě i s více zahraničními advokáty (když v opačném případě nelze hovořit o svobodné volbě advokáta, ale spíše o náhodné volbě advokáta) přičemž každé z těchto porad musí být přítomen tlumočník,
- f. udělit plnou moc tomu advokátovi, ke kterému má dotčená osoba důvěru, včetně první porady s ním
- g. a zplnomocněnému obhájci ještě musí zbývat přiměřený čas na přípravu poskytnutí odborné právní pomoci na jednání před vykonávajícím orgánem.

⁶¹ Podrobněji RAMOS, V. – LUCHTMAN, M. – MUNTEANU, G. Improving Defence Rights: Including Available Remedies in and (or as a Consequence of) Cross-Border Criminal Proceedings. *Eucrim*. 2020, No. 3, s. 234.

⁶² Co do problematiky nahlížení do spisu, jehož papírová podoba může být od bydliště osoby oprávněné nahlížet vzdálena tisíce kilometrů, si lze de lege ferenda představit řešení v podobě digitalizace spisu tak, aby do něj bylo možné nahlížet i před justičním orgánem v místě bydliště oprávněné osoby. RAMOS, V. – LUCHTMAN, M. – MUNTEANU, G. *Improving Defence Rights: Including Available Remedies in and (or as a Consequence of) Cross-Border Criminal Proceedings*, s. 242.

Pokud skutečná příležitost k realizaci kteréhokoli z těchto úkonů (z časových nebo jiných důvodů) absentuje, procesní postup dotčené osoby připomíná spíše vrh kostkou doprovázený zbožným přáním než strategicky promyšlenou ochranu jejích práv a právem chráněných zájmů. Příliš krátký čas na přípravu obhajoby, který bude při dodržení textu Nařízení o konfiskaci spíše pravidlem než výjimkou, dotčené osobě realizaci některých zde jmenovaných úkonů přímo znemožňuje. Vykonávající orgán ale nesmí rezignovat na právo dotčené osoby znát obsah trestního spisu a rovněž tak nesmí rezignovat na právo dotčené osoby na právní pomoc a svobodnou volbu advokáta, a to i za cenu vědomého porušení textu Nařízení o konfiskaci, zejména lhůt tam uvedených. Aby Nařízení o konfiskaci v tomto ohledu nekolidovalo se základními právy (a tím nenutilo vykonávající orgán porušovat jeho text), mělo by obsahovat právo dotčené osoby na přípravu na jednání o příkazu ke konfiskaci v délce minimálně 30 dnů od doručení vyrozumění o konání prvního soudního jednání tak, aby dotčená osoba měla skutečnou příležitost v plném rozsahu uplatnit svá základní práva. V případě druhého a dalšího jednání o téže věci by mohla být lhůta na přípravu zkrácena až na 15 dnů, neboť část přípravných úkonů (a. až g. výše) není třeba opakovat nebo je jejich rozsah z povahy věci menší.

Lhůtu na přípravu obhajoby nelze ponechat na obecných vnitrostátních právních úpravách členských států. Představa, že by například občan Francouzské republiky byl schopen na území České republiky v řízení o konfiskaci části jeho majetku v plném rozsahu uplatnit svá základní práva, respektive vykonat úkony dle výše uvedeného seznamu ve lhůtě 5 dnů (srov. § 233 odst. 2 trestního řádu), je totiž iluzorní. Ve světle tohoto stavu extrémní časové tísně dotčené osoby, která má za následek, že dotčená osoba nemůže plně uvést v život svá základní práva, přímo *bije do očí ustanovení čl. 12 odst. 2 Nařízení o konfiskaci, které vystavujícímu orgánu dává časovou dotaci 6 týdnů jen na vyhotovení přípisu*, který spočívá v prostém sdělení procesního stavu probíhajícího trestního řízení (čímž vystavující orgán zdůvodňuje vůči vykonávajícímu orgánu další trvání zajištění věci).

Minimální časová dotace na přípravu obhajoby v délce 30 dní je nadto ještě skromný požadavek, když je postaven na předpokladu, že v postupu dotčené osoby nevystanou vůbec žádné komplikace, které nezáleží na její vůli (například problémy v mezinárodním doručování a přepravě osob, přidělení pozdního termínu nahlížení do spisu vykonávajícím orgánem nebo zpoždění na straně soudního předkladatele) a současně také na předpokladu, že dotčená osoba si může ihned dovolit na následujících 30 dní odložit podstatnou část svých ostatních pracovních a osobních povinností. Minimální lhůta na přípravu na jednání o konfiskaci by měla být ještě adekvátně prodloužena oproti důvodné žádosti dotčené osoby a paušálně (i bez žádosti) v každém případě, kdy probíhá konfiskace majetku jedné dotčené osoby na území několika členských států současně (což je možnost, kterou Nařízení o konfiskaci výslovně předpokládá v čl. 16 odst. 2).

2.5 Absentující úprava procesních kompenzací „neprávem dotčené“ osoby

Vystavující orgán doručením osvědčení o příkazu vykonávajícímu orgánu vynutí, aby dotčená osoba realizovala v předchozí podkapitole popsané procesní úkony, které jsou z důvodu mezinárodního prvku mimořádně časově a finančně náročné. Tuto skutečnost Nařízení o konfiskaci nijak nereflektuje, takže *vždy*, již jen proběhnuvším řízením, dojde k podstatnému umenšení majetku každé dotčené osoby bez ohledu na to, zda tato osoba byla příkazem dotčena po právu nebo protiprávně, tj. i v případě, kdy soud na základě

obhajoby dotčené osoby odmítl uznat nebo vykonat příkaz. To v konečném důsledku znamená porušení práva na spravedlivý proces minimálně v rozsahu rovnosti stran, neboť dotčená osoba, na rozdíl od domácí strany veřejné žaloby, musí vážit, jaké úsilí a peněžní prostředky je schopna nebo ochotna investovat do záchrany dotčené věci před zajištěním nebo konfiskací, a to i v případě, že je bytostně přesvědčena o tom, že zajištění nebo konfiskace by byly protiprávní. V případech věcí nižší hodnoty (například ojeté motorové vozidlo) si dotčená osoba za stávající unijní úpravy může spočítat, že i kdyby procesní obranu v zahraničí úspěšně uplatnila a dosáhla odmítnutí uznání nebo výkonu příkazu, hodnota dotčené věci minus předpokládané skutečné náklady řízení plus předpokládané přiznané náklady řízení se rovná záporný výsledek.

Lze tedy shrnout, že v Nařízení o konfiskaci zcela absentuje adekvátní úprava kompenzací, na které má dotčená osoba nárok v případě odmítnutí uznání nebo výkonu příkazu, což v individuálních případech bude mít za následek porušení práva na spravedlivý proces v následujících podobách: Zprv v každém případě, kdy dotčená osoba účinně hájila své právo a dosáhla odmítnutí výkonu příkazu, neboť přesto se její majetek podstatně umenší, když přiznané náklady řízení budou v extrémním nepoměru ke skutečným nákladům řízení, a zadruhé v některých případech tím, že dotčená osoba sama předem provede racionální ekonomickou úvahu, podle které by uplatnění jejich základních práv bylo nevhodné, když i předpokládané přiznané náklady v součtu s hodnotou dotčené věci by byly nižší než předpokládané náklady skutečné. Současný text *Nařízení o konfiskaci proto dotčeným osobám ekonomicky neumožňuje uplatnit jejich základní práva v řízení o příkazu k zajištění nebo konfiskaci jejich majetku.*

Proto by Nařízení o konfiskaci mělo obsahovat speciální ustanovení o nároku na náhradu nákladů řízení „neprávem dotčené“ osoby. Tento nárok by měl zahrnovat náhradu všech rozumně předpokladatelných, účelně vynaložených nákladů, zejména ve vztahu k nákladům právního zastoupení, nákladům na tlumočení a překlady i jinde než přímo před orgánem veřejné moci (zejména překlad spisu a tlumočení porady s advokátem před převzetím právního zastoupení) a náhradu nákladů na i opakované cesty do zahraničí, včetně noclehu (byl-li nutný) a minimálně u těch dotčených osob, u nichž řízení o zajištění nebo konfiskaci věci nebylo spojeno s pravomocným odsuzujícím rozsudkem, také nárok na náhradu ušlého výděleku za čas, který tato osoba strávila cestováním a procesními postupy vynucenými probíhajícím řízením (když tento čas bude mnohonásobně delší ve srovnání s obdobným vnitrostátním řízením). Náhradu nákladů by přiznávaly a vyplácely orgány vykonávajícího státu, nicméně s ohledem na ratio stojící za čl. 34 Nařízení o konfiskaci by bylo namíště, aby tuto úhradu vykonávajícímu státu kompenzoval vystavující stát.

2.6 Absentující úprava hmotněprávních kompenzací „neprávem dotčené“ osoby

Vedle absence úpravy procesních kompenzací (náklady řízení) je vhodné ještě poukázat na absenci alespoň minimálního rámce úpravy kompenzací hmotněprávních (náhrada škody). Textace čl. 34 Nařízení o konfiskaci se nikoli nenápadně vyhýbá jednoznačnému určení toho, který stát je vůči dotčené osobě odpovědný za škodu vzniklou protiprávním vystavením a výkonem příkazu. Tím *nevylučuje vnitrostátní úpravu, podle které by státy, co do náhrady škody, odkazovaly na sebe navzájem, v důsledku čehož by se dotčená osoba nemohla domoci náhrady škody nikde.* Dlužno podotknout, že taková vnitrostátní úprava by mohla být racionálně obhajitelná, například takto:

Stát A je vystavujícím státem, stát B je vykonávajícím státem.

- a. Právní řád státu A stanoví, že za škodu je dotčené osobě odpovědný *vykonávající* stát (B), jako ten, kdo rozhodnutím svých orgánů veřejné moci škodu dotčené osobě bezprostředně způsobil (což je koherentní také ve vztahu ke zbytku právního řádu státu A). Státy se následně vypořádají v duchu čl. 34 Nařízení o konfiskaci.
- b. Právní řád státu B stanoví, že za škodu je dotčené osobě odpovědný *vystavující* stát (A), jako ten, kdo orgánům vykonávajícího státu uložil právní povinnost škodové rozhodnutí vydat. V důvodové zprávě státu B se dočteme, že k náhradě škody nemůže být povinen ten stát, který jen řádně plnil své povinnosti stanovené Nařízením o konfiskaci. Nařízení o konfiskaci totiž neumožňuje přezkum merita věci a banalizuje procesní roli vykonávajícího orgánu na pouhého vykonavatele vůle vystavujícího státu. Je to tedy vystavující stát, kdo by měl být dotčené osobě zavázán k náhradě případně vzniklé škody, když vykonávající stát v obecné rovině neměl na výběr, zda škodové rozhodnutí vydá, či nikoli.

Nařízení o konfiskaci by tak mělo postavit najisto, že k náhradě škody je dotčené osobě zavázán vždy vykonávající stát, neboť se jedná o pravidlo obvyklé, přičemž výjimka z něj by měla za následek právě situaci popsanou úvodem tohoto oddílu. Stejně tak by mělo Nařízení o konfiskaci výslovně stanovit, že nárok dotčené osoby na náhradu škody je nezávislý na tom, zda vystavující a vykonávající stát dosáhly dohody ve smyslu čl. 34 odst. 1 věty druhé Nařízení o konfiskaci.

Závěr

Čtení textu Nařízení o konfiskaci vyvolává dojem, že autor tohoto normativního právního aktu pozapomněl na dotčenou osobu, ale to jen do čl. 8 odst. 1 písm. f) a obdobného ustanovení v čl. 19 odst. 1 písm. h), ze kterých plyne, že nejde o opomenutí, ale o záměrné upozadění základních a dalších procesních práv dotčených osob. Ve světle historického exkurzu je veskrze snadné dovodit záměr normotvůrce za takovou regulaci; *aplikace Nařízení o konfiskaci má být pro vystavující a vykonávající orgány tak jednoduchá a procesně lákavá, aby se jej praxe* (na rozdíl od regulace předcházející) *s chutí ujala*. K věcné nesprávnosti řady norem Nařízení o konfiskaci v kontextu základních lidských práv toho bylo již výše řečeno dost, proto závěr článku věnuji spíše úvaze nad tím, zda unijní normotvůrce může, za cenu přímé i nepřímé instruktáže k porušování základních práv dotčených osob, tohoto svého záměru dosáhnout.

Lze předpokládat, že vystavující i vykonávající orgán nespornou jednoduchost Nařízení o konfiskaci *zpočátku* ocení. Vystavující orgán bude rád, že odůvodnění jeho příkazu a osvědčení o něm v praxi nikdo nijak věcně nepřezkoumává. Vykonávající orgán ocení, že do svého rozhodnutí může pouze nekriticky převzít to, co vystavující orgán uvedl v příkazu a osvědčení, aniž by se musel zabývat správností tam uvedených tvrzení a důvodností domněnek v případě příkazu k zajištění. Vystavující orgán bude klidný, neboť ví, že dle textu Nařízení o konfiskaci zajištěná věc zůstane zajištěna po naprosto libovolně dlouhou dobu, dokud ji nezkonfiskuje nebo ze svého vlastního rozhodnutí zajištění nezruší. Na případnou žádost o omezení doby zajištění danou vykonávajícím orgánem totiž stačí jen zareagovat nesouhlasem, po kterém vykonávající orgán dle textu Nařízení o konfiskaci nesmí zajištění věci zrušit. Aby celé řízení běželo rychle, vykonávající orgán nemusí

brát žádný ohled na to, zda měla dotčená osoba z časového hlediska materiální příležitost uplatnit svá procesní práva. Stačí to, že lhůty určené pro vnitrostátní řízení byly (bez ohledu na mezinárodní prvek) dodrženy. A konečně, i kdyby celý procesní postup selhal tak, že výkon příkazu musel být odmítnut, vystavující ani vykonávající stát nejsou ohroženy povinností uhradit takové náklady řízení dotčené osobě, které by alespoň v řádech korespondovaly se skutečnými náklady řízení, které jí vznikly.

Současně lze ale důvodně předpokládat (a doufat), že úřední osoby činné ve vystavujících a vykonávajících orgánech mají ve své denní aplikační praxi na mysli základní lidská práva, a proto rozpoznají, že text Nařízení o konfiskaci je s nimi na hned několika místech rozporný. Lze tak očekávat, že vnitrostátní orgány veřejné moci některých členských států například:

- a. přímo vysloví nesmyslnost lidskoprávní klauzule rozebrané v části 2.1 tohoto článku, jak zatím zní jen z akademického prostředí,
- b. i přes nesouhlas vystavujícího orgánu v rozporu s textem Nařízení o konfiskaci zruší zajištění věci, když další trvání zajištění již nebude přiměřené (tj. ospravedlnitelné sledovaným cílem, průběhem a dosavadními výsledky trestního řízení ve vystavujícím státě), nebo
- c. poskytnou dotčené osobě dostatečný čas na přípravu k projednání věci před soudem i za cenu porušení lhůty uvedené v Nařízení o konfiskaci,

čímž dotčeným osobám *v rozporu s textem Nařízení o konfiskaci* poskytnou v individuálních případech takovou ochranu základních práv, kterou jim přímo garantují lidskoprávní dokumenty vyšší právní síly.⁶³ Vzhledem ke skutečnosti, že Nařízení o konfiskaci má hned několik lidskoprávních deficitů, které jsou již na první pohled rozpoznatelné, může se z něj stát trhací kalendář, neboť různá ustanovení Nařízení o konfiskaci budou v různých členských státech účinná s různými výhradami, popřípadě zcela neúčinná.

A právě zde mám za to, že původní jednoduchost bude vystřídána nepřehledností a původní spokojenost vnitrostátních orgánů veřejné moci bude vystřídána rozčarováním a zhoršením vzájemných vztahů. Na mezinárodním poli mají státy (i členské státy, Evropské unie navzájem jak bylo podrobněji rozebráno v části 2.2 tohoto článku) tendenci vystupovat z pozice svrchované rovnosti, z čehož plyne jejich nutkání na pocíťované křivdy, které ale ve skutečnosti byly jen individuálním projevem ochrany základních práv dotčené osoby, *reagovat nedůvodnou odvetou, a tím vytvářet křivdy skutečné*, což může vést i k úplnému rozkladu unijní spolupráce při zajišťování a konfiskaci majetku. Tomuto hořkému konci Nařízení o konfiskaci lze předejít jedině uvolněním přepnuté struny dříve, než praskne, tedy úpravou a doplněním jeho ustanovení novým nařízením, které bude odstraňovat minimálně výše uvedené lidskoprávní deficity. Nelze očekávat, že tyto deficity bude uspokojivě sanovat budoucí rozhodovací praxe Soudního dvora Evropské unie, neboť jsou v textu Nařízení o konfiskaci zapsány tak tvrdě, že je nelze odstranit takovým výkladem práva, který by se nedostal do přímého rozporu s textem normy.

⁶³ Tím jsou myšleny zejména vnitrostátní katalogy základních práv, Listina základních práv Evropské unie a Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.

Budoucnost umělé inteligence: mezi regulací a inovací

Marie Kohoutová*

Abstrakt: Umělá inteligence (AI) je dnes neodmyslitelnou součástí každodenního života, s aplikacemi v oblasti počítačových her, překladů z cizích jazyků, autonomních vozidel a rozpoznávání obrazu. Tento článek se zaměřuje na specifika regulace AI, analyzuje úspěšné a neúspěšné regulace v podobných oblastech a přináší přehled nejdůležitějších legislativních iniciativ. Zvláštní pozornost je věnována aktuálnímu aktu o AI Evropské unie, Exekutivnímu příkazu o AI prezidenta USA a Úmluvě o AI Rady Evropy. Cílem je identifikovat klíčové oblasti vyžadující ochranu a diskutovat podobnosti s úspěšnými regulacemi v jiných oblastech.

Klíčová slova: umělá inteligence (AI), regulace, lidská práva, technologie

Úvod

Umělá inteligence (AI) se již stala významnou součástí každodenního života po celém světě. To je patrné z její aplikace v oblastech, jako je hraní logických her, překlad cizích jazyků, samořídící automobily a rozpoznávání obrazu (*image recognition*). Očekává se, že se její vliv rozšíří do všech sfér, kde jako lidé pracujeme a žijeme. S tím přicházejí i obavy z rizik spojených s využíváním AI, kterými je možné porušování základních lidských práv, jako jsou právo na soukromí a právo nebýt diskriminován. Zvýšená viditelnost problémů této technologie vede ke stále hlasitějším výzvám, aby se zákonodárci zaměřili na zajištění vhodné regulace.¹ To přimělo řadu států a regionů k zahájení snah o definování etických a právních zásad pro tvorbu a následné používání AI v konkrétních oblastech. Bohužel právě množství navrhovaných zásad pro většinu oblastí zvláště v konečném důsledku vyvolává zmatek a zahlcuje odbornou diskuzi.

Tento článek nejprve rozebere specifika regulace AI oproti jiným předmětům regulace, připomene úspěšné a neúspěšné právní úpravy v podobných oblastech, rozebere nejdůležitější aktuálně probíhající legislativní iniciativy a dále shrne základní aspekty, na jejichž nutnosti právní úpravy se tyto iniciativy vzájemně shodnou. V závěru bude shrnuto, které určité oblasti vyžadují ochranu ve všech regulatorních iniciativách a jak se některé z těchto iniciativ podobají jiným úspěšným regulacím ve srovnatelných oblastech, včetně odůvodnění těchto paralel.

Pro analýzu probíhajících regulatorních iniciativ byly zvoleny ty aktuálně nejvíce probírané a s potenciálem největšího vlivu na rozvoj AI. Jedná se konkrétně o Akt o umělé inteligenci z dílny Evropské unie, který se naší geopolitické polohy týká nejvíce a zároveň má ambici zopakovat regulatorní úspěch v podobě GDPR, který spočíval v podstatě celosvětovém vlivu nařízení. Dále Exekutivní příkaz o AI od prezidenta USA, který je jako

* Mgr. Ing. Marie Kohoutová, interní doktorandka, katedra právních dovedností Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: marie.kohoutova@prf.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9104-3478>. Tento příspěvek vznikl na Univerzitě Karlově v rámci projektu *Specifického vysokoškolského výzkumu 2023-260 619*. Za cenné a podnětné připomínky, které významně zlepšily tento text, autorka děkuje všem kolegyním a kolegům z tohoto projektu.

¹ WEAWER, John Frank. *Regulation of artificial intelligence in the United States. Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence*. Edward Elgar Publishing, 2018, s. 155–212.

jediný z analyzovaných regulací pouze národním dokumentem, a nakonec Úmluva o umělé inteligenci, lidských právech, demokracii a právním státě vytvořená Radou Evropy. Poslední dokument je výhradně mezinárodní smlouvou se všemi svými specifiky.

1. Specifika regulace AI

Problémů, kterým normotvůrci při návrzích úspěšné regulace AI čelí, je hned několik. Zaprvé AI není odvětví průmyslu nebo jediný produkt, ale jedná se o nástroj umožňující rozvoj průmyslových odvětví a nejrůznějších aspektů lidského života.² Zároveň je AI v současné době prakticky všudypřítomná.³ A konečně se jedná o neustále se vyvíjející oblast inovace, regulace AI tedy musí částečně předvídat a pokrývat její další vývoj.

Myšlenka, že inteligenci lze automatizovat, má prastaré kořeny. Zmínky o strojích, které nemyslí jako lidé, se objevují už v Homérově *Iliadě* a Thomas Hobbes v *Leviathanovi* jasně řekl, že lidské myšlení není nic víc než aritmetický výpočet.⁴ První mechanické stroje schopné nahradit lidskou práci při výrobních procesech se objevily na počátku 19. století během průmyslové revoluce. Tento vývoj pokračoval a zrychlil se v průběhu 20. století s příchodem elektromechanických a elektronických systémů, které umožnily automatizaci složitějších úloh v průmyslu a dalších odvětvích. Tato automatizace se od AI lišila schopností učit se a zlepšovat své schopnosti. Zatímco automatizace zahrnovala předem naprogramované činnosti bez schopnosti adaptace, současná AI využívá techniky strojového učení, aby se mohla zdokonalovat na základě zkušeností.⁵

AI se spoléhá na stále větší výpočetní výkon a kapacitu pro ukládání dat, což jí umožňuje zpracovávat obrovské množství informací. Servery a paměťová média v počítačových sítích pak zajišťují, aby data mohla být rychle ukládána a zpřístupňována. S flexibilitou a úsporami nákladů na ukládání obrovského množství dat pomáhá tzv. *cloud computing*, tedy možnost využívat vzdálená úložiště. To usnadňuje vývoj a nasazení AI technologií na globální úrovni. Je však důležité si uvědomit, že s rostoucím využíváním AI se také výrazně zvyšuje její energetická náročnost. Ta v současné době užívá energie podobně jako malá země a podle odborníků se v následujících letech může až zdvojnásobit.⁶

S rostoucím využíváním a složitostí AI technologií se objevují obavy z jejich potenciálních rizik. Pro někoho může AI představovat hrozbu, a to nejen kvůli její energetické náročnosti, ale také kvůli možným bezpečnostním a etickým problémům. Mezi konkrétní hrozby se nejčastěji řadí možnost zneužití AI k šíření dezinformací, narušení soukromí jednotlivců a zvýšené riziko kybernetických útoků. Dále je zde riziko diskriminace a nespravedlnosti způsobené algoritmickou předpojatostí, což může mít negativní dopad na rozhodování v oblastech, jako jsou zaměstnanost, zdravotnictví a trestní spravedlnost.⁷

² KISSINGER, Henry. *The age of AI and our human future*. New York: Little Brown & Company, 2021, s. 4.

³ SOUSA ANTUNES, Henrique et al. *Multidisciplinary Perspectives on Artificial Intelligence and the Law*. Springer, Cham, 2024, s. 441–450.

⁴ HOBBS, Thomas. 1651. *Leviathan: or, the matter, form, and power of a commonwealth ecclesiastical and civil*. Manchester and New York: G. Routledge and Sons.

⁵ NOBLE, David. *Forces of production: A social history of industrial automation*. Routledge, 2017.

⁶ AI already uses as much energy as a small country. It's only the beginning. In: *Vox.cz* [online]. [cit. 2024-06-02]. Dostupné z: <https://www.vox.com/climate/2024/3/28/24111721/ai-uses-a-lot-of-energy-experts-expect-it-to-double-in-just-a-few-years>.

⁷ ANDERLJUNG, Markus et al. *Frontier AI regulation: Managing emerging risks to public safety*. ArXiv preprint arXiv: 2307.03718. 2023.

Na druhou stranu existují názory, že současná AI není dostatečně výkonná k tomu, aby představovala bezprostřední hrozbu. Výpočetní limity, na které AI naráží, brání jejímu výraznému zlepšení bez enormního zvýšení výpočetního výkonu a nákladů. Navíc, současné modely hlubokého učení dosahují svých ekonomických a energetických limitů, což omezuje jejich schopnost dalšího významného rozvoje.⁸ Představitel OpenAI Sam Altman například zdůrazňuje, že nedostatek výpočetní kapacity je klíčovým faktorem při rozhodování o budoucím vývoji a nasazení AI technologií.⁹

Pojem AI byl nicméně až do relativně nedávné doby tématem zejména výzkumníků v oblasti informačních technologií nebo nadšenců do technologií. Do povědomí široké veřejnosti se však dostala až s příchodem generativní AI v podobě ChatGPT od společnosti OpenAI, který ve formě přístupné běžnému uživateli dokázal generovat obrázky nebo texty často těžko rozeznatelné od těch tvořených lidmi. To, že bude tato technologie zasahovat do nejrůznějších oblastí společenského života, bylo jasné od chvíle, kdy ChatGPT překonal za dva měsíce od spuštění hranici nejrychleji zaregistrovaných 100 milionu uživatelů, což je často nedostižná meta jiných nově vznikajících aplikací.¹⁰ V roce 2023 dokonce model GPT-4 od OpenAI úspěšně složil americké advokátní zkoušky a překonal tak metu, o níž někteří tvrdili, že je za současného stavu technologií nedosažitelná. Právě advokátní zkoušky v sobě obsahují analýzu textu, vyžadují schopnost pracovat se zákony a v neposlední řadě psát odborné právní texty.¹¹

Diskuse o nutnosti regulace AI nicméně existuje již několik let. Co však nastolilo novou éru v diskusi o regulaci, je rychlý vývoj a rozšíření této technologie v posledních dvou letech. Současně s generativní AI se totiž začaly objevovat zprávy o blížícím se příchodu AGI (*artificial general intelligence*, česky obecná umělá inteligence), která je definována jako AI s intelektuálními schopnostmi srovnatelnými s lidskými všeobecnými kognitivními schopnostmi nebo je převyšujícími.¹² Ačkoliv jsou někteří experti přesvědčeni, že AGI je ještě hudbou velmi vzdálené budoucnosti, a považují současnou AI za schopnější kalkulačku,¹³ veřejnost má z možného příchodu AGI obavy. Ty se týkají zejména možnosti, že AGI by mohla překročit lidskou kontrolu, vytvořit nepředvídatelné dopady na trh práce nebo vyvolat rizika spojená s autonomií člověka.¹⁴

Právo se mezi AI a koncové uživatele nesnaží dostat jen skrze regulaci, AI se již objevuje i před soudy v rámci sporů o autorské právo. Vzhledem k chybějícímu zakotvení AI v českém právním řádu je při takových rozhodnutích třeba vycházet z obecných principů. Prvním významnějším sporem v České republice byl případ z ledna 2024, kde šlo o určení autorství obsahu generovaného pomocí AI. Městský soud v Praze shledal, že

⁸ THOMPSON, Neil C. et al. "The computational limits of deep learning." ArXiv preprint arXiv:2007.05558. 2020.

⁹ What is "compute", and why does it matter? In: *AI Now* [online]. [cit. 2024-06-02]. Dostupné z: <https://ainowinstitute.org/publication/policy/compute-and-ai>.

¹⁰ ChatGPT continues to be one of the fastest-growing services ever. In: *The Verge* [online]. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.theverge.com/2023/11/6/23948386/chatgpt-active-user-count-openai-developer-conference>.

¹¹ KATZ, Daniel Martin – BOMMARITO, Michael James – GAO, Shang – ARREDONDO, Pablo. GPT-4 Passes the Bar Exam [online]. [cit. 2024-03-21]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4389233>.

¹² Planning for AGI and beyond. In: *OpenAI* [online]. [cit. 2024-03-21]. Dostupné z: <https://openai.com/blog/planning-for-agi-and-beyond>.

¹³ Professor Floridi discusses the philosophy of AI in a packed annual lecture. In: *European University Institute* [online]. [cit. 2024-03-21]. Dostupné z: <https://www.eui.eu/news-hub?id=professor-floridi-explores-the-philosophy-of-ai-in-well-attended-annual-lecture>.

¹⁴ *Planning for AGI and beyond*.

k vygenerovanému obrázku žalobce-tvůrce nemá autorská práva, protože ta se vztahují podle soudu jen na to, co vytvoří člověk. Pokud obrázek tvoří AI, není to tedy autorské dílo.¹⁵ Také v zahraničí se AI stává hlavní otázkou soudních sporů. Oblast duševního vlastnictví se objevila také v rozhodnutí Nejvyššího soudu USA, který shledal, že vynález vytvořený za využití AI není patentovatelný.¹⁶

Pro zodpovězení otázek, jestli a případně jakým způsobem regulovat AI, je vhodné se vrátit úplně na začátek a zamyslet se nad tím, jaký smysl vůbec mají právní regulace. Jednou z funkcí regulace je zmírňování rizik. Je to v podstatě organizovaný pokus o řízení nějakého společenského fenoménu nebo určitého chování s cílem řešit kolektivní problém nebo riziko.¹⁷ Takovým rizikem může být právě vývoj a využívání AI bez bezpečnostních mantinelů.

Pokud se zákonodárci shodnou na tom, že by se AI měla regulovat, následují otázky, jakým způsobem by daná regulace měla probíhat: jestli by měla regulace vznikat v rámci jednotlivých států, nebo by se mělo jednat o nadnárodní spolupráci, či jestli by měla být regulace geograficky a politicky lokalizovaná, tedy ideálně každý stát by si tvořil zvláštní regulaci. Velmi pravděpodobné je, že pokud se určitému segmentu průmyslu ponechá možnost samoregulace bez vnějších rámců, povede to k tomu, že takové samoregulace budou neúčinné. Samoregulace sice pomáhá překlenout zpoždění ve vytváření zákonů, ale zároveň může dávat přednost zájmům obchodních korporací před veřejným zájmem a vést následně k jejich zařazení do právních předpisů. Přestože je samoregulace oceňována za svou flexibilitu, čelí kritice kvůli absenci demokratické kontroly a možnému upřednostňování velkých obchodních korporací. S ohledem na vliv AI na společnost je třeba upozornit na nutnost zapojení demokratických procesů do její regulace, aby bylo zajištěno dodržování odpovědnosti, transparentnosti a ochrany veřejného zájmu.¹⁸ Z toho tedy vyplývá, že oblast AI nelze ponechat úplně volně na uvážení jednotlivých zainteresovaných subjektů. Ukázky úspěšných a neúspěšných regulací budou rozebrány v části 1.2. a 1.3.

1.1 Problémy regulace AI

AI není nově vyvinutá forma života, ale jedná se o technologii zaměřenou na výrobu produktů, které nám poskytují určitý užitek.¹⁹ Nejedná se tedy jen o jeden obor nebo produkt, je to hybná síla mnoha oborů, která v konečném důsledku zasahuje do čím dál více oblastí lidského života.²⁰

¹⁵ Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 11. října 2023, č. j. 10 C 13/2023-16.

¹⁶ AI cannot be patent 'inventor', UK Supreme Court rules in landmark case. In: *Reuters* [online]. [cit. 2024-02-09]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/technology/ai-cannot-be-patent-inventor-uk-supreme-court-rules-landmark-case-2023-12-20/>.

¹⁷ YEUNG, Karen. Are human biomedical interventions legitimate regulatory policy instruments? In: BROWNSWORD, Roger – SCOTFORD, Eloise – YEUNG, Karen et al. *The Oxford handbook of law, regulation and technology*. Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 11.

¹⁸ Regulatory gaps and democratic oversight: On AI and self-regulation. In: *Schwartz Reisman Institute for Technology and Society, University of Toronto* [online]. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://srinstitute.utoronto.ca/news/tech-self-regulation-democratic-oversight>.

¹⁹ BRUNDAGE, Miles – BRYSON, Joanna. *Smart Policies for Artificial Intelligence* [online]. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <http://arxiv.org/abs/1608.08196>.

²⁰ YORDANOVA, Katerina – BERTELS, Natalie. Regulating AI: Challenges and the Way Forward Through Regulatory Sandboxes. In: SOUSA ANTUNES, Henrique et al. (eds). *Multidisciplinary Perspectives on Artificial Intelligence and the Law*. Law, Governance and Technology Series, vol. 58. Springer, 2024, s. 441–450.

Velkým problémem AI je technologická nejasnost. Vzhledem ke komplexnosti systémů AI je nejprve nutné je pochopit, aby bylo možné účinně regulovat změny, které jsou s touto technologií spojeny. To vyžaduje zapojení osob se specifickými odbornými znalostmi do přípravy právních předpisů, které by mohly být komplexní a zajistit právní jistotu.²¹ Zároveň na rozdíl od spousty jiných oblastí, které právo reguluje, není budoucí vývoj AI předvídatelný. Ani vývojáři nebo experti na AI nejsou schopni vytvořit závazné předpovědi vývoje této technologie.²²

Zároveň se v případě AI jedná o neustále se měnící oblast. Právní předpisy vytvářené tradičním a pomalým legislativním procesem tak mají potíže s regulací AI kvůli její složitosti a rychlému vývoji.²³ S tím souvisí tzv. problém tempa. Problém tempa je výrazný kontrast mezi rychlostí inovací v oblasti AI a inovací nástrojů používaných k její regulaci. Jelikož současné předpisy mají mnohdy problém držet krok s technologiemi, jsou tím pádem hůře aplikovatelné a stále více zaostávají.²⁴ To představuje vážné riziko, protože technologie se i nadále rychle vyvíjejí.

Řešením problému tempa je podle právních teoretiků kombinace 1) adaptivního řízení, 2) mechanismů *soft law* a 3) institucionálních reforem.²⁵ Adaptivní řízení je proces, který umožňuje dynamickou a pružnou regulaci v reakci na neustále se měnící technologický vývoj. Jeho jádrem je vytvoření flexibilního regulačního rámce, který podporuje institucionální strukturu, zahrnuje pravidelné konzultace mezi zúčastněnými stranami a umožňuje aktualizace a úpravy prostřednictvím specifických protokolů. Tyto protokoly jsou navrženy tak, aby podporovaly postupný vývoj regulací a zajišťovaly trvalou mezinárodní spolupráci.²⁶ V kontextu rychle se rozvíjejících technologií, jako je umělá inteligence, se adaptivní řízení jeví jako zásadní, protože umožňuje regulaci, která je schopna reagovat na budoucí vývoj a potenciální výzvy, jež tyto technologie přinášejí. Díky globálnímu dosahu a dopadu technologií, jako je AI, je mezinárodní spolupráce při tvorbě a implementaci těchto regulací nezbytná.²⁷ Ačkoliv byly mechanismy *soft law* nejčastěji vidět v kontextu mezinárodního práva, v dnešní době se k nim přistupuje také v případě národních regulací. Nástroje *soft law* v kontextu regulace technologií by tak mohly spočívat ve vlastních interních předpisech společností, které budou AI vyvíjet, respektive využívat. Tento přístup přináší nesporně několik výhod. Zaprvé, obvykle fungují na základě modelů spolupráce, nikoliv na základě rivalit; zadruhé, umožňují relativně rychlé přijetí nebo změnu; zatřetí, lze experimentovat s více koncepcemi *soft law* současně; a konečně, tato opatření se mohou časem vyvinout do podoby více formalizovaných právních předpisů.

²¹ KAAL, Wulf A. *Perspectives in Law, Business & Innovation*. Legal Studies Research Paper Vol. 16–22, New York Springer, 2016.

²² When Might AI Outsmart Us? It Depends Who You Ask. In: *Time* [online]. 19. 1. 2024 [cit. 2024-02-09]. Dostupné z: <https://time.com/6556168/when-ai-outsmart-humans/>.

²³ YORDANOVA, Katerina – BERTELS, Natalie. *Regulating AI: Challenges and the Way Forward Through Regulatory Sandboxes*, s. 441–450.

²⁴ MARCHANT, Gary – ALLENBY, Braden – HERKERT, Joseph (eds). *The Growing Gap between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight: The Pacing Problem*. Dordrecht: Springer. 2011, s. 199–205.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ ABBOT, Kenneth W. An International Framework Agreement on Scientific and Technological Innovation and Regulation. In: MARCHANT, Gary – ALLENBY, Braden – HERKERT, Joseph (eds). *The Growing Gap between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight: The Pacing Problem*. Dordrecht: Springer. 2011.

²⁷ SHAPIRO, Sidney A. – GLICKSMAN, Robert L. Risk Regulation at Risk: Restoring a Pragmatic Approach. *Journal of Public Health Policy*. 2004, Vol. 25, No. 2, s. 235–240.

Mezi institucionální reformy by patřilo zejména vytvoření systémů bezpečnostních hlášení. Variantou by také bylo zřízení nových regulačních institucí přizpůsobených různým odvětvím, kde bude AI využívána.²⁸ A konečně je pro regulaci, která by byla schopna řešit rizika vyvstávající z tvorby a užívání AI, klíčové přesně vymezit její předmět. Správně vytvořený a funkční právní předpis musí v konečném důsledku pokrývat co nejširší rozsah reálných životních situací. Jasná definice předmětu právního aktu je klíčová pro jeho efektivní fungování. Dosahuje se jí precizní terminologií, podrobnými definicemi pojmů, odkazy na jiné akty, respektováním pravidel výkladu a soudních rozhodnutí. To vše zajišťuje právní jistotu, která umožňuje předvídat a řídit se právními důsledky jednání.²⁹ Jasná definice znamená efektivní právní akt a ten poté vede k právní jistotě. V tomto případě je tedy nutné definovat umělou inteligenci, což se zdá být velmi nesnadným úkolem zákonodárců. Jak bude blíže popsáno v části věnované jednotlivým rozebíraným regulacím, žádná z nich se v definici AI neshoduje.

Při zvažování výzev a úskalí, které představuje regulace AI, se nabízí paralela s oblastmi, kde už bylo dosaženo určitého regulačního úspěchu. Nejlepším příkladem je oblast osobních údajů, což je oblast blízce propojená s AI. Oblast osobních údajů se stejně jako AI opírá o rozsáhlé využívání dat a je spojena s obavami o jejich ochranu a zachování soukromí uživatelů. Tato analogie nás vede k přemýšlení o tom, jak principy a strategie použité v GDPR mohou posloužit jako vzor pro vytváření právních předpisů v oblasti AI, aby byly stejně přesné a účinné v ochraně proti potenciálním rizikům.

Za úspěšnou regulaci v podobné oblasti, jako je AI, lze považovat nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (*General Data Protection Regulation*, GDPR).

Důvodů pro posouzení GDPR jako úspěšné regulace je hned několik. Jedním z nich je posílení postavení jednotlivců. Dále byla zvýšena transparentnost obchodních korporací, aby jasně informovaly o postupech při zpracování údajů prostřednictvím informovaného souhlasu. Dalším přínosem bylo vytvoření právní jistoty, protože se standardy obsažené v GDPR přenesly do předpisů po celém světě. Vznikl tzv. *GDPR effect*, když více než 100 dalších jurisdikcí následovalo příklad GDPR.³⁰ GDPR tedy lze z pohledu jeho vlivu na další regulace po celém světě považovat za úspěšný, protože jeho vytvoření přineslo právní jistotu jednotlivcům skrze sjednocení předpisů po celém světě.

Stejně tak jako je důležité se podívat na úspěšnou regulaci, je také vhodné se zamyslet nad tou neúspěšnou a pokusit se odhalit její důvody. Jako příklad neúspěšné regulace v oblasti ochrany osobních údajů lze uvést EU-US Privacy Shield (Privacy Shield), který byl klíčovým mechanismem pro bezpečný a volný tok dat mezi EU a USA. Jeho neúspěch se projevil, když Evropský soudní dvůr dne 16. července 2020 v případě známém jako *Schrems II* rozhodl o jeho neplatnosti. Hlavní nedostatky spočívaly v neschopnosti ochránit osobní údaje občanů z Evropského hospodářského prostoru před americkými vládními sledovacími programy a v absenci nezávislého dohledového orgánu srovnatelného

²⁸ MARCHANT, Gary – ALLENBY, Braden – HERKERT, Joseph (eds). *The Growing Gap between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight: The Pacing Problem*, s. 199–205.

²⁹ YORDANOVA, Katerina – BERTELS, Natalie. *Regulating AI: Challenges and the Way Forward Through Regulatory Sandboxes*.

³⁰ GUY, Aridor – CHE, Yeon-Koo – SALZ, Tobias. The effect of privacy regulation on the data industry: Empirical evidence from GDPR. In: *Proceedings of the 22nd ACM Conference on Economics and Computation*. 2021, s. 93–94.

s GDPR. Zatímco GDPR podporovalo transparentnost a umožňovalo externí kontrolu, Privacy Shield selhal v zavedení efektivních mechanismů zodpovědnosti.

Z rozdílů v přístupech k ochraně osobních údajů mezi GDPR a Privacy Shield lze pro regulaci AI vyvodit několik klíčových ponaučení, která mohou poskytnout cenné vodítka pro tvorbu efektivních předpisů pro AI. Je třeba klást důraz na posílení postavení jednotlivců, globální spolupráci, transparentnost, flexibilitu a ochranu před zneužitím.

2. Analýza legislativních iniciativ

V této části článku budou analyzovány aktuálně probíhající legislativní iniciativy optikou výše uvedených úspěšných a neúspěšných regulací. Aby byla analýza legislativních iniciativ relevantní a přesně cílená, byly vybrány regulatorní předpisy, které se liší svou účinností, obsahem a dopadem na globální regulaci AI. Proto byly vybrány následující:

- a) Akt o umělé inteligenci z dílny Evropské unie, u něhož je předpokládáno, že bude po vzoru GDPR také ovlivňovat regulaci AI po celém světě;
- b) Exekutivní příkaz o AI prezidenta USA Joea Bidena, protože je ze všech analyzovaných dokumentů jako jediný účinný a protože nebyl přijat legislativním procesem, ale výkonnou mocí. Svou povahou tedy není zákonem, protože neprošel legislativním procesem, ale jedná se o jakýsi ukazatel směru další regulace;
- c) Úmluva o umělé inteligenci, lidských právech, demokracii a právním státě vytvořená Radou Evropy, jelikož se jedná o čistě mezinárodní smlouvu regionální povahy a zároveň klade ve srovnání s ostatními analyzovanými dokumenty podstatnou váhu ochraně lidských práv.

2.1 Akt o umělé inteligenci

Pro geopolitické umístění České republiky je nejzásadnější legislativní iniciativou v oblasti AI návrh Aktu o umělé inteligenci (*Artificial Intelligence Act*, AIA) ze strany Evropské unie, jehož konsolidované znění bylo přijato v prosinci 2023. Vzhledem k tomu, že se jedná o právní předpis s přímou právní závazností a použitelností, je cílem AIA také dosažení právní jistoty investorů, vývojářů i uživatelů systémů AI o stejném právním rámci po celém území EU.

AIA byl přijat Evropským parlamentem v březnu 2024, v květnu došlo ke schválení Evropskou radou, což znamená jeho plnou účinnost. Dne 2. července 2024 byl AIA zveřejněn v Úředním věstníku jako nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2024/1689 a začal tak platit 20 dní po tomto zveřejnění. V platnost AIA vstoupil 1. srpna 2024. Plně účinným bude 24 měsíců od svého vstoupení v platnost. Některá ustanovení, která se týkají zakázaných AI systémů, budou platit dříve. Zákazy vstoupí v účinnost 6 měsíců po vstoupení AIA v platnost, kodexy praxe po 9 měsících, obecná pravidla po 12 měsících a povinnosti pro systémy s vysokým rizikem budou závazné za 36 měsíců od účinnosti nařízení.³¹

AIA se vztahuje nejen na organizace a osoby v rámci Evropské unie, ale také na ty, kteří se nacházejí mimo EU, pokud jejich aktivity mají dopad na trhy EU nebo občany EU.

³¹ Legislative Train Schedule: Artificial intelligence act. In: *European Parliament* [online]. [cit. 2024-03-17]. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-europe-fit-for-the-digital-age/file-regulation-on-artificial-intelligence>.

Oproti tomu nejsou kladeny žádné požadavky týkající se AIA na společnosti, které nemají zájem distribuovat své systémy na trh EU.³²

AIA definuje čtyři úrovně rizika AI podle jejich potenciálního dopadu na společnost: zakázaná AI, vysoce riziková AI, omezeně riziková AI a minimálně riziková AI. Nejnebezpečnější kategorie zahrnuje AI, jako jsou systémy sociálního kreditu, které jsou již využívány v Číně,³³ nebo rozpoznávání emocí ve specifických kontextech, které jsou považovány za nepřijatelné. Vysoce riziková AI zahrnuje systémy s potenciálně významným rizikem pro zdraví, bezpečnost nebo základní práva, jako jsou nástroje pro skenování životopisů, což již v dnešní době probíhá v USA, nebo biometrickou identifikaci na dálku. Omezeně riziková AI vyžaduje dodržování určitých pravidel transparentnosti, jako je použití chatbotů, kde musí být uživatel informován o interakci se strojem. Systémy AI s minimálním nebo žádným rizikem, jako jsou videohry nebo filtry spamu, na sebe neberou žádné další povinnosti.³⁴ Evropská komise předpokládá, že většina AI spadá do této nejméně regulované kategorie, přičemž specifické požadavky na transparentnost a zveřejnění zdrojů trénovacích dat se vztahují na generativní AI.³⁵

Konečné znění AIA je politickým kompromisem. Německo například přijetí AIA původně chtělo vetovat, což by minimálně celý proces zkomplikovalo, ne-li dokonce zastavilo.³⁶ Přesto znamená jeho přijetí správný vývoj regulace, a to z několika důvodů. Zaprvé, jsou v něm stanovena minimální pravidla pro velké jazykové modely (*large language models*, LLM), která zohledňují významná rizika pro bezpečnost. U LLM bude muset probíhat hodnocení modelů, hodnocení rizik, testování protiútoků a hlášení incidentů. A zadruhé bude možné, aby obchodní korporace přicházely s vlastními etickými kodexy, kterým pak Evropská komise může propůjčit závaznost právního předpisu pro danou korporaci – bude umožněna tzv. regulovaná seberegulace. To poskytuje flexibilitu, prostor pro konkrétní odvětvovou implementaci a přidává odborné znalosti odvětví.³⁷

Jedním z hlavních problémů současné podoby AIA je jeho délka. Konsolidované znění přijaté v prosinci 2023 má přes 200 stran. To svědčí o snaze vytvořit komplexní právní předpis, který bude předpokládat budoucí vývoj AI a regulovat v ideálním případě všechny možné situace. Kýženého výsledku by nicméně mohl dosáhnout také podstatně kratší předpis, který by se zaměřil na velké a skutečně nové výzvy, kterými jsou například RBI (*remote biometric identification*) a bezpečnost. To by vytvářelo také mnohem menší náklady na dodržování AIA.³⁸

³² Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 2021/0106 (COD) ze dne 21. dubna 2021, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty Unie. In: *EUR-Lex* [online]. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <http://eurlex.europa.eu/>.

³³ YANG, Zeyi. China just announced a new social credit law. Here's what it means. In: *MIT Technology Review* [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://www.technologyreview.com/2022/11/22/1063605/china-announced-a-new-social-credit-law-what-does-it-mean/>.

³⁴ *Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 2021/0106 (COD) ze dne 21. dubna 2021, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty Unie.*

³⁵ HACKER, Philipp. Comments on the Final Trilogue Version of the AI Act. In: *European New School of Digital Studies* [online]. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://www.europeannewschool.eu/images/chairs/hacker/Comments%20on%20the%20AI%20Act.pdf>.

³⁶ Deutschland will KI-Gesetz der EU doch noch zustimmen. In: *Handelsblatt* [online]. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/ai-act-deutschland-will-ki-gesetz-der-eu-doch-noch-zustimmen/100010722.html>.

³⁷ HACKER, Philipp. *Comments on the Final Trilogue Version of the AI Act.*

³⁸ *Ibidem.*

AIA vytváří úplně novou instituci, Evropský úřad pro umělou inteligenci, který bude fungovat jako spojnice mezi členskými státy a širší odbornou komunitou. V případě nedodržení pravidel vyplývajících z AIA budou následovat vysoké pokuty ve výši až 35 milionů eur nebo 7 % celosvětového obrátu. Podle aktuálního znění budou za pokutování zodpovídat členské státy samostatně v rámci svých národních jurisdikcí.³⁹

Ačkoliv je AIA také z dílny EU, lze předpokládat, že tzv. *GDPR effect* v tomto případě nenastane. Tento rozdíl spočívá zejména v přístupu AIA, který se opírá o kategorizaci rizik. V případě, že je systém AI identifikován jako příliš rizikový, může být podle AIA zakázán, což znamená, že aplikace s vysokým rizikem se setkají s významnými omezeními. Místo řešení rizik EU preferuje vyhýbání. Avšak rozdělení systémů AI do pevně daných rizikových kategorií nemusí adekvátně reflektovat jejich skutečný potenciál nebo nebezpečí. AIA tak nebude dostatečně flexibilní a může vést k příliš opatrné regulaci v některých oblastech, zatímco jiné, potenciálně nebezpečné, zůstanou nedostatečně regulované. Dynamický vývoj AI vyžaduje pružnější a adaptabilnější regulaci, která dokáže efektivně reagovat na technologický pokrok a nově se objevující výzvy. Částečně tento problém může být řešen výše zmíněnou samoregulací skrze *soft law*, ale teprve praxe ukáže, nakolik bude samoregulace vůbec využívána.

2.2 Exekutivní příkaz o AI

Ve vývoji AI panuje celosvětově tvrdá konkurence a zdá se, že v současné době mají navrch Spojené státy americké. Tento náskok vyplývá ze dvou klíčových faktorů: přítomnosti technologických gigantů, jako jsou Microsoft, Google a Meta,⁴⁰ na jejich území, která je důsledkem dlouhodobé americké schopnosti vytvářet atraktivní software, a relativní absence přísných federálních předpisů týkajících se AI. Právě výskyt největších hráčů v oblasti vývoje nových technologií na území USA znamená, že jakákoliv regulace v této oblasti bude pro využívání technologií dopadat na zbytek světa.

Na federální úrovni zatím vznikl exekutivní příkaz (*Executive Order on AI*, EOAI),⁴¹ který má za cíl vytvořit kontrolu nad nejsilnějšími systémy AI. EOAI byl vytvořen výkonnou mocí, není tedy zákonem přijatým legislativním postupem. Slouží zejména jako pokyn, určité udání směru, ze strany výkonné moci. Tento příkaz prezidenta Bidena důrazně doporučuje konkrétní opatření, která mají společnosti v oblasti AI přijmout. Mezi hlavní předměty zájmu EOAI patří hospodářská soutěž, národní bezpečnost a podnikatelsky orientovaný přístup. Současně si klade za cíl chránit občanská práva.⁴²

³⁹ Penalties of the EU AI Act: The High Cost of Non-Compliance. In: *Holistic AI* [online]. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://www.holisticai.com/blog/penalties-of-the-eu-ai-act#:~:text=The%20heftiest%20fines%20are%20given,annual%20worldwide%20turnover%20for%20company>.

⁴⁰ How AI regulation differs in the U.S. and EU. In: *Digiday.com* [online]. [cit. 2024-02-20]. Dostupné z: <https://digiday.com/marketing/how-ai-regulation-differs-in-the-u-s-and-eu/>.

⁴¹ Biden Administration, Exec. Order No. 14110, 2023, Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence. In: *Whitehouse.gov* [online]. [cit. 2024-02-20]. Dostupné z: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/30/executive-order-on-the-safe-secure-and-trustworthy-development-and-use-of-artificial-intelligence/>.

⁴² Overview of 'The Executive Order on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence'. In: *pwc.com* [online]. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://www.pwc.com/jp/en/knowledge/column/generative-ai-regulation09.html>.

Společnosti vyvíjející modely AI, které mohou být označeny za rizikové, budou povinny sdílet s vládou výsledky bezpečnostních testů a informace o školení za účelem včasného odhalení možných hrozeb. Kromě toho budou zavedeny nové národní normy a testovací protokoly pro hodnocení bezpečnosti AI před zveřejněním. Specializované agentury budou mít také za úkol dohlížet na kritická odvětví a řešit specifické problémy, jako jsou hrozby v oblasti bioinženýrství. V neposlední řadě budou zavedena nová ochranná opatření pro biologickou syntézu s pomocí AI, aby se minimalizovalo riziko náhodného nebo nedovoleného zneužití. EOAI představuje první federální komplexní opatření proaktivního řízení potenciálních nebezpečí pokročilé AI.⁴³

Tím, že EOAI pouze udává směr, kterým by se měla regulace vydat, zatím nejvíce ze všech ostatních iniciativ připomíná přístup k regulaci AI skrze *soft law*. Je tak umožněn flexibilní přístup k regulaci AI, který nabízí doporučení namísto závazných právních norem a podporuje inovace. Na rozdíl od AIA a Úmluvy však EOAI postrádá mezinárodní přesah, což může vést k fragmentaci pravidel a standardů v globálním měřítku.

2.3 Úmluva o umělé inteligenci, lidských právech, demokracii a právním státě

Na evropském kontinentu se souběžně projednává několik regionálních legislativních nástrojů. Současně s vývojem a schvalováním AIA připravuje Rada Evropy, nejvýznamnější evropská organizace pro lidská práva, právně závazný nástroj pro vývoj, navrhování a používání systémů AI, tzv. Úmluvu o umělé inteligenci, lidských právech, demokracii a právním státě (*Convention on AI, Human Rights, Democracy, and the Rule of Law*, dále jen „Úmluva“),⁴⁴ také nazývanou AI Treaty. Konsolidovaný pracovní návrh Úmluvy byl navzdory kritice vypracován za zavřenými dveřmi⁴⁵ a zveřejněn byl v červenci 2023. Konečné znění bylo přijato dne 17. května 2024⁴⁶ a dne 5. září 2024 byla Úmluva otevřena k podpisům prvním signatářům, mezi nimiž byly Spojené státy i Evropská unie.⁴⁷

Co se týče vztahu Úmluvy a AIA, oba dokumenty existují v odlišných právních rámcích, ačkoli upravují stejný předmět (systémy AI) a vztahují se na překrývající se subjekty. AIA se zaměřuje na zefektivnění výrobků využívajících AI v rámci vnitřního trhu EU, zatímco Úmluva se soustředí na ochranu základních práv osob, kterých se systémy AI dotýkají. Úmluva je založena na principech a na rozdíl od AIA a EOAI zavádí právně závazné zásady pro zajištění lidských práv, které se budou vztahovat i na občany států mimo EU.⁴⁸

⁴³ Biden Administration, Exec. Order No. 14110, 2023, *Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence*.

⁴⁴ Committee on Artificial Intelligence (CAI). Consolidated working draft of the Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Strasbourg; 2023 Jul. Report No: CAI (2023).

⁴⁵ HICKOK, Merve. The Council of Europe Creates a Black Box for AI Policy. In: *Verfassungsblog: On Matters Constitutional* [online]. 2023 [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://verfassungsblog.de/coe-black-box-ai/>.

⁴⁶ VAN KOLFSCHOOTEN, Hannah – SHACHAR, Carmel. The Council of Europe's AI Convention (2023–2024): Promises and pitfalls for health protection. *Health Policy*. 2023, Vol. 138, s. 1–5.

⁴⁷ Council of Europe opens first ever global treaty on AI for signature. In: *Council of Europe* [online]. [cit. 2024-10-05]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-opens-first-ever-global-treaty-on-ai-for-signature>.

⁴⁸ HENDRICK, Victoria – VALCKE, Peggy. The Council of Europe's road towards an AI Convention: taking stock. In: *Ku Leuven* [online]. 2023 [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://www.law.kuleuven.be/citip/blog/the-council-of-europes-road-towards-an-ai-convention-taking-stock/>.

Na rozdíl od AIA, který se vztahuje pouze na 27 členských států EU, má Úmluva potenciál stát se první právně závaznou mezinárodní smlouvou o AI. Rada Evropy má totiž 46 členských států (včetně všech 27 členských států EU a zemí, jako je Velká Británie, Turecko a Švýcarsko), 5 pozorovatelů (USA, Kanadu, Japonsko, Mexiko a Vatikán) a 3 pozorovatele shromáždění Rady Evropy (zasedání shromáždění se mohou účastnit parlamenty Kanady, Izraele a Mexika).⁴⁹

Status pozorovatele znamená značnou možnost ovlivnění konečné podoby Úmluvy zejména ze strany USA. Jako pozorovatel vyvíjely velký tlak ohledně odpovědi na otázku, zda by obchodní korporace sídlící na území členských států měly být automaticky zahrnuty do působnosti Úmluvy. Vzhledem k tomu, že obchodní korporace představují podstatnou část vývojářů i koncových uživatelů AI, otázka jejich dodržování Úmluvy může být klíčová pro její samotné fungování. Vynětí obchodních korporací z působnosti Úmluvy by tak v podstatě znamenalo její neaplikaci na celý soukromý sektor.⁵⁰ Aktuální znění Úmluvy, které v době vydání článku nebylo přijato, počítá s možností každé smluvní strany, tedy členského státu Rady Evropy, při podpisu prohlásit, zda má v úmyslu uplatňovat závazky vyplývající z Úmluvy na soukromé subjekty nebo přijmout jiná vhodná opatření. Zásadní je, že smluvní strany mohou svá prohlášení kdykoli změnit.⁵¹

Úmluva svou povahou mezinárodní smlouvy připomíná snahu o adaptivní řízení, tedy má potenciál stát se účinnou regulací AI. Tím se vynořuje otázka, zda je tento přístup k regulaci skutečně lepší nebo horší ve srovnání s aktuální situací bez jakékoli mezinárodní regulace. Kvůli nejednotnosti toho, jak se Úmluva vztahuje na soukromé subjekty v různých smluvních státech, hrozí, že její regulační dopad nebude značný.

3. Strategické zásady pro budoucí regulaci AI

Z výše uvedených právních předpisů lze identifikovat tři základní oblasti, na jejichž právní ochraně se zákonodárci shodli, přestože každý analyzovaný právní předpis má jinou závaznost a jinou teritoriální působnost. Tyto tři oblasti jsou transparentnost a s ní související vysvětlitelnost, ochrana lidských práv a ochrana osobních údajů. Jejich výskyt v analyzovaných právních iniciativách je zobrazen v Grafu č. 1 níže.

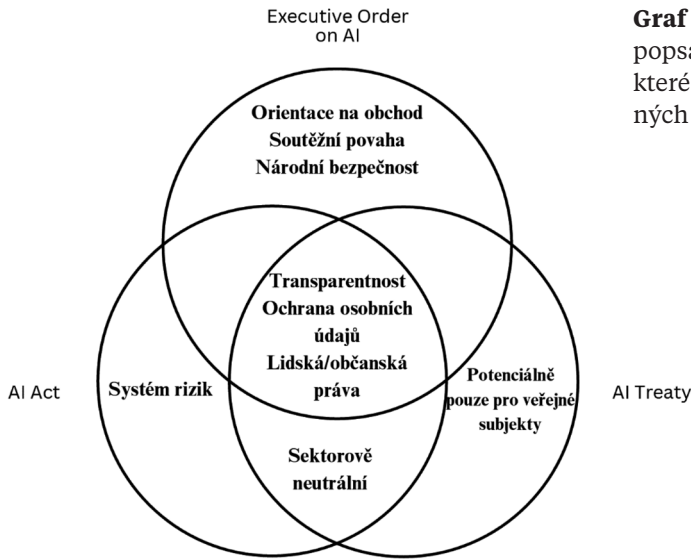
3.1 Transparentnost a vysvětlitelnost

Transparentnost je vlastností AI, díky níž je možné určit odpovědnost za rozhodnutí učiněná daným systémem. Zastává důležité místo v AIA, kde podle článku 52 v případě narušení systému AI a jeho nasazení pro interakci s fyzickými osobami „*musí poskytovatelé a uživatelé jasně a rozlišitelně informovat fyzické osoby o tom, že komunikují se systémem*

⁴⁹ VAN KOLFSCHOOTEN, Hannah – SHACHAR, Carmel. *The Council of Europe's AI Convention (2023–2024): Promises and pitfalls for health protection*, s. 1–5.

⁵⁰ Excluding the private sector from Council of Europe AI Convention poses major risks to human rights protection. In: *ENNHRI.org* [online]. [cit. 2024-02-26]. Dostupné z: <https://ennhri.org/news-and-blog/excluding-private-actors-from-council-of-europe-ai-convention-poses-major-risks-to-human-rights-protection/>.

⁵¹ Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law Framework Convention. In: *Council of Europe* [online]. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/artificial-intelligence-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law-framework-convention>.

Graf č. 1: Vennův diagram níže popsaných strategických zásad, které se objevují v analyzovaných právních iniciativách.

AI, pokud to není zřejmé z pohledu rozumné fyzické osoby, která je přiměřeně dobře informovaná, pozorná a obezřetná⁵². Transparentnost pro vysoce rizikové AI může v praxi vypadat jako zveřejnění instrukcí pro použití, technické dokumentace atd.⁵³ Stejně tak je transparentnost jedním z požadavků, které musí systémy AI dodržovat, zmíněna v EOAI, konkrétně v části o ochraně spotřebitelů, pacientů, cestujících a studentů. EOAI zavádí řadu nových standardů, zejména pro označování obsahu generovaného AI, a zároveň vytváří požadavek na větší transparentnost ohledně fungování modelů společností vyvíjejících AI.⁵⁴

Transparentnost AI odhaluje, jak systémy rozhodují a zpracovávají informace, což usnadňuje jejich pochopení a kontrolu. Tato otevřenost je klíčová pro zlepšení důvěry veřejnosti v AI, protože demystifikuje její fungování. Avšak s rostoucí složitostí AI systémů se stává transparentnost náročnější. Přestože je důležitá pro opravy a pochopení AI, komplexní systémy ztěžují její realizaci. Transparentnost vyžaduje inovace a kontinuální úsilí, včetně vývoje vysvětlitelných modelů a nástrojů pro lepší nahlédnutí do fungování AI.⁵⁵

Transparentnost a vysvětlitelnost jsou dva klíčové koncepty ve světě AI, které se navzájem doplňují. Transparentnost umožňuje jednotlivcům nahlédnout do fungování AI systémů, odhaluje mechanismy za jejich rozhodnutími a rozptyluje tajemství obklopující jejich chování. Na druhé straně vysvětlitelnost (*explainability*) umožňuje pochopit, jaké mechanismy a důvody stojí za konkrétními rozhodnutími AI. Tento aspekt je zásad-

⁵² Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 2021/0106 (COD) ze dne 21. dubna 2021, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty Unie.

⁵³ EU AI Act. Česká asociace umělé inteligence [online]. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://asociace.ai/eu-ai-act/>.

⁵⁴ Transparency of AI EO Implementation: An Assessment 90 Days In: *Stanford Law School* [online]. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://law.stanford.edu/2024/02/22/transparency-of-ai-eo-implementation-an-assessment-90-days-in/>.

⁵⁵ BRYSON, Joanna – WINFIELD, Alan. Standardizing ethical design for artificial intelligence and autonomous systems. *IEEE Computer*. 2017, Vol. 50, No. 5, s. 116–119.

ní v kontextu algoritmického rozhodování a datově řízených procesů, protože ujišťuje, že rozhodnutí AI mají jasný základ a nejsou produktem náhodných či nepředvídatelných procesů.

I přes tyto principy je nutné akceptovat, že některé výsledky AI mohou být ovlivněny nepředvídatelnými faktory, a tudíž nemusí být vždy zcela transparentní či vysvětlitelné. To neznamená, že transparentnost a vysvětlitelnost nejsou důležité; naopak, jsou klíčové pro zajištění odpovědného používání AI. Je však důležité si uvědomit, že ani tyto principy nemohou plně eliminovat všechna potenciální rizika, a proto je nezbytné neustálé hodnocení a aktualizace AI systémů, aby tato rizika byla minimalizována a zvýšila se důvěra veřejnosti v tyto technologie.⁵⁶

3.2 Ochrana lidských práv

Ochrana lidských práv se objevuje především v rámci AIA a Úmluvy. Podle AIA jsou přísné povinnosti uloženy zejména vysoce rizikovým AI, které mají potenciál způsobit značnou újmu zdraví, bezpečnosti, základním právům, životnímu prostředí, demokracii a právnímu státu.⁵⁷ Zejména je nařízeno povinné posouzení dopadů na základní práva, které se vztahuje na odvětví, jako jsou pojišťovnictví a bankovníctví. Do kategorie vysoce rizikových AI jsou zařazeny také systémy ovlivňující volební výsledky a chování voličů, přičemž občanům je přiznáno právo podávat stížnosti a požadovat vysvětlení ohledně rozhodnutí vyplývajících z těchto systémů AI, která mají dopad na jejich práva.

EOAI si klade za cíl posílit rovnost a občanská práva tím, že poskytne pronajímatelům nemovitostí, federálním dotačním programům a smluvním partnerům jasné pokyny pro použití algoritmů AI. To zahrnuje plány na řešení algoritmické diskriminace prostřednictvím organizování školení, poskytování technické pomoci a koordinace s relevantními odděleními. EOAI se také zaměřuje na zajištění spravedlnosti v trestním soudnictví vytvářením osvědčených postupů pro efektivní využití AI ve vynášení rozsudků, podmíněném a předběžném propuštění a ve forenzní analýze.⁵⁸ EOAI se nezabývá základními lidskými právy, ale občanskými právy, protože jde o iniciativu specificky zaměřenou na ochranu práv občanů USA.

Ve snaze podpořit větší soudržnost mezi národy a s ohledem na možné negativní dopady systémů AI na lidská práva se Rada Evropy zasazuje o vytvoření rámce pro správu AI, který by vycházel ze zásad lidských práv.⁵⁹ Ústředním bodem tohoto přístupu je požadavek podle článku 15 Úmluvy, aby všechny systémy AI byly před nasazením podrobeny důkladnému posouzení z hlediska lidských práv. S využitím navrhovaného modelu posouzení dopadů mají státy za úkol identifikovat systémy AI, které představují „nepřijatelná“ nebo „významná“ rizika pro lidská práva.⁶⁰

⁵⁶ THEODOROU, Andreas. *AI Governance Through a Transparency Lens*. Ph.D. Thesis, University of Bath, 2019.

⁵⁷ *Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 2021/0106 (COD) ze dne 21. dubna 2021, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty Unie.*

⁵⁸ *Biden Administration, Exec. Order No. 14110, 2023, Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence.*

⁵⁹ VAN KOLFSCHOOTEN, Hannah – SHACHAR, Carmel. *The Council of Europe's AI Convention (2023–2024): Promises and pitfalls for health protection*, s. 1–5.

⁶⁰ *Committee on Artificial Intelligence (CAI). Consolidated working draft of the Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Strasbourg; 2023 Jul. Report No: CAI (2023).*

3.3 Ochrana osobních údajů

Vzhledem k tomu, že EU již dříve vydala vlastní právní předpis o ochraně osobních údajů, GDPR, musel nutně AIA na tento fakt reagovat. Od GDPR se AIA liší působností.⁶¹ AIA se vztahuje na všechny účastníky řetězce tvorby AI, včetně poskytovatelů, uživatelů, dovozců a distributorů, kteří se podílejí na systémech AI používaných na trhu EU. Rozšiřuje svou působnost bez ohledu na umístění těchto subjektů. Naproti tomu GDPR se vztahuje na správce a zpracovatele, kteří nakládají s osobními údaji v EU nebo nabízejí zboží či služby subjektům údajů v EU. To znamená, že systémy AI mimo oblast působnosti GDPR mohou stále podléhat AIA, pokud nezpracovávají osobní údaje nebo zpracovávají údaje osob mimo EU.

Iniciativa EOAI se zaměřuje na ochranu soukromí a zároveň podporuje rozvoj technologií AI. Podporuje používání technologií zvyšujících ochranu soukromí, jako jsou šifrovací nástroje, a poskytuje pokyny pro shromažďování údajů a posuzování ochrany soukromí federální vládou. Kromě toho klade důraz na hodnocení technologií zvyšujících ochranu soukromí, včetně umělé inteligence, a zabývá se riziky pro ochranu soukromí vydáváním pokynů ke komerčně dostupným informacím s ohledem na ochranu soukromí. Kromě toho EOAI nařizuje posouzení rozdílných záruk ochrany soukromí pro AI a pokrok ve vývoji a zavádění technologií zvyšujících ochranu soukromí.⁶²

Článek 10 Úmluvy se zaměřuje na ochranu soukromí a osobních údajů v rámci celého životního cyklu systémů AI. Vyžaduje, aby smluvní strany přijaly opatření zajišťující ochranu soukromí jednotlivců v souladu s vnitrostátními a mezinárodními právními předpisy. Kromě toho musí být stanoveny účinné záruky a ochranná opatření pro subjekty údajů podle právních závazků.⁶³

Závěr

Společenský dopad AI je již v současné době významný a stále se s postupujícím vývojem technologií zvětšuje. Není však bez rizik. S nárůstem používání AI se objevují otázky ohledně jejího vlivu na trh práce, sociální struktury a soukromí jednotlivců.

Regulace AI je náročná kvůli složitosti technologické stránky věci a neustálému vývoji. Technologické inovace přinášejí nové možnosti i výzvy, které zpochybňují schopnost stávajících právních rámců držet krok s dynamickým prostředím AI. Současné legislativní snahy se snaží adresovat různé aspekty AI, jako je transparentnost algoritmů, ochrana lidských práv a zabezpečení osobních údajů. Tyto iniciativy mají za cíl posílit důvěru ve využívání AI a minimalizovat její potenciální negativní dopady.

Efektivní regulace AI vyžaduje vyvážený přístup mezi podporou rozvoje systémů AI a dodržováním základních lidských práv. Zároveň je důležité zohlednit potřeby a zájmy široké veřejnosti a zajistit, aby výhody AI převažovaly nad jejími riziky. Objevují se argu-

⁶¹ What the GDPR can teach us about AI regulation. In: *World Economic Forum* [online]. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/agenda/2023/06/gdpr-artificial-intelligence-regulation-europe-us/#:~:text=URL%3A%20https%3A%2F%2Fwww.weforum.org%2Fagenda%2F2023%2F06%2Fgdpr>.

⁶² *Biden Administration, Exec. Order No. 14110, 2023, Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence.*

⁶³ VAN KOLFSCHOOTEN, Hannah – SHACHAR, Carmel. *The Council of Europe's AI Convention (2023–2024): Promises and pitfalls for health protection*, s. 1–5.

menty, proč by AI měla zůstat bez regulace, zejména z důvodu obav o komplexitu a specifickou AI jakožto předmětu regulace. Přestože je důležité mít předpisy, které chrání společnost před potenciálními riziky, přílišná regulace by mohla brzdit inovace a vývoj nových technologií. Proti nim však stojí mnohem přesvědčivější argumenty, proč by AI neměla zůstat bez regulace. Hrozba upřednostnění zájmů velkých obchodních korporací nad zájmy jednotlivců a veřejným blahem značí, že nějaké minimální standardy stanovené zákonodárci budou vždy potřeba. Naproti tomu, když bude regulace příliš, je vyšší šance, že se bude následně obcházet. To nicméně platí o nadměrné regulaci obecně. Důvodem, proč by to v případě AI mohlo být problematické, je opět nepředvídatelnost jejího vývoje. Nedodržování regulace může mít v budoucnu velmi negativní důsledky, které v době jejího přijímání nemohly být rozumně očekávány.

Je zároveň otázkou, zda nenastal čas zaměřit se na přísnější opatření včetně trestních postihů a sankcí podle mezinárodního práva vůči státům, které umožní zneužívání AI nebo kde dojde k jejímu nekontrolovanému rozvoji. V současné době existují a do budoucna budou existovat státy, které mohou využít AI k destabilizaci globální bezpečnosti, porušování lidských práv nebo jiným škodlivým účelům. AI má navíc unikátní schopnost operovat v kyberprostoru mimo tradiční dohled a kontrolu státních institucí, což zvyšuje riziko jejího zneužití. Dále je důležité, aby byly zavedeny mechanismy, které zajistí odpovědnost nejen jednotlivců a korporací, ale také států za případné nekontrolované chování AI.

Jednou z logických cest je nadnárodní legislativa, zejména kvůli přeshraniční povaze AI. AIA má potenciál a bude ovlivňovat do jisté míry i zbytek světa. Negativní vlivy absence regulace AI, se kterými by se potýkala EU, kdyby nevytvořila AIA, se budou týkat i všech ostatních států a uskupení států a budou s postupujícím vývojem technologií zesilovat.

Budoucí regulace AI by tedy měla vždy dbát na specifickou této technologie, nebýt příliš konkrétní a postavit se čelem rizikovým užíváním AI. Zároveň by se měla vztáhnout na všechny zúčastněné subjekty, nezůstat jen v regulaci veřejné sféry. Určitě by měla podpořit transparentnost, a to i v případě nerizikových systémů, jakou jsou chatboty, protože budou stále existovat skupiny lidí, kteří s rozeznáváním AI generovaného obsahu nebudou mít zkušenosti. Také technologie se budou vyvíjet exponenciálním způsobem, takže držet krok s jejich aktuálními schopnostmi bude čím dál těžší. Zároveň by měla být chráněna lidská práva, protože právě ta budou mít potenciál být porušována rozšiřujícím se užíváním AI v rámci fungování společnosti.

Již během přijímání AIA a Úmluvy byl patrný trend, kterým se bude regulace v evropském regionu ubírat. EU nejrizikovější systémy AI rovnou zakáže a Rada Evropy umožní svým členským státům vůbec Úmluvu na společností vyvíjející AI neuplatňovat. V prvním případě právo tvoří nějaké hranice, které jsou velmi restriktivní, v případě druhém je možné žádné hranice většině subjektů netvořit, a naopak jim ponechat volnou ruku. Jistě, obchodní korporace v některých členských státech Rady Evropy budou mít povinnosti vyplývající z AIA, na ty ostatní pak ale žádné povinnosti dopadnout nemusí. Právo tak v případě Úmluvy většině subjektů v cestě za dalším vývojem AI nestojí.

Oproti tomu EOAI není klasickým právním předpisem, přesto již několik měsíců ovlivňuje dění ve společnosti. Také tento dokument netvoří překážku rozvoje AI, představuje totiž pouze základní mantinely, ve kterých by se měl vývoj AI a její využívání ubírat. Není to však dokument s mezinárodním přesahem a tento nedostatek může následně komplikovat spolupráci a rozvoj v oblasti AI. Pro efektivní globální regulaci je potřeba práce na mezinárodní úrovni.

Právo není zatím překážkou rozvoje AI, a to zejména z důvodu konečných kompromisů a podob jednotlivých zmíněných regulací. Spíše se všechny tři analyzované dokumenty zaměřují na řešení klíčových výzev s ní spojených, jako je potřeba transparentnosti, ochrana lidských práv a ochrana osobních údajů. To naznačuje, že regulace může sloužit jako rámec pro zodpovědný a udržitelný rozvoj této technologie.

V kontextu rozvoje a regulace AI stojíme na prahu nové éry, kde technologie překračuje hranice toho, co jsme si dříve dokázali představit. Dynamický vývoj AI vyžaduje pečlivý, avšak pružný přístup k regulaci, který by reflektoval nejen současné, ale i budoucí potřeby a výzvy. Zatímco je zřejmé, že určitá míra regulace je nezbytná pro ochranu veřejného zájmu a lidských práv, je také jasné, že by regulace neměla bránit inovacím a rozvoji, které AI může společnosti přinést.

Právě vyváženost mezi regulací a svobodou výzkumu a vývoje se ukazuje jako klíčový faktor pro udržitelný pokrok v oblasti umělé inteligence. Tato vyváženost by měla být základem pro vytváření budoucích regulací, které zajistí, že AI bude sloužit společnosti způsobem, který je etický, bezpečný a transparentní. Koordinovaný přístup na mezinárodní úrovni pomůže formovat budoucnost AI ve prospěch všech, a to tak, aby technologie byla využívána zodpovědně a s respektem k základním lidským hodnotám a právům.

Úprava manipulácie spotrebiteľa prostredníctvom temných vzorov v Európskom súbore „digitálnych“ regulácií

Andrej Krištofik*

Abstrakt: Článok sa zameria na problematiku nových foriem manipulácie spotrebiteľa, ktoré sú umožnené využitím možností poskytovaných novými technológiami, ktoré vstupujú medzi spotrebiteľa a predávajúceho. Konkrétne sa jedná o fenomén *dark patterns*, alebo temných vzorov, spôsob manipulácie spotrebiteľom prostredníctvom úmyselnej úpravy webového rozhrania poskytovateľa služby online trhoviska. Tento spôsob manipulácie v nedávnom čase nadobudol nový rozmer, nakoľko začali byť nástroje pre tento spôsob manipulácie spotrebiteľa založené na umelej inteligencii. To však neznamená, že sa jedná o nový fenomén či o možnosť výhradne závislú na využití umelej inteligencie, lebo môže byť sprostredkovaná aj „jednoduchým“ manipulovaním s UX predmetného webového rozhrania za docieľením obdobného charakteru. Táto dvojakosť technologického prístupu k docieľeniu požadovanej reakcie spotrebiteľa subliminálnym spôsobom v dôsledku spôsobila roztrieštenosť úpravy využívania temných vzorov a to najmä medzi dvoma európskymi predpismi, na ktoré sa mimo iné článok zameria – Nariadením o digitálnych službách a Akte o umelej inteligencii. Článok najprv predstaví fenomén temných vzorov a spôsoby, akými sú na webových rozhraniach vytvárané. Následne článok predstaví úpravu oboch predmetných predpisov a popíše spôsob, akým upravujú, respektíve za akých podmienok dovoľujú využívanie temných vzorov, a následne porovná ich efektívnosť v dosahovaní vytýčeného cieľa – teda ochrany spotrebiteľa pred manipuláciou.

Kľúčové slová: *dark patterns*, temné vzory, umelá inteligencia, ochrana spotrebiteľa, Nariadenie o digitálnom trhu, manipulácia spotrebiteľa

Úvod

Zámer Európskej únie nejakým spôsobom regulovať fenomén „*dark patterns*“,¹ respektíve temné vzory, a teda v podstate aj implicitné uznanie rizika pre spotrebiteľov, ktoré tento fenomén predstavuje, sa prvýkrát objavuje v Novom programe pre spotrebiteľov z roku 2020.² Ten ako kľúčové nástroje obecnej agendy ochrany spotrebiteľa v nadchádzajúcej digitálnej transformácii označuje Akt o umelej inteligencii,³ Nariadenie o digitálnych službách⁴ a Nariadenie o digitálnom trhu.⁵ Zároveň sa v tomto programe objavujú

* Mgr. Andrej Krištofik, interný doktorand, Ústav práva a technológií, Právnická fakulta Masarykovy univerzity. E-mail: kristofik@muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8150-0362>.

1 Slovenská jazyková verzia nového programu pre spotrebiteľov prekladá tento pojem ako „nekalú obchodnú praktiku“, čo je podstatne širší pojem ako *dark pattern*, preto bude ďalej v texte používaný termín temný vzor.

2 Communication From The Commission To The European Parliament And The Council. New Consumer Agenda – Strengthening consumer resilience for sustainable recovery. In: *Eur-Lex* [online]. 13. 11. 2020, s 10 [cit. 2024-02-15]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0696>.

3 Regulation Of The European Parliament And Of The Council Laying Down Harmonised Rules On Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) And Amending Certain Union Legislative Acts.

4 Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2022/2065 z 19. októbra 2022 o jednotnom trhu s digitálnymi službami a o zmene smernice 2000/31/ES (akt o digitálnych službách).

5 Nariadenie Európskeho Parlamentu a Rady (EÚ) 2022/1925 zo 14. Septembra 2022 o súťažeschopných s spravodlivých trhoch digitálneho sektora a o zmene smerníc (EÚ) 2019/1937 A (EÚ) 2020/1828 (Akt O Digitálnych Trhoch).

dve ďalšie podstatné informácie – jednako sa dozvedáme, že sa pod pojmom temné vzory myslia „*prvky používateľských rozhraní zameraných na manipuláciu spotrebiteľov*“,⁶ jednako zisťujeme, že otázku využívania temných vzorov je potrebné riešiť, nakoľko sa jedná o „[...] *obchodné praktiky, ktoré nezohľadňujú právo spotrebiteľov na informované rozhodnutie, zneužívajú ich zaujaté správanie alebo narušajú ich rozhodovacie postupy*“.⁷

Nasledujúci text sa tak zameria na analýzu toho, aké riziko využívanie temných vzorov prináša pre spotrebiteľa,⁸ ako aj toho, ako je ich využívanie regulované Nariadením o digitálnych službách a v Akte o umelej inteligencii, ktoré v tejto oblasti Nový program pre spotrebiteľov považuje za kľúčové. V závere bude zhodnotený, ako účinné sú tieto nástroje v ochrane spotrebiteľa pred manipuláciou, a to najmä s ohľadom na stále dostupnejšiu možnosť využívania nástrojov umelej inteligencie k zefektívňovaniu takejto manipulácie.⁹ Za týmto účelom budú najprv predstavené temné vzory a spôsoby ich vytvárania a využívania, následne bude predstavená predmetná úprava v oboch nariadeniach a v závere bude zhodnotená ich vhodnosť k stanovenému cieľu, teda k ochrane práva spotrebiteľa urobiť slobodnú a informovanú voľbu.

1. Ku konceptu temných vzorov

Temné vzory ani zďaleka nemožno považovať za nový fenomén.¹⁰ Situáciu však v tomto prípade „komplikuje“ stále širšie využitie umelej inteligencie k ich vytváraniu, ktorá problém výrazne zosilňuje,¹¹ a rôzne formy automatizácie napomáhajú rozšíreniu tohto fenoménu, ktorý v súčasnosti ovplyvňuje milióny používateľov internetu.¹² Pričom toto číslo nezahŕňa akúkoľvek manipuláciu spotrebiteľom na internete, ale iba takú, ktorú obecné možno považovať za manipuláciu prostredníctvom temných vzorov. Za takúto manipuláciu je obecné možné považovať akúkoľvek manipuláciu spotrebiteľom, ktorá je k benefitu organizácie vykonávaná prostredníctvom manipulácie jednotlivých prvkov užívateľského rozhrania.¹³ Obdobne ako újinný program pre spotrebiteľa, aj odborná literatúra

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, s. 11.

⁸ K rozsahu tohto problému viz namátkové testovanie vykonané Európskou komisiou, ktoré našlo využívanie niektorého z takýchto ovplyvňovaní spotrebiteľa u 40 % kontrolovaných e-shopov. Viz Consumer protection: manipulative online practices found on 148 out of 399 online shops screened. In: *European Commission* [online]. 30. 1. 2023 [cit. 2024-02-15]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_418.

⁹ JAIN, V. et al. Artificial intelligence consumer behavior: A hybrid review and research agenda. *Journal of Consumer Behaviour*. 2023, Vol. 22, No. 4.; prípadne viz konkrétne prípadové štúdie na BROOKS, R. et al. Use of artificial intelligence to enable dark nudges by transnational food and beverage companies: analysis of company documents. *Public Health Nutrition*. 2022, Vol. 25, No. 5, s. 1291–1299.

¹⁰ Zavedenie tohto označenia je pripisované Harrymu Brignullovi, ktorý ním na svojom blogu v 2010 označil, už vtedy veľmi rozšírené „...tricks used in websites and apps that make you do things that you didn't mean to, like buying or signing up for something“. KOLLMER, T. – ECKHARDT, A. Dark Patterns. *Business & Information Systems Engineering*. 2022, Vol. 65, s. 201–208.

¹¹ TORGE, T. Does AI enhance the risk of dark patterns and how does EU Law regulate them? In: *TaylorWesing* [online]. 09. 5. 2023 [cit. 2024-02-15]. Dostupné z: <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2023/ai---are-we-getting-the-balance-between-regulation-and-innovation-right/does-ai-enhance-the-risk-of-dark-patterns-and-how-does-eu-law-regulate-them>.

¹² KOLLMER, T. – ECKHARDT, A. *Dark Patterns*.

¹³ NARAYANAN, A. et al. Dark patterns: past, present, and future: the evolution of tricky user interfaces. *Queue*. 2020, Vol. 18, No. 2, s. 67–92; MATHUR, A. et al. What Makes a Dark Pattern... Dark?: Design Attributes, Normative Considerations, and Measurement Methods. In: *CHI '21: Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* [online]. 07. 5. 2021 [cit. 2024-01-10]. Dostupné z: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3411764.3445610>.

sa zhoduje na tom, že cieľným výsledkom ich využívania organizáciami je obmedzenie autonómie spotrebiteľa pri vykonávaní jeho volieb.¹⁴ I keď „primárnym“ výsledkom využívania takejto manipulácie spotrebiteľa pomocou designu webového rozhrania môže byť napríklad predĺženie pobytu na stránke, voľba nákladnejšej varianty produktu, ktorý si spotrebiteľ zamýšľa zakúpiť, či predĺženie predplatného služby, alebo aj zdieľanie údajov, ktoré by spotrebiteľ inak s prevádzkovateľom nezdieľal,¹⁵ v konečnom dôsledku sa vždy jedná o zvýšenie zisku (nejakého) obchodníka.¹⁶ Vytváranie (efektívnych) temných vzorov je dizajnovovo náročné, nakoľko si to vyžaduje extenzívnu znalosť psychológie¹⁷ UX a UI dizajnu,^{18,19} ako aj marketingu, a ako bude popísané ďalej, v súčasnosti pre efektívne riešenie aj programovania a umelej inteligencie.²⁰ A aj keď niektorí autori uvádzajú, že práve možno pre stále jednoduchšiu dostupnosť týchto technológií sa jedná o problém predajcov všetkých veľkostí,²¹ z kvantitatívnej štúdie Mathur et al., ktorá pomocou automatizovaného zberu dát analyzovala viac ako 11 tisíc webstránok, vyplynulo, že k takýmto praktikám pristupujú skôr väčšie e-shopy, respektíve väčší predajcovia a poskytovatelia služieb.²²

Zároveň s touto kvantitatívnou analýzou Mathur et al. Vyvinuli komplexnú taxonómiu temných vzorov, na ktoré počas zberu dát z webstránok narazili. Tá sa skladá z 15 druhov rozdelených do 7 kategórií, pričom každý z nich bol naviazaný na konkrétne kognitívne skreslenie, na ktoré má daná dizajnová voľba cieľ. Najrozšírenejšou kategóriou, respektíve druhom, podľa počtu výskytov je kategória vzácnosti, vytváraná indikátorom nízkeho stavu tovaru na sklade, a druhou najrozšírenejšou bola v ich štúdiu vydané v roku 2019 kategória urgencie, vytváraná falošnými odpočtami. V zhrnutí tak autori štúdie vyslovujú záver, že prevažná časť webových stránok využíva účelného dizajnu, ktorého cieľom je manipulovať či priamo oklamať spotrebiteľa.²⁴

Súčasný regulatórny záujem s najväčšou pravdepodobnosťou nevzniká z dôvodu „jednoduchého“ využitia niektorých, zhora priblížených, prvkov dizajnu, respektíve z dôvodu rozšírenosti *e-commerce* a virtualizácie spotrebiteľských vzťahov – k čomu by ostatne

¹⁴ LUGURI, J. – STRAHILEVITZ, L. J. Shining a Light on Dark Patterns. *Journal of Legal Analysis*. 2021, Vol. 13, No. 1, s. 43–109. Prípadne k efektu „nudging-u“, ktorého sa temné vzorce snažia docieľiť, viz SUNSTEIN, C. The Ethics of Nudging. *Yale Journal on Regulation*. 2015, Vol. 32, s. 413–450.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ BRIGNULL, H. *Deceptive Patterns: Exposing Tricks Tech Companies Use to Control You*. Eastbourne: Testimonium, 2023, s. 14–20.

¹⁷ SUNSTEIN, C. *The ethics of nudging*.

¹⁸ GRAY, C. et al. The Dark (Patterns) Side of UX Design. In: *Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* [online]. 21. 4. 2018 [cit. 2024-01-08]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1145/3173574.3174108>.

¹⁹ Skratka UX referuje k „User eXperience“ a jedná sa o súčasť dizajnu webových rozhraní, ktoré berie v potaz spôsob akým bude používateľ prechádzať stránku, teda napríklad v dôsledku „premysleného“ UX dizajnu môžeme v bočnom paneli e-shopu nájsť príslušenstvo k produktu, ktorý máme zobrazený, pretože dizajnér webu predpokladá, že to je to čo nás bude ako ďalšie zaujímať. Skratka UI referuje k „User Interface“ a je úzko naviazaná k UX, označuje špecifické dizajnové prvky webovej stránky, ako napríklad veľkosť, či sfarbenie jednotlivých tlačítok na webstránke.

²⁰ FASSIAUX, S. Preserving Consumer Autonomy through European Union Regulation of Artificial Intelligence: A Long-Term Approach. *European Journal of Risk Regulation*. 2023, Vol. 14, No. 4, s. 710–730.

²¹ BRENNCKE, M. Regulating Dark Patterns. *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*. 2023, Vol. 14, No. 1 [cit. 2024-10-17]. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4588652.

²² MATHUR, A. et al. Dark Patterns at Scale: Findings from a Crawl of 11K Shopping Websites. In: *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* [online]. 07.11.2019 [cit. 2024-02-02]. Dostupné z: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3359183>.

²³ Ibidem, s. 12.

²⁴ Ibidem, s. 25.

mohlo byť už príliš neskoro. Jedným z hlavných dôvodov, prečo sa v predkladanej regulácii rieši práve aj tento problém, je jeho možná súhra a vývoj za využitia technológií umelej inteligencie. Marcellis-Warrin pozoruje niekoľko možných zapojení týchto technológií, pričom úvodom identifikuje tie, ktoré majú prinášať nejaký benefit pre spotrebiteľa, ako dynamické určovanie ceny či odporúčacie systémy.²⁵ Čo samo o sebe poukazuje na komplikovanú úlohu technológií vo vzťahu k ochrane spotrebiteľa, nakoľko práve dynamické určovanie ceny²⁶ a manipulácia odporúčaniami (oboje v neprospech spotrebiteľa) boli veci, na ktoré sa Európska komisia zameriavala pri vyššie spomínanej kontrole e-shopov.²⁷ Marcellis-Warrin však tiež ďalej upozorňuje, že práve zapojenie technológií založených na umelej inteligencii predstavuje nebezpečenstvo pre spotrebiteľa, respektíve pre jeho možnosť slobodnej voľby adaptívnejším a personalizovanejším vytváraním informačného prostredia, v ktorom spotrebiteľských vzťah vzniká. Celý tento proces je tak ďalej komplikovaný prediktívnymi schopnosťami modelov umelej inteligencie.²⁸ Vo svojom článku tak napríklad Marcellis-Warrin upozorňuje na možnosť vytvorenia nových spotrebiteľských vzorov správania skrz extenzívnu cieľenú reklamnú mikro-kampaň,²⁹ ktorá je umožnená práve vďaka personalizačným a najmä analytickým schopnostiam umelej inteligencie. Čo je však najpodstatnejšie vo vzťahu k problematike tohto článku, teda vo vzťahu k temným vzorcom, takáto schopnosť umelej inteligencie umožňuje transformovať pôvodne statické a neindividualizované manipulačné stratégie, teda napr. úpravy užívateľského rozhrania, na „*dynamické, intruzívne a personalizované architektúry užívateľského rozhrania*“, ktoré sa adaptujú a využívajú jednotlivých zraniteľností či kognitívnych skreslení³⁰ konkrétnych užívateľov.³¹

Tak ako bolo popísané začiatkom tejto sekcie, celá táto dynamická úprava, respektíve zavádzanie temných vzorov, má za účel obmedziť rozhodovaciu autonómiu spotrebiteľa. Napríklad práve spomínanou úpravou informačného prostredia na základe predikcií o správaní spotrebiteľa založených na jeho predchádzajúcich nákupoch, teda v podstate zužovaním voľby vytváraním určitej filtračnej bubliny.³² Takéto zužovanie informačného prostredia je pritom jedným zo základných scenárov manipulácie prostredníctvom využívania systémov umelej inteligencie.³³ Takéto praktiky sú tak bežné napríklad pri získavaní dát od užívateľov online trhovísk, respektíve pri získavaní súhlasu so zberom cookies,³⁴

²⁵ DE MARCELLIS-WARIN, N. et al. Artificial intelligence and consumer manipulations: from consumer's counter algorithms to firm's self-regulation tools. *AI Ethics*. 2022, Vol. 2, No. 1, s. 259–268.

²⁶ WAGNER, G. – EIDENMÜLLER, H. Down by algorithms? Siphoning rents, exploiting biases, and shaping preferences: regulating the dark side of personalized transaction. *University of Chicago Law Review*. Vol. 86, s. 581–609.

²⁷ *Consumer protection: manipulative online practices found on 148 out of 399 online shops screened.*

²⁸ DE MARCELLIS-WARIN, N. et al. *Artificial intelligence and consumer manipulations: from consumer's counter algorithms to firm's self-regulation tools.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ Pričom práve kognitívne skreslenie a jeho zneužívanie predstavuje základné východisko trhovej manipulácie. HANSON, J. – KYSAR, D. Taking behavioralism seriously: The problem of market manipulation. *NYU Law Review*. 1999, Vol. 74, s. 630.

³¹ SUSSER, D. et al. Online manipulation: Hidden influences in a digital world. *Georgetown Law Technology Review*. 2019, Vol. 4, No. 1, s. 2–45.

³² DE MARCELLIS-WARIN, N. et al. *Artificial intelligence and consumer manipulations: from consumer's counter algorithms to firm's self-regulation tools.*

³³ IENCA, M. On Artificial Intelligence and Manipulation. *Topoi: An International Review of Philosophy*. 2023, Vol. 42, s. 833–842. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09940-3>.

³⁴ FASSIAUX, S. *Preserving Consumer Autonomy through European Union Regulation of Artificial Intelligence: A Long-Term Approach.*

čo nutne samo o sebe nie je porušením, či dokonca nutne problematickým konaním vo vzťahu k právam spotrebiteľa. Ako však ďalej opisuje práve Fassiaux, ani takýto akt nie je bez následku pre spotrebiteľa, nakoľko zber dát, ku ktorému dáva spotrebiteľ takýmto spôsobom súhlas, je ďalej využívaný k behaviorálnej reklame,³⁵ respektíve obecné potom vytvára základ pre používanie rôznych dátovo-náročných procesov umelej inteligencie k niektorému z ďalších postupov manipulácie prostredníctvom temných vzorov.

I keď sa nasledujúca časť práce bude venovať (novým) európskym nástrojom, ktoré sú cieleňé na ochranu spotrebiteľa vo vzťahu k ich manipulácii prostredníctvom temných vzorov, je zaujímavé sledovať ich klasifikáciu pohľadom českého práva. Respektíve vo vzťahu k ochrane spotrebiteľa je možné vnímať v takomto počínaní niektoré prvky generálnej klauzule, respektíve § 4 odst. 1 zákona č. 634/1992 Sb., zákon o ochrane spotrebiteľa, teda najmä narušenie (alebo spôsobilosť narušenia) ekonomického chovania spotrebiteľa. Pre nasledovné časti tejto práce je však skôr predmetné, ako sa s týmto možným narušením ekonomického správania spotrebiteľa snažia vyrovnáť európske právne nástroje.

2. Európska úprava využívania temných vzorov

Nový program pre spotrebiteľa z roku 2020 predstavil niekoľko právnych nástrojov, ktorých cieľom má byť mimo iné zvýšiť ochranu spotrebiteľa, a to primárne pri vzniku virtualizovaných spotrebiteľských vzťahov. Európska únia sa tak snaží konkretizovať ochranu spotrebiteľa z obecného rámca na jeho ochranu jednako celkovo na online trhoviskách a pri digitálnom vytváraní spotrebiteľských vzťahov, a jednako aj konkrétne vo vzťahu k využívaniu manipulatívneho dizajnu používateľského rozhrania, ktoré má za cieľ obmedzovať informovanú voľbu spotrebiteľa. Okrem nástrojov, ktoré prináša Nový program pre spotrebiteľa, ktoré budú priblížené v ďalšej časti, je takéto konanie problematické na únijnej úrovni aj z pohľadu Smernice o nekalých obchodných praktikách,³⁶ ktorá bola navyše záverom roku 2021 Komisiou rozšírená o nové Usmernenie k výkladu,³⁷ a práve toto nové usmernenie k výkladu už obsahuje aj výklad konceptu temných vzorov³⁸ ako „[...] typu zlomyselného nabádania, ktoré je vo všeobecnosti začlenené do návrhu digitálneho rozhrania. Temné vzory by mohli byť založené na údajoch a personalizované alebo implementované na všeobecnejšom základe, pričom by sa mohla využívať heuristika a zaujatosť v správaní, ako sú účinky zlyhania („default effects“) alebo skreslenie z dôvodu nedostatku („scarcity biases“).“³⁹ Podobne aj toto usmernenie sa snaží o kvalifikáciu takéhoto

³⁵ Ibidem.

³⁶ SMERNICA EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY 2005/29/ES z 11. mája 2005 o nekalých obchodných praktikách podnikateľov voči spotrebiteľom na vnútornom trhu, a ktorou sa mení a dopĺňa smernica Rady 84/450/EHS, smernice Európskeho parlamentu a Rady 97/7/ES, 98/27/ES a 2002/65/ES a nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 2006/2004 („smernica o nekalých obchodných praktikách“).

³⁷ Oznamenie Komisie – Usmernenie k výkladu a uplatňovaniu smernice Európskeho parlamentu a Rady 2005/29/ES o nekalých obchodných praktikách podnikateľov voči spotrebiteľom na vnútornom trhu, z 29. 12. 2021. C-526/1. In: *Eur-Lex* [online]. 29. 12. 2021 [cit. 2024-02-02] Dostupné z: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC1229\(05\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC1229(05)).

³⁸ Aby som nadviazal na prvú poznámku pod čiarou, v tomto texte sa v slovenskej jazykovej verzii používa termín temný vzor a v zátvorke je referencovaný pôvodný pojem *dark pattern*, čo je z autorovho pohľadu omnoho vhodnejšie než narábanie s týmto termínom v Novom programe a je škoda, že sa Komisia nedrží konštantného a zavedeného názvoslovia. V niektorých prípadoch ako napríklad v spomínanej správe *Ochrana spotrebiteľa: 148 z 399 preverovaných online obchodov sa dopúšťalo manipulatívnych online praktík* je zase použitý termín „temný vzorec“.

³⁹ Ibidem, s. 101.

konania v rámci ochrany spotrebiteľa a dochádza k tomu, že by sa mohlo jednať o klamlivú alebo agresívnu obchodnú taktiku – z čoho ďalej usmernenie vyvodzuje, že podľa požiadaviek na odbornú starostlivosť by sa mal obchodník vyhýbať využívaniu takýchto postupov.⁴⁰ V prípade Smernice o nekalých obchodných praktikách sa však nejedná o konkrétne odporúčanie či konkrétny nástroj ochrany a prístupu k temným vzorcom, preto budú v nasledujúcich častiach predstavené niektoré nástroje, ktoré sa tejto problematike venujú konkrétne.

2.1 Nariadenie o digitálnych službách

Nariadenie o digitálnych službách⁴¹ (ďalej len „NDS“), ktoré sa postupne od začiatku roka 2024 bude vzťahovať na väčšie množstvo rôznych digitálnych platforiem, je nariadením, ktoré bolo Európskou úniou predstavené v rámci súboru nariadení o digitálnych službách, ktorých obecným účelom je ochrana základných práv užívateľov digitálnych služieb na jednej strane, a podpora inovácií a rozvoja technológií na jednotnom európskom trhu na strane druhej.⁴² Ako také sa teda vzťahuje na veľké množstvo subjektov, plniacich rôzne úlohy, respektíve poskytujúcich rôzne digitálne služby, avšak čo je podstatné pre tento príspevok, je skutočnosť, že NDS vyslovene upravuje aj využívanie temných vzorov poskytovateľmi takýchto služieb. A to konkrétne zákazom v článku 25, ktorý hovorí, že „[...] [p]oskytovatelia online platforiem nesmú navrhovať, organizovať ani prevádzkovať svoje online rozhrania tak, aby zavádzali alebo manipulovali s príjemcami ich služieb alebo tak, aby podstatne narušili alebo obmedzovali schopnosť príjemcov ich služieb prijímať slobodné a informované rozhodnutia.“

Na jednej strane sa javí takéto vymedzenie konceptu temných vzorov ako relatívne rozumné v nadväznosti na analýzu sekcie 1.1, ktoré zároveň, snád práve s ohľadom na generálnu klauzulu, smeruje na zachovanie autonómie spotrebiteľa.⁴³ Na druhej strane však táto definícia priamo zužuje rozsah jej pôsobnosti len na jeden zo subjektov spadajúcich pod NDS, a to online platformy. Čo je jednako problematické pre limitovaný rozsah výkladu pojmu online platformy v rámci NDS,⁴⁴ a zároveň z tohto zákazu prakticky vyníma poskytovateľov mobilných aplikácií, u ktorých sa jedná o rovnako, ak nie viac rozšírený fenomén.⁴⁵ A nakoľko NDS neupravuje priamo spotrebiteľské vzťahy, respektíve obecne relatívne vzťahy medzi subjektami, ale sprostredkovateľov takýchto vzťahov, nie je jasné, akú pozíciu majú voči tomuto zákazu, ak nejakú, mobilné aplikácie e-shopov, ktoré môžu svojou funkcionalitou prakticky 1:1 nahradiť „bežné“ webové sídlo e-shopu. Akokoľvek možno dovodiť, že Únia takéto správanie sprostredkovateľov považuje za problematické, ochranu spotrebiteľa, na ktorého má táto praktika negatívny dopad, koncipuje len veľmi čiastkovo.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2022/2065 z 19. októbra 2022 o jednotnom trhu s digitálnymi službami a o zmene smernice 2000/31/ES (akt o digitálnych službách), zo dňa 27. 10. 2022. L 277/1.

⁴² The Digital Services Act Package. In: *European Commission* [online]. [cit. 2024-02-09]. Dostupné z: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>.

⁴³ Takýto výklad nám v podstate poskytuje aj NDS v bode 67 odôvodnenia, ktoré sa bližšie venuje konceptu temných vzorov a ich vplyvu na rozhodovaciu autonómiu spotrebiteľa.

⁴⁴ NDS, článok 2.

⁴⁵ GUNAWAN, J. et al. A Comparative Study of Dark Patterns Across Mobile and Web Modalities. In: *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interactions* [online]. 18. 10. 2021 [cit. 2024-01-18]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1145/3479521>.

Z odstavca 2 článku 25 sa dozvedáme, že takéto praktiky by mali spadať pod Smernicu o nekalých obchodných praktikách,⁴⁶ voči ktorej je NDS subsidiárne. Ako už bolo spomenuté vyššie, Smernica o nekalých obchodných praktikách sa bližšie nevenuje fenoménu temných vzorov, a tak sú jednotlivé subjekty zanechané s veľkou mierou neistoty v tom, aké postupy pri vytváraní používateľského rozhrania sú považované za manipulatívne. Táto námietka, teda neistoty subjektov vo vzťahu k tomu, čo predstavuje neprípustné ovplyvňovanie ekonomickej aktivity spotrebiteľa, je však prekvapivo niektorými autorami adresovaná aj NDS. Deje sa tak s odvolaním sa na nejasný rozmer toho, čo vo vzťahu k dizajnu prvkov užívateľského rozhrania predstavuje manipuláciu spotrebiteľom či zužovanie jeho rozhodovacej autonómie.⁴⁷ Takáto námietka sa môže zdať na jednej strane ako volajúca po, snáď prílišnej, kazuistike, na druhej strane je možné predmetný problém dobre demonštrovať aj na nezhode medzi autorom a názorom v článku de Marcellis-Warrin.⁴⁸ Autor vníma možnosť personalizovaných odporúčaní ako možnú manipuláciu spotrebiteľa a Marcellis-Warrin ako jednu z výhod využívania umelej inteligencie pre dynamické vytváranie používateľského rozhrania.

V rámci NDS by určitú rolu pre zachovanie autonómie *informovaného* rozhodnutia spotrebiteľa mala hrať aj úprava článku 14, ktorého aplikácia je oproti článku 27 výrazne širšia, avšak menej reštriktívna voči (manipulatívnym) možnostiam obchodníkov. Tá sa vzťahuje na všetkých poskytovateľov sprostredkovateľských služieb a vo svojej podstate stanovuje informačnú povinnosť, mimo iné aj voči niektorým potenciálne manipulatívnym technikám. Podľa tohto článku tak musí každý povinný subjekt uvádzať informácie o parametroch, na základe ktorých predkladá (filtruje) návštevníkom informácie, či parametrom, ktoré ovplyvňujú predmetný odporúčací systém, a to vyslovene vo vzťahu k algoritmickému dynamickému predostieraným informáciám, napríklad prediktívnym spôsobom, aký bol popísaný v časti 1.1. Spotrebiteľ má tak aspoň povedomie, že informácie, ktoré mu sprostredkovateľ predkladá, sú nejakým individualizovaným spôsobom modifikované, v podstate to teda kopíruje formu zvolenej ochrany, akú sme videli pri overovaní online recenzií na českých e-shopoch.⁴⁹ Podobne sa však aj tu ukazuje ako problematické umiestnenie tejto informácie, nakoľko NDS požaduje jej uvedenie v Obchodných podmienkach sprostredkovateľa, teda fakticky na relatívne nízko prístupnom mieste pre spotrebiteľa. Prípadne sa tak k spotrebiteľovi táto informácia dostane až potom, čo bol vystavený nejakej manipulácii, a napríklad sa rozhodol (na jej základe) pristúpiť ku kúpe, čo je u bežného spotrebiteľa zrejme najskorší bod, kedy zavítá do zázemia webu, aby sa dané podmienky pozrel, ak vôbec.

NDS tak jasne dáva najavo, že Európska únia považuje využívanie temných vzorov za vysoko problematické, respektíve za také, ktoré by mali byť zakázané, podobne ako si to

⁴⁶ Smernica Európskeho Parlamentu a Rady 2005/29/ES z 11. mája 2005 o nekalých obchodných praktikách podnikateľov voči spotrebiteľom na vnútornom trhu, a ktorou sa mení a dopĺňa smernica Rady 84/450/EHS, smernice Európskeho parlamentu a Rady 97/7/ES, 98/27/ES a 2002/65/ES a nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 2006/2004 („smernica o nekalých obchodných praktikách“).

⁴⁷ LEISER, M. – SANTOS, C. Dark Patterns, Enforcement, & the Emerging Digital Design Acquis – Manipulation beneath the Interface. In: *SocArXiv Papers* [online]. 27. 4. 2023, s. 21 [cit. 2024-02-10]. Dostupné z: <https://doi.org/10.31235/osf.io/rf3ja>.

⁴⁸ DE MARCELLIS-WARIN, N. et al. *Artificial intelligence and consumer manipulations: from consumer's counter algorithms to firm's self-regulation tools*.

⁴⁹ KRIŠTOFÍK, A. Povinnosť overovania recenzií podľa novely zákona o ochrane spotrebiteľa. *Obchodněprávní revue*. 2023, roč. 2023, č. 4, s. 293–302.

stanovila v Novom programe. Pre NDS je však problematické roztrieštenosť jeho pôsobnosti, respektíve fakticky zvyšková aplikácia, teda aspoň v kontexte článku 25, ktorý využívanie temných vzorov zakazuje. Zároveň sa tiež vo vzťahu k vyššie popísaným rizikám spojeným s dynamickou úpravou temných vzorov prostredníctvom zapojenia technológií umelej inteligencie obmedzuje na, v podstate skrytú, informačnú povinnosť o parametroch vytvárania informačného prostredia.

Naproti tomu, nástroj ktorý by mal priamo smerovať práve na takéto využívanie umelej inteligencie je európsky Akt o umelej inteligencii.

2.2 Akt o umelej inteligencii

Akt o umelej inteligencii, ktorého pôvodnou ambíciou bolo nastaviť európske štandardy pre prakticky celé pole vývoja AI, podobne ako sa to podarilo GDPR v oblasti ochrany osobných údajov, vo veľkej miere svoju ambíciu nezvládol naplniť pre zdĺhavé vyjednávania.⁵⁰ Podľa všetkého sa však chvíľu pred koncom roka 2023 podarilo schváliť už finálne znenie tohto predpisu,⁵¹ ktorý prešiel mnohými zmenami. S ohľadom na to vychádza nasledujúca analýza z poslednej dostupnej verzie Aktu na Eur-Lex,⁵² pričom tá stále nie je finálna, no nakoľko sa nevenuje vyslovene temným vzorcom a nič nenasvedčuje tomu, že by explicitná úprava tohto fenoménu mala byť vo finálnom akte zavrhnutá, pre nasledovnú analýzu je postačujúca.

Podobne ako u NDS aj u Aktu o umelej inteligencii je potrebné sa najprv zaoberať jeho aplikáciou. Tá nevymedzuje, tak ako NDS, subjekty, na ktoré dopadá, ale vzťahuje sa na konkrétne technológie. Jedná sa samozrejme o technológie založené na umelej inteligencii, k čomu Akt o umelej inteligencii prichádza s vlastnou, kritizovanou,⁵³ definíciou. Je teda otáznе, či by dynamické prispôsobovanie užívateľského rozhrania za účelom manipulácie spotrebiteľa spadlo pod túto definíciu, a ak áno, aké by to malo pre takýto postup dôsledky. Nakoľko je definícia v článku 3, respektíve ďalšie vymedzenie v prílohe I až absurdne obsérne,⁵⁴ v momente, kedy by dynamické vytváranie prvkov užívateľského rozhrania využilo *akúkoľvek* metódu umelej inteligencie,⁵⁵ dostalo by sa do rozsahu Aktu o umelej inteligencii. Otázkou by teda bolo, akým spôsobom pristupuje k regulácii temných vzorov (dynamicky vytváraných umelou inteligenciou) pri systémoch, ktoré má regulovať.

Fenomén temných vzorov nie je Aktom o umelej inteligencii vyslovene spomínaný, a to ani „popisne“ ako napríklad v NDS. Kľúčovými sú však v tomto ohľade ustanovenia

⁵⁰ Medzičasom tak napríklad vznikol konkurenčný AI Bill of Rights v Spojených štátoch amerických. Viz <https://www.whitehouse.gov/ostp/ai-bill-of-rights/>.

⁵¹ Artificial Intelligence Act: deal on comprehensive rules for trustworthy AI. In: *European Parliament* [online]. 9. 12. 2023 [cit. 2024-02-10]. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231206IPR15699/artificial-intelligence-act-deal-on-comprehensive-rules-for-trustworthy-ai>.

⁵² Proposal for a Regulation Of The European Parliament And Of The Council Laying Down Harmonised Rules On Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act).

⁵³ KRIŠTOFÍK, A. Využitie (asistenčných) systémov založených na strojovom učení v ODR a ich klasifikácia podľa aktu o umelej inteligencii. *Právny Obzor*. 2023, roč. 106, č. 2, s. 116–126.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Prípadne viz prehľad na CUETO GONZÁLEZ, M. et al. Machine Learning in Online Advertising Research: A Systematic Mapping Study. In: IZQUIERDO, L. R. et al. (eds). *Industry 4.0: The Power of Data. Lecture Notes in Management and Industrial Engineering*. Cham: Springer, 2023.

článku 5, ktorý predstavuje zakázané praktiky, respektíve zakázané využitia umelej inteligencie. S ohľadom na definície poskytnuté časťou 1.1 tejto práce by sme tak mohli nájsť nepriame odkazy na využívanie temných vzorov pod zákazmi odstavca 1 písmena a) a eventuálne aj písmena b). Písmeno a) tohto odstavca vyslovene zakazuje „[...] používanie systému umelej inteligencie, ktorý s cieľom podstatne narušiť správanie osoby využíva podprahové techniky mimo vedomia osoby tak, že tejto alebo inej osobe spôsobí alebo by mohol spôsobiť fyzickú alebo psychickú ujmu.“ Písmeno b) potom smeruje na zákaz takého nástroja, „ktorý s cieľom podstatne narušiť správanie osoby patriacej do konkrétnej skupiny osôb využíva ktorúkoľvek zo zraniteľností tejto skupiny osôb vyplývajúcich z ich veku, fyzického alebo duševného postihnutia tak, že tejto alebo inej osobe spôsobí alebo by mohol spôsobiť fyzickú alebo psychickú ujmu.“ U oboch týchto ustanovení je dôležitou formuláciou najmä cieľ podstatného narušenia správania použitím podprahovej techniky. Z definícií časti 1.1 nám tiež vyplynulo, že využívanie temných vzorov smeruje práve k modifikácii (spotrebiteľského) správania podsúvaním neslobodnej voľby, respektíve obmedzením rozhodovacieho priestoru spotrebiteľa. Problematickou časťou oboch týchto definícií je spôsobovanie psychickej či fyzickej ujmy, nakoľko u ochrany spotrebiteľa sa primárne bavíme skôr o ujme majetkovej (možná fyzická ujma spôsobená závadným produktom je skôr sekundárna a k takej nesmeruje toto opatrenie).

Tento problém do určitej miery zhoršuje aj dôvodová správa Aktu o umelej inteligencii, ktorá nám v bode 5.2.2 podáva bližšie stanovisko k zákazom vzťahujúcim sa na podprahovú manipuláciu, využívajúcu niektorú z relevantných technológií; „Zákazy sa vzťahujú na praktiky, ktoré majú značný potenciál manipulovať s osobami prostredníctvom podprahových techník mimo ich vedomia alebo využívať zraniteľné miesta určitých zraniteľných skupín, ako sú deti alebo osoby so zdravotným postihnutím, s cieľom podstatne narušiť ich správanie spôsobom, ktorý im môže spôsobiť psychickú alebo fyzickú ujmu. Na ďalšie manipulatívne alebo zneužívajúce praktiky ovplyvňujúce dospelých ľudí, ktoré by mohli uľahčovať systémy umelej inteligencie, by sa mohli vzťahovať existujúce právne predpisy v oblasti ochrany údajov, ochrany spotrebiteľa a digitálnych služieb, ktoré zaručujú, že fyzické osoby sú riadne informované a môžu sa slobodne rozhodnúť.“

Na jednej strane tento upresňujúci výklad dôvodovej správy vhodne identifikuje niektoré (problematické) prvky temných vzorov, ako využitie podprahových techník so závažnými dôsledkami pre subjekty, na druhej strane však záver tohto ustanovenie implikuje obdobný problém, aký bol identifikovaný aj pri NDS, teda že práve vo vzťahu k ochrane spotrebiteľa, zdá sa, sa Akt o umelej inteligencii opäť odvoláva na inú, špecifickejšiu úpravu. V tomto ohľade sa zrejme taktiež bude zase jednať iba o zvyškovú pôsobnosť.

2.3 Akt o údajoch, Nariadenie o digitálnych trhoch

V podstate to tak vyzerá, že zatiaľ všetky špecifické právne nástroje ustupujú Smernici o nekalých obchodných praktikách. Avšak Nový program pre spotrebiteľa spomína ešte ďalšie právne nástroje, ktoré by sa mali venovať ochrane spotrebiteľa v digitálnom prostredí. Jedným z nich je aj Akt o údajoch,⁵⁶ ktorý upravuje spôsob prenosu a zdieľania dát medzi jednotlivými subjektmi a ako taký by mal podľa Komisie pomáhať predchádzať

⁵⁶ Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data and amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive (EU) 2020/1828 (Data Act).

neférovým obchodným praktikám.⁵⁷ Táto úprava tak v určitom ohľade rozširuje úpravu GDPR. Aplikovanie Aktu o údajoch je teda veľmi obmedzené, a to navzdory skutočnosti, že v odôvodnení v bode 38 vyslovene definuje temné vzory ako také „[...] *návrhárské techniky, ktoré na spotrebiteľov vyvíjajú nátlak alebo ich uvádzajú do omylu v súvislosti s rozhodnutiami, ktoré majú pre nich negatívne dôsledky. Uvedené manipulatívne techniky možno použiť na presvedčanie používateľov, najmä zraniteľných spotrebiteľov, aby sa zapojili do neželaného správania, na ich uvedenie do omylu tým, že ich nútia rozhodovať o transakciách zverejňovania údajov, alebo na neprimerané skresľovanie rozhodovania používateľov služby spôsobom, ktorý ohrozuje alebo oslabuje ich samostatnosť, rozhodovanie a voľbu.*“ S ohľadom na vecnú pôsobnosť sa však v texte nereguluje táto problematika vo vzťahu k ovplyvňovaniu spotrebiteľa za účelom zisku v „štandardnom“ spotrebiteľskom vzťahu, ale za účelom udeľovania súhlasu k zberu dát o subjekte, a to najmä v článku 6. Akt o údajoch tak cieľi na praktiky, ktoré nutne nevedú k rozhodnutiu o kúpe, ale k súhlasu so zdieľaním alebo prenosom dát, či dokonca využívaniu emocionálneho jazyka pri zrušení účtu u daného poskytovateľa.⁵⁸ Ako bolo popísané v časti 1.1, zber dát hrá dôležitú rolu pre personalizáciu užívateľského rozhrania pomocou temných vzorov, a teda aj pre manipuláciu spotrebiteľa, avšak ako také pre definície tohto článku nie je Akt o údajoch smerovaný priamo na temné vzory manipulujúce so spotrebiteľom za účelom zúženia jeho rozhodovacej autonómie, respektíve za účelom zisku z takejto činnosti.

Medzi legislatívnymi nástrojmi, ktoré boli v nedávnej dobe predstavené, figuruje taktiež aj Nariadenie o digitálnych trhoch.⁵⁹ To cieľi primárne na „strážcov prístupu“, ktorý kontrolujú zo svojej pozície jednu či viac hlavných služieb platformy, a to najmenej v troch členských štátoch, pričom práve medzi tieto hlavné služby platformy patrí napríklad aj prevádzkovanie online trhoviska.⁶⁰ Nariadenie o digitálnych trhoch však vyslovene temné vzory nespomína, no i tak je možné na niektoré jeho ustanovenia nahliadať ako na také, ktoré k týmto praktikám odkazujú, a to najmä s referenciou k využívaniu dizajnu, ktorý nejakým spôsobom obchádza opatrenia zavedené Nariadením, v bode 70 odôvodnenia. Najmä potom v spojení so zákazom manipulácie prezentovaného obsahu, respektíve s článkom 13, ktorý je možné čítať práve ako zákaz znižovania rozhodovacej autonómie neneutralným prezentovaním informácií a možností spotrebiteľovi. Záverom sa nám teda núka otázka, ako uspela Európska únia pri svojom proklamovanom boji s temnými vzorcami.

Záver

Z proklamovaných obecných stratégií Európskej únie, ako aj z následných konkrétnych krokov v podobe textov prijatých nariadení, ktorým sa tento príspevok venoval, je zřejmé,

⁵⁷ Commission proposes new measures to protect EU businesses from unfair trading practices. In: *European Commission* [online]. 23. 2. 2022 [cit. 2024-01-11]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1113.

⁵⁸ *Ibidem*, článok 6, odst. 2.

⁵⁹ REGULATION (EU) 2022/1925 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). L 265/1. In: *Eur-Lex* [online]. [cit. 2024-02-01]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022R1925>.

⁶⁰ Prehľad dokumentu Nariadenie o digitálnych trhoch. In: *Eur-Lex* [online]. [cit. 2024-02-01]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/CS/legal-content/summary/digital-markets-act.html>.

že Európska únia si je vedomá rizika pre spotrebiteľov, ktoré so sebou prináša rozšírené využívanie temných vzorov rôznymi digitálnymi platformami. Tento príspevok sa v prvej časti snažil popísať, prečo sú temné vzory efektívne pre manipuláciu spotrebiteľa, a obzvlášť potom, prečo je nevyhnutné ich využívanie predajcami na svojich webových portáloch riešiť, s ohľadom na bezprecedentnú možnosť agresívnej personalizácie prvkov webového rozhrania za využitia umelej inteligencie a analýzy veľkých dát.

V predstavených právnych nástrojoch sa tak objavuje vhodná definícia temných vzorov, i keď občas nepriamo. Prakticky vždy sa dostávame k zužovaniu rozhodovacieho priestoru spotrebiteľa a s výnimkou Aktu o umelej inteligencii a Nariadenia o digitálnych trhoch ešte aj vyslovene k manipulácii skrz dizajnové prvky užívateľského rozhrania. Bohužiaľ sa však európska legislatíva neposunula ďalej, než je základná zhoda na problematiku takejto manipulácie spotrebiteľa, a to ani k jednotným definíciám, i keď je možné ich obsahovo považovať za rozumné.

Roztrieštenosť definícií tak v podstate poukazuje aj na hlavný problém, ktorým snaha o ochranu spotrebiteľa pred manipuláciou prostredníctvom temných vzorov trpí, a to je jej nekomplexné a čiastkové uchopenie. Jedná sa tak buď o opatrenia, ktoré sa v podstatnom bode, teda vo vzťahu k spotrebiteľovi, odkážu na iné nariadenie, ako je tomu u NDS, alebo také, ktoré túto problematiku pokrývajú iba čiastkovo ako Akt o umelej inteligencii. NDS sa síce odkazuje na Nariadenie o ochrane spotrebiteľa, ktoré v podstate túto problematiku rieši, ale nakoľko sa jej nevenuje vyslovene a regulácia temných vzorov sa pod ňu dostáva až komplexnejšou subsumpciou, ochrana spotrebiteľa stojí na veľmi neistých základoch. Vo vzťahu k takejto forme stále rozšírenejšej manipulácie tak chýba explicitné stanovenie podmienok. Pričom práve vo vhodnejšom uchopení tejto problematiky by sa európsky zákonodárca mohol inšpirovať zahraničnou úpravou ako napríklad americkým DETOUR Aktom.⁶¹ Ten sa snaží problematiku využívania temných vzorov uchopiť komplexne a najmä jednotne, čo je presne vec ktorá chýba európskej úprave. Pre efektívnu ochranu spotrebiteľa pred touto pokročilou metódou manipulácie je tak nevyhnutné, aby niektorá z úprav, napríklad NDS, k tomu problému pristúpila „autoritatívne“. Za účelom lepšej ochrany spotrebiteľa by mala predstaviť komplexnú úpravu s priamymi definíciami, ktorá by nastavila jednotne všetky parametre personalizácie webového rozhrania. Subsidiárnosť niektorých opatrení je zrejme nevyhnutná, ako napríklad pri bližšej technologickej regulácii niektorých relevantných technológií prostredníctvom Aktu o umelej inteligencii, mala by však byť robená účelne a skôr minimálne. Práve s ohľadom na mieru rizika, akú môže pre voľbu spotrebiteľa predstavovať využívanie temných vzorov, by sa mal zákonodárca venovať tejto problematike jednako komplexnejšie, a jednako „záväznejšou“ formou než len v Programe pre spotrebiteľa, ktorý teraz predstavuje hlavný referenčný rámec v otázkach používania a regulovania temných vzorov.

⁶¹ H.R.6083. Deceptive Experiences To Online Users Reduction Act or the DETOUR Act. In: CONGRESS.GOV [online]. 12. 1. 2021 [cit. 2024-02-15]. Dostupné z: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/6083?s=1&r=30>.

DISKUSE

Proti utilitarismu za spravedlnost a přirozená práva. Perspektiva klasického právního realismu

Jiří Baroš*

Abstrakt: V předloženém článku pokračuji v polemice s pragmatickým utilitarismem Martina Haply a zároveň posouvám argumentaci dál, když načrtávám pohled klasické tradice na fenomén přirozených (lidských) práv. V první části poukazuji na hlavní místa neshody. Utilitaristický projekt považuji za nevhodně redukcionistický, poněvadž arbitrárně povyšuje maximalizaci jednoho dobra na úkor ostatních dober. Je pochybné, že by měl mít užitek nad jinými hodnotami primát. Navíc se utilitaristům v konkrétních případech nedaří ukázat, že v nich jde o hédonistické dobré důsledky. Neplatí, že by tento přístup dosahoval stejných výsledků s nižším počtem předpokladů. Pravdivostí paradigmatických norem spravedlnosti jsme si jistější než samotným principem užítka. Pojem spravedlnosti je důležitý jak pro morální jednání, tak pro právo, na což se zaměřuji v druhé části článku. Podle klasického právního realismu se právo týká rozdělení věcí mezi jednotlivce. Je třeba dávat lidem to, co jim náleží; musí být respektováno, že na věc, která mu byla přidělena, má člověk právo. Článek vrcholí v analýze přirozených práv. Vycházím z toho, že člověk je osobou. Proto by mu měly věci s touto skutečností související náležet. Přesvědčivost klasického právního realismu plyne z toho, že bere v potaz komplexitu právních vztahů.

Klíčová slova: lidská práva, přirozená práva, přirozenoprávní teorie, společné dobro, spravedlnost, utilitarismus

Úvod

Mimořádný ohlas nedávno získaly dvě knihy o čtyřech velkých filozofkách 20. století (G. E. M. Anscombové, Philippě Footové, Mary Midgleyové a Iris Murdochové), které se odvážily čelit mainstreamovému přístupu v poválečné anglosaské analytické filozofii.¹ Pro tento přístup – jež nejlépe ztělesňoval J. L. Austin, svou celebritu měl v A. J. Ayerovi a v morální filozofii byl reprezentován R. M. Harem – bylo typické odmítání spekulativních metafyzických systémů, striktní rozlišování mezi fakty a hodnotami a vysoké standardy preciznosti v užívání pojmů a konstrukci argumentů. Obtíž porozumět jistým metafyzickým myšlenkám se v poválečné době stala spíše koncem než začátkem filozofické konverzace. Filozofové, kteří vycházeli z velké metafyzické tradice Západu, začali být označováni za „pouhé historiky“, ba dokonce (někteří z nich) za „šarlatány“. Kontinentálním filozofům bylo vyčítáno, že nejsou schopni přesně říct, co svými texty míní.² Například

* Mgr. et Mgr. Jiří Baroš, Ph.D., odborný asistent, katedra politikologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. E-mail: baros@fss.muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-463X>. Podpořeno z projektu *Lidská práva a wel-farismus* (GA23-06790S).

1 LIPSCOMB, Benjamin J. B. *The Women Are Up to Something. How Elizabeth Anscombe, Philippa Foot, Mary Midgley, and Iris Murdoch Revolutionized Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2022; MAC CUMHAILL, Clare – WISEMAN, Rachael. *Metaphysical Animals. How four women brought philosophy back to life*. Dublin: Vintage, 2022.

2 LIPSCOMB, Benjamin J. B. *The Women Are Up to Something*, s. 133.

když studenti vychovaní v analytické filozofii chtěli odmítnout nějakou pro ně nepohodlnou doktrínu, opakovali věty typu: „Jednoduše tomu nerozumím.“ či „Co to jen může znamenat?“.³

Lidé se přirozeně ptají po dobru a kráse, smyslu a pravdě; nejde je proto připravit o možnost klást si metafyzické otázky či (věčné) otázky, jak naložit se životem.⁴ Nejlépe je lze charakterizovat jako společenské, tvůrčí, zvědavé a spirituální živočichy.⁵ Na rozdíl od mladých filozofů své generace naše čtyři oxfordské filozofky sdílely myšlenku jednoho ze svých učitelů, filozofa a teologa Donalda M. MacKinnona, podle něhož znamenají snahy o eliminaci metafyziky hlavně „útok na člověka v zájmu metody“.⁶ Byly fascinovány bohatstvím lidské zkušenosti, které se snažíme slovy, respektive filozofickými pojmy zachytit. Realita lidského života je nesmírně komplexní; nikdy nemůžeme odhlížet od kontextu života, jenž se vždy odehrává ve společenství s druhými, a začít vše odvozovat z několika jednoduchých axiomů. Hlavními nepřáteli našich filozofek se stala Austinova filozofie běžného jazyka, Ayerovo odmítání smysluplnosti morálních soudů (a jeho emotivismus), Hareova obhajoba morálního preskriptivismu a utilitarismu, ale také Sartrovo odstrižení morálky od lidské přirozenosti (tj. od formy či vzorců života, jež jsou vlastní lidským bytostem), transcendentní reality a světa již překypujícího různými hodnotami či reduktivní scientismus Bertranda Russella a (později) Richarda Dawkinse.

V polemice s Martinem Haplou o utilitarismu a utilitaristické justifikaci lidských práv,⁷ jež spolu s dalšími reakcemi vyšla loni v *Právnickovi*,⁸ měly některé myšlenky Anscombeové a Footové zásadní postavení v mojí argumentaci. Ač z výše zmíněných filozofů měl jen Hare přímý vliv na Haplovo myšlení, domnívám se, že – přes všechno jeho deklarovaný důraz na komplexitu světa a z ní plynoucí mnohost obecných principů a pravidel a přes všechnu citlivost k empirickým vstupům a faktuálnímu kontextu – je mu bližší oxfordská ortodoxie s jejími současnými představiteli. Mám dojem, že ve své polemice mám blíže k řečeným dvěma filozofkám, zatímco Hapla se zhlédl v přístupu, jenž nakonec zůstává nevhodně redukcionistický. Stále si myslím, že by princip užitku neměl hrát v našem morálním myšlení ústřední roli, jak by si Hapla přál. Vnímám to tak, že konceptuální síť, v níž je pro něj zásadní pojem potěšení v morálním diskurzu zapuštěn (*geografie* morálních konceptů je totiž nesmírně bohatá⁹), není v pragmatickém utilitarismu dostatečně tematizována a arbitrárně se pak povyšuje maximalizace jednoho dobra na úkor dober ostatních. Ač by Hapla mohl přijmout Sobkovu *tezi překladu*, podle níž se různé morální hodnoty pojímají jako empirická fakta, jež jsou morálně relevantní jako faktory maximalizace celkového užitku, neumožňuje to podle mého názoru zachránit Haplovu pozici. Tato empirická fakta mají morální relevanci jen „*vzhledem k principu užitku*“; jediným

³ CUMHAILL, Clare – WISEMAN, Rachael. *Metaphysical Animals*, s. 52.

⁴ *Ibidem*, s. 91; LIPSCOMB, Benjamin J. B. *The Women Are Up to Something*, s. 43.

⁵ CUMHAILL, Clare – WISEMAN, Rachael. *Metaphysical Animals*, s. 127.

⁶ *Ibidem*, s. 51.

⁷ Polemika má původ v Haplově knize a člancích, v nichž obhajuje svou verzi utilitarismu, nazvanou *pragmatický utilitarismus* – viz HAPLA, Martin. *Utilitarismus a filozofie lidských práv*. Praha: Leges, 2022; viz též *Utilitarismus a lidská práva. Časopis pro právní vědu a praxi*. 2020, roč. 28, č. 3, s. 321–336. Hapla dále rozvinul svou verzi pragmatického utilitarismu při řešení konkrétních problémů právní etiky, viz jeho *Consequentialism and problem of role morality in legal ethics*. *Legal Ethics*. 2023, roč. 26, č. 2, s. 183–200.

⁸ BAROŠ, Jiří. Proč nejsem utilitaristou? Vyznání přirozenoprávníka. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1047–1061.

⁹ Viz k tomu HACKER, Peter M. S. *The Moral Powers*. Hoboken: Willey-Blackwell, 2021.

standardem hodnocení nakonec zůstává ztráta potěšení či nárůst utrpení.¹⁰ A problémy s explanací a justifikací principu užítu byly v samotném jádru mého předchozího kritického příspěvku.

Sice v tomto textu ještě chci pokračovat v polemice s Haplovou verzí pragmatického utilitarismu, ovšem zaměřím se též na to, co v mé reakci chybělo a co jsem avizoval, že bude potřeba doplnit.¹¹ Pokusím se tedy rekonstruovat odpověď *klasické* tradice na fenomén práva a (především) přirozených (lidských) práv.¹² Distinktivní pohled *klasického právního realismu*¹³ na lidská práva Hapla ve své knize nepodrobil kritice, neboť v centru jeho zájmu byla polemika s teorií základních potřeb a schopností, normativním aktérstvím, diskurzivní teorií anebo politickou koncepcí lidských práv. Jelikož jsem minule kritizoval samotná teoretická východiska projektu utilitaristické justifikace těchto práv (tj. Haplovu verzí utilitarismu), dlužím mu ještě odpověď na to, jak klasická tradice, očima svých předních reprezentantů, vnímá fenomén práva (zde je třeba se vrátit k samotným základům klasického právního realismu) a v něm dnes tak zásadní pojem lidských práv. Proto se v první části svého příspěvku ještě vrátím k polemice o utilitarismu, abych poukázal na některá místa, v nichž mezi námi přetrvává neshoda. Rozhodující místo v mém argumentu bude zaujímat koncept spravedlnosti, který je určující i pro navazující část mého článku. Druhá část bude proto věnována výhradně rekonstrukci klasického realismu a jeho pojmání práv. Vzhledem k rozsahu se jej nebudu pokoušet hájit proti alternativním pojetím. Rekonstrukce této pozice, bohužel prakticky neznámé v našem prostředí, ale v zahraničí nyní hojně diskutované, představuje poměrně náročný úkol.

1. Pragmatický utilitarismus – *status quaestionis*

Jedna z důležitých oblastí sporu mezi utilitaristy a jejich odpůrci se týká možnosti hodnotit první principy určité teorie normativní etiky. Každá teorie totiž obsahuje určité první principy, a to jak utilitarismus, tak teorie přirozeného práva.¹⁴ V této věci zastávám přístup skotského filozofa Alasdaira MacIntyry k obtížně řešitelným morálním neshodám. Každý z nás podle něj vždy žije v prostředí určité tradice, v níž se diskutuje o dobrech, jež bychom měli sledovat. Zastává jisté blíže neartikulované premisy a první principy, jež dále nezpochybňuje, ale pracuje s nimi při vynášení morálních soudů. Při debatě mezi

¹⁰ Srov. SOBEK, Tomáš. Utilitaristická teorie lidských práv jako explanační projekt. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1040–1041 a 1044.

¹¹ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou*, s. 1049.

¹² Tj. tradice, která má své kořeny u starověkých autorů typu Aristotela a vrchol v Akvinském. V této tradici není činěn rozdíl mezi přirozenými a lidskými právy (tyto pojmy tak užívám *promiscue*). To však platí jen za podmínky, že lidská práva nejsou pojímána ve smyslu moderních přirozenoprávních teorií jako *subjektivní* práva, tj. jako individuální schopnost či moc nárokovat si věci. Je totiž třeba uznat, že tento subjektivní význam práva je závislý na objektivním pojetí práva jako konkrétní věci či dobra, jež se nachází ve vztazích spravedlnosti. Viz POPOVIČ, Petar. *The Goodness of Rights and the Juridical Domain of the Good*. Roma: EDUSC, 2021, s. 315–316.

¹³ Jde o zcela odlišný přístup, než je *americký a skandinávský právní realismus*, který je spojen se jmény autorů jako Axel Hägerström, Alf Ross, Jerome Frank, Karl Llewellyn či Max Radin. Skandinávský právní realismus odmítá objektivní existenci morálních hodnot a norem. Stojí tak na zcela jiném obrazu světa než klasický právní realismus. Americký právní realismus se zase soustředí na soudcovskou aplikaci (či lépe vytváření) právních norem; soudci normy tvoří podle svých politických a morálních preferencí. Podle klasického právního realismu ovšem existují určité objektivní morální pravdy, které jsou rozhodné i pro právní oblast. Viz blíže POPOVIČ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*. Washington: The CUA Press, 2022, s. 98–102.

¹⁴ HAPLA, Martin. Proč být utilitaristou? O smyslu a zdůvodnění lidských práv. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1081.

představiteli jednotlivých tradic není obvykle nikdo ochoten opustit své výchozí principy, jak to ostatně dokumentuje i polemika s Haplou. V souladu s MacIntyrem si však nemyslím, že by to mělo být důvodem pro rezignaci na radikální filozofickou kritiku a pro opuštění přesvědčení, že klasická tradice nabízí „dobře zdůvodněnou a racionálně ospravedlněnou morální filozofii“.¹⁵ I když se nám nepodaří porazit naše kritiky a oponenty, kritická pozornost věnovaná premisám protistrany pomáhá „podkopat víru v tyto premisy tím, že se ukážou chyby a nedostatky, jež prostupují těmito premisami“.¹⁶ Proto ve své polemice mířím především na princip užitku.

Utilitaristé se domnívají, že v konečném důsledku je možné vyřešit všechny morální problémy prizmatem principu užitku. Nepopírají, že lidé mají různá, mnohdy pečlivě uvážená morální přesvědčení, jež nejde jako jednotný systém bezprostředně odvodit z principu užitku.¹⁷ Od morální praxe se nechtějí izolovat, nýbrž berou ji – podle svých slov – jako východisko. V poslední instanci by však tato praxe měla být s principem užitku souladná.

Hlubší rozbor geografie morálních pojmů, jež jsou v morální praxi užívány, by podle mě ukázal, že volba principu užitku jako posledního standardu hodnocení morálně relevantních empirických faktů je arbitrární. Ostatně, i z hlediska *teorií dobrého života* je zvláštní, že by mělo být potěšení (a jeho absence) vnímáno jako jediná položka, jež je rozhodná pro dobrý (nebo špatný) život člověka, ačkoliv je potěšení jistě integrální součástí vzkvétání člověka.¹⁸ Ne všechny věci děláme a máme dobrý důvod dělat kvůli potěšení, jež nám

¹⁵ MACINTYRE, Alasdair. *Intractable Moral Disagreements*. In: CUNNINGHAM, Lawrence S. (ed.). *Intractable Disputes about the Natural Law*. Notre Dame: Notre Dame University Press, 2009, s. 51. MacIntyřův přístup jsem využil při kritice některých východisek liberalismu. Srov. BAROŠ, Jiří. *Katolické výhrady vůči liberálnímu chápání svobody a sociálního řádu*. *Studia theologica*. 2021, roč. 23, č. 2, s. 79–100.

¹⁶ MACINTYRE, Alasdair. *Intractable Moral Disagreements*, s. 52. V souladu s MacIntyrem jsem v minulém příspěvku (až na výjimky; ovšem i ty byly ilustrací určitého obecnějšího konceptuálního problému této pozice) nemířil na závěry, k nimž utilitarismus v konkrétních případech vede, ale na premisy utilitaristické argumentace. Podle MacIntyry jsou vyhlídky úspěchu strategie, jež se snaží ukázat rozpor utilitaristického řešení praktických případů s našimi *morálními intuicemi* (viz TURČAN, Martin. *Utilitarismus, lidské práva a naše morální intuície*. *Právník*. 2023, roč. 162, č. 11, s. 1067–1079), malé. Navíc jako přirozenoprávník nemám důvod přijmout koncept morálních intuicí. Ale rád se bych pozastavil nad tím, proč Haplova strategie obrany, jak ji nazývá Sobek, není schopna oponenty (Turčana) na rozdíl od příznivců (Sobka) utilitarismu přesvědčit. Jak si všimla v kontextu debaty o utilitaristických justifikacích lidských práv německá filozofka Katharina Nieswandt, tyto justifikace budou vždy vystaveny protipříkladům, a to kvůli tomu, že vztah mezi justifikujícím principem (užitku) a justifikovanými věcmi (právy) je nahodilý. U *utilitarismu činů* je to očividné: jsou-li práva justifikována užitekem, potom potomci, kteří by prohýžili majetek rodičů (na rozdíl od někoho, kdo by ho využil k maximalizaci užitku), nemají na tento majetek právo. I kdybychom chtěli jejich právo konstruovat jako podmíněné právo (mají ho, pokud tu není nikdo jiný, kdo by lépe maximalizoval užitek), mělo by to nepřijemný důsledek – za podmíněné bychom měli považovat jakékoliv vlastnictví, což by způsobilo obrovskou právní nejistotu. Pokud má člověk právo na určitou věc jen tehdy, když tato věc v jeho rukách generuje největší užitek, není jasné, proč tu vůbec hovořit o něčem jako právu (např. na dědictví dle výše uvedeného případu). Podle *utilitarismu pravidel* by nerespektování vlastnických práv erodovalo obecnou praxi soukromého vlastnictví, a proto by mělo z dlouhodobé perspektivy horší důsledky. Lze si nicméně představit případ, kdy by potomek vůbec nevěděl o svém právu dědit a nebylo by tu žádné riziko odhalení, a tedy eroze praxe. Proč bychom měli dodržovat pravidla určité praxe za situace, když nemaximalizují užitek, pakliže to byla maximalizace užitku, jež justifikovala závazek dodržovat pravidla této praxe? Viz NIESWANDT, Katharina. *Do Rights Exist by Convention or by Nature?* *Topoi*. 2016, Vol. 35, s. 318–320.

¹⁷ HAPLA, Martin. *Utilitarismus*, s. 72.

¹⁸ LIN, Eden. *Well-being, part 2. Theories of well-being*. *Philosophy Compass*. 2022, Vol. 17, No. 2, s. 3 a 9. Šlo by se též ptát, zda je hédonistický utilitarista schopen odpovědět asketovi, které se aktivně chce vyhnout potěšení, jelikož to by mohlo korumpovat jeho duši či zneprátelit si božstvo, v něhož věří. Viz FLETCHER, Guy. *A Fresh Start for the Objective-List Theory of Well-Being*. *Utilitas*. 2013, Vol. 25, No. 2, s. 211. A dále by bylo zajímavé vyjasnit vztah mezi potěšením, spokojeností a radostí a u samotného potěšení potom vztah mezi jeho subjektivními a objektivními, aktivními a pasivními formami, mezi potěšením a pocity, vědomím a intencionalitou.

přinášejí; štěstí nelze ztotožňovat s potěšením. Potěšení nadto není ani jedinou částí vědomého vnitřního života člověka, také to není jediná fenomenální kvalita, kterou stojí za to zakoušet. To lze snadno vidět na situaci, když v muzeu obdivuji některý ze slavných obrazů; množství vjemů, myšlenek a pocitů, které při jeho pozorování mám, nelze redukovat jen na potěšení.¹⁹ Proto také hledáme věci (zkušenosti) i pro jiné kvality, než je potěšení; ve svém jednání sledujeme i další dobra a nemáme žádný důvod se domnívat, že by nad nimi mělo mít potěšení (vždy) primát. Naopak tato dobra mohou nad potěšením převážet.²⁰ Ba se zdá, že hodnota potěšení je poměrně malá ve srovnání s dalšími aspekty naší zkušenosti.²¹ To je podle amerického filozofa Richarda Krauta patrné, když srovnáme dobra v životě rostlin, ústřic a lidí. Ač jen ústřice a lidé jsou schopni zakoušet potěšení, dobra rostlin a ústřic jsou si mnohem podobnější než neskutečně pestrá dobra, která se objevují v lidských životech.²² Potřebujeme i různé odstíny toho, jak zobrazit špatnost určitých skutků a událostí; v případech osobní či skupinové krutosti je namísto jazyk zla. Ačkoliv jsou zvířata schopna agrese, nejsou schopna na rozumu založeného, svobodně zvoleného a cíleně zamýšleného zla, jakož ani reflexe nad těmito (zlými) skutky.²³ Podle mého názoru je to jeden z důvodů nevěrohodnosti morální teorie, která nerozlišuje – kvůli tomu, že chce nakonec všechno poměřovat toliko podle jednoho měřítko (potěšení) – morální odlišnost (statusu) lidí a zvířat.²⁴

Pro náš morální život je důležité, že hodnoty typu spravedlnosti, férovosti či lásky není možno chápat jako formy potěšení. Neceníme si jich na základě hédonistických důvodů; naopak mnohdy svoji touhu po tom zažít potěšení překonáváme, abychom se obětovali pro druhé²⁵ (např. pro rodinu, přátele anebo vlast) či abychom splnili slib, k němuž jsme se zavázali, a nepoškodili tak toho, kdo se na náš slib spoléhá.²⁶ Důvodem našeho jednání v těchto případech není maximalizace užitku. Pochybuji o tom, že by utilitaristé byli schopni nabídnout úspěšnou redukci správnosti činů, jimiž se realizují hodnoty jako spravedlnost, férovost anebo láska, na jejich příspěvek k užitku společnosti.²⁷ Zdá se, že utilitarismus má problém i jako explanační teorie naší praxe morálky; stěží ho lze považovat za shrnutí našich myšlenek o morálce, a proto nemáme dobré důvody jej přijmout za základ

¹⁹ KRAUT, Richard. *The Quality of Life. Aristotle Revised*. Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 25.

²⁰ Americký filozof Talbot Brewer uvádí, že budoucí potěšení jsou jen vzácné důvody pro jednání, častěji to jsou indikátory dalších důvodů. Potěšení sice přináší do života jisté dobro, avšak toto dobro je podmíněno souladem s dalšími nehédonistickými dobry. Potěšení spíše doprovází a završuje vnitřně hodnotné aktivity, než aby bylo záměrně sledovaným produktem našeho jednání. BREWER, Talbot. *The Retrieval of Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 110 a 137.

²¹ KRAUT, Richard. *The Quality of Life*, s. 39.

²² Lze zmínit různá dobra zmiňovaná teoretiky objektivního seznamu dober (tj. úspěch, přátelství, štěstí, potěšení, sebeúctu, ctnost, jak to činí Guy Fletcher) nebo perfekcionisty (tj. život, vědění, hru, estetický zážitek, sociabilitu (přátelství), praktický rozum a náboženství, jak je najdeme u Johna Finnise).

²³ HACKER, Peter M. S. *The Moral Powers*, s. 93.

²⁴ To samozřejmě neimplikuje, jak mi Hapla podsouvá (viz HAPLA, Martin. *Proč být utilitaristou*, s. 1092), že by zvířata neměla žádný morální status. Ale zdá se, že v Haplově utilitarismu mají zvířata stejný status jako lidé (není totiž důvod od sebe odlišovat kvalitu potěšení zvířat a lidí). Je-li však zvířat mnohem více než lidí, měli bychom je na úkor lidí preferovat. Lze proto očekávat, že to někdy může vést ke značnému utrpení lidí (aby se kompenzovalo utrpení zvířat, respektive aby se maximalizovalo jejich potěšení). Je jasné, že psychologicky se tomu lidé budou bránit, jak Hapla uvádí. Ovšem je-li toto normativní ideál, měl by utilitarista hledat způsoby, jak lidi přesvědčit, aby tento ideál přijali za vlastní, aby se způsob organizace světa postupně (tj. ne hned a radikálně) proměňoval.

²⁵ HACKER, Peter M. S. *The Moral Powers*, s. 234.

²⁶ WIGGINS, David. *Ethics*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2006, s. 155.

²⁷ Srov. podobně ibidem, s. 156. Wigginsovým úvahám jsem v tomto odstavci velice zavázán.

našich morálních úvah. Spíše jde o jejich pokřivení. Utilitaristé by samozřejmě mohli říct, že našim motivacím a důvodům rozumí a berou je v potaz jakožto empirická fakta, která mají morální relevanci; naše jednání by nakonec podle nich bylo správné, jelikož je v souladu s principem užítka. Pokud však nelze redukovat spravedlnost, férovost či lásku na užitek, proč by měl mít nad nimi primát? Proč právě užítku přikládat nejvyšší váhu, když vidíme komplexitu naší morální praxe s nejrůznějšími hodnotami, jež v ní sledujeme? Proč bychom měli tyto hodnoty „obhajovat před soudem“ principu užítka?

Hapla se domnívá, že pro utilitarismus by mělo svědčit to, že „*relevantní teorie welfare se ve většině případů ve svých závěrech shodují*.“²⁸ O tomto závěru je ovšem možno s ohledem na konsekvencialistickou složku utilitarismu pochybovat, jak jsem na to již upozornil ve svém minulém příspěvku. Ale připusťme prozatím, že by to byla pravda. Pak by se zdálo, že devízou utilitarismu je to, že dosahuje stejných výsledků s daleko menším množstvím předpokladů. Ve srovnání s ostatními teoriemi by měl být jeho výhodou normativní minimalismus (který si nakonec vystačí pouze s jednou morální normou jednání), jelikož „*minimalizuje normativní ideologii ve prospěch pečlivé práce s empirickými fakty*.“²⁹ Sobek ve své reakci na Haplův text ukazuje příklad toho, jak je utilitarista schopen přeložit lidskoprávní myšlenku lidské důstojnosti do svého jazyka. Princip užítka totiž vyžaduje respektovat fakt, že lidé jsou schopni si plánovat a organizovat budoucnost, neboť to maximalizuje užitek.

Příklad s akomodací lidskoprávní myšlenky důstojnosti skrze přijetí faktu, že lidé mají schopnost plánovat a organizovat vlastní budoucnost, ale nenahrává Haplovu *hédonistickému* utilitarismu. Pohybuje se na tak vysoké míře abstrakce, že by si šlo snadno představit analogické úvahy přirozenoprávníků, které by vedly k podobnému závěru: pakliže bychom se ochudili o kreativitu lidí, spočívající mj. v jejich schopnosti plánovat a organizovat si vlastní budoucnost, nedosáhli bychom rozkvětu společnosti (a ani dané osoby by bohužel nenaplnily svůj potenciál). Abychom z těchto dvou alternativ přijali utilitarismus, potřebovali bychom hlouběji vědět, jak nakládat se základní normativní kategorií utilitarismu – s principem užítka, tj. museli bychom ukázat, že důsledky, o něž tu jde, jsou *hédonistické* dobré důsledky. Pokud je *hédonistická* koncepce důsledků správná, měli by utilitaristé ukázat, že lze provádět prakticky užitečné *hédonistické* kalkulace. Pochybují, že se jim to může podařit.

Podívejme se na příklad *vraždy*.³⁰ Ta je podle utilitaristů problematická, jelikož by její povolení učinilo život, vzájemnou důvěru a vlastnictví nejistými. Avšak tyto špatné důsledky ještě nejsou argumentem pro utilitarismus, neboť jeho příznivci nijak neukazují, že tyto důsledky jsou špatnými *hédonistickými* důsledky. Obyčejní lidé mohou souhlasit, že předmětné důsledky při povolení vraždy nastanou, ovšem to neznamená, že je pojmají utilitaristicky; na kategorii důsledků nemá tento filozofický proud monopol. Navíc, jestliže by určité typy vraždy přinášely extrémní potěšení, utilitarista nikdy nemůže vyloučit, že by dané typy neměly být povoleny. Utilitarismus se tak nevyhne *hédonistickým* kalkulacím, jež ovšem z vraždy činí skutek, o jehož dovolenosti lze uvažovat. Zde by

²⁸ HAPLA, Martin. *Proč být utilitaristou*, s. 1085.

²⁹ SOBEK, Tomáš. *Utilitaristická teorie lidských práv jako explanační projekt*, s. 1036.

³⁰ Dále v tomto odstavci budu vycházet z námitek vůči utilitarismu, které mají svůj původ již u Millova současníka Williama Whevella (1794–1866). Viz blíže IRWIN, Terence. *The Development of Ethics III. From Kant to Rawls*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 385–397.

se opět mohla vynořit argumentace proti konsekvencialismu z mého minulého článku,³¹ v němž jsem kriticky hodnotil principiální přezkoumatelnost všech typů jednání prizmatem principu užitku. Na tomto místě bych už pouze poukázal na mimořádně zajímavou argumentaci Anscombové, podle níž vražda spadá do případů inherentně špatných činů.³² Zákaz vraždy je pro naši morální praxi tak zásadní, že je podle ní obtížné říct, proč je inherentně špatná. To mnohé filozofy vede k tomu, aby odpověď hledali v obecnějších principech. Anscombová naopak uvádí, že v tomto případě postačí říct, že poslušnost tomuto zákazu vede k lidskému dobru, tj. dobru konkrétního člověka. Pokud bychom jej zabili, zničili bychom bytost, která je předmětem všech našich úvah.³³ Absolutní zákaz vraždy je tak přirozenou součástí naší morální praxe, že stěží mohou existovat důvody, které by jej mohly zpochybnit. Mnohem kontroverznější jsou veškeré soudy o dlouhodobé a celkové maximalizaci užitku. Jak uvádí německý filozof Anselm Müller, jsme si daleko jistější absolutní autoritou ústředních morálních norem než pravdou složité teorie, jež byla navíc odmítnuta mnoha kolegy. Zákaz vraždy je tak paradigmatickou normou spravedlnosti, která nepotřebuje být založena na něčem jistějším.³⁴ Nemáme dobrý důvod si být jisti, a proto ani dobrý důvod přijmout teorii, která závěr o zákazu vraždy umožňuje za určitých okolností zpochybnit.

2. Klasický právní realismus o právu a přirozených právech

V předchozí části jsem se vrátil k „radikální filozofické kritice“, která cílí na samotné premisy utilitarismu, tj. na princip užitku. Volba principu užitku jako standardu hodnocení je podle mého názoru tvářív v tvář pestrosti naší morální praxe arbitrární. Utilitarismus činí této praxi (s jejím bohatstvím „normativně zatížených pojmů“) násilí, a nemáme proto dobré důvody ho přijmout ani jako explanační teorii. Tato praxe zahrnuje hodnoty, jako je spravedlnost, férovost či láska, před nimiž nemá smysl dávat přednost potěšení. Příklady, jichž se utilitaristé dovolávají, nesvědčí ve prospěch této teorie normativní etiky, jelikož ta nás není schopna přesvědčit, že v těchto případech jde o hédonisticky pojímané dobré důsledky. I kdyby se jí to však podařilo, konsekvencialistické premisy její argumentace se dostávají do rozporu s ústředními prvky naší morální praxe (jako u zákazu vraždy), jejichž pravdivostí jsme si jistější než principem užitku.

Abych k utilitarismu nebyl jen kritický, rád bych zdůraznil, že tato teorie správně přisuzuje ústřední postavení v praktickém myšlení kategorii *dobra*.³⁵ V tom navazuje na přirozenoprávní tradici, pro niž má dobro – jako to, po čem všichni touží, – povahu (účelové) příčiny jednání, tzn. svým jednáním chceme vždy dosáhnout určitého cíle. Morální pravidla jsou pak ospravedlněna jen tehdy, když je jednání v souladu s těmito pravidly konstitutivní částí našich cílů či jich umožňuje dosáhnout. Jinak řečeno, tato pravidla by měla být chápána teleologicky. Měla by především umožnit dosáhnout společných dober,

³¹ BAROŠ, Jiří. *Proč nejsem utilitaristou*, s. 1055–1059.

³² Ten, kdo se dopustí vraždy, nemůže nikdy jednat správně, neboť způsobuje oběti obrovskou škodu (bere jí život).

³³ ANSCOMBE, Gertrude E. M. Murder and the Morality of Euthanasia. In: GEACH, Mary – GORMALLY, Luke (eds). *Human Life, Action, and Ethics*. Exeter: Imprint Academic, 2005, s. 266–267.

³⁴ MÜLLER, Anselm W. Practical Reason as Human Nature: G. E. M. Anscombe's Moral Philosophy. In: HÄHNEL, Martin (ed.). *Aristotelian Naturalism*. Dordrecht: Springer, 2020, s. 158–160.

³⁵ Viz KRAUT, Richard. *What is Good and Why. The Ethics of Well-Being*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2007, s. 21.

jež lidé sdílejí ve vztazích s dalšími lidmi (v rodině anebo politické společnosti), a posledních (tj. nejvyšších) dober jednotlivců.³⁶ Jak podotýká MacIntyre, problémem moderní morální teorie typu utilitarismu je to, že chce závaznost morálních norem odvozovat z našich vášní a inklinací, a proto operuje s konceptem potěšení. Ten lze nicméně stěží spojit s neosobním a univerzálním respektem k druhým, s jejich zájmy a s potřebami, což je v jádru morálky. Specifický ohled na druhé je podle klasické tradice vlastní i právu, a to díky vazbě mezi právem a spravedlností. V další části příspěvku nejprve poukážu na specifickou oblast práva ve vztahu k širší oblasti morálky, abych se potom věnoval chápání pojmu přirozených, respektive lidských práv, a to z perspektivy *klasického právního realismu*.³⁷ Ten je nutno odlišovat od moderní tradice přirozených práv, jež má svůj původ u takových myslitelů, jako je Thomas Hobbes či Vilém Ockham.³⁸

Podle *klasického právního realismu* představuje právo zvláštní fenomén, který nicméně není zcela oddělen od morálky.³⁹ Právo představuje specifickou výseč reality, jež je předmětem zájmu právní vědy. Podle francouzského právního filozofa Michela Villeyho se právo nachází ve věcech (tj. ve vnější realitě), nikoliv v subjektu nebo v zákonech.⁴⁰ Základním prvkem práva není subjektivní právo (a ani subjektivní individuální schopnosti, pravomoci, svobody anebo imunity), ale konkrétní statky, statusy, výhody, benefity, závazky či kompetence lidí.⁴¹ Můžeme v tomto kontextu hovořit o *právních dobrech*.⁴² Pojmem právo jsou označovány tyto (reálné, v realitě existující) věci (dobra), které jsou zároveň předmětem ctnosti spravedlnosti. Vstupují do *vztahů spravedlnosti*: určité (jak materiální, tak imateriální) věci náležejí (většinou) jisté osobě; jsou jí dlužny, jsou jejím právem, a proto ctnost spravedlnosti vyžaduje, aby byla tato skutečnost – tj. že někdo má právní titul, na jehož základě je určitá věc jeho – naplňována a respektována.⁴³ To zároveň

³⁶ Zde sleduji MACINTYRE, *Alasdair. Intractable Moral Disagreements*, s. 47–50.

³⁷ Cíleně zde vycházím z takových autorů, jakými jsou francouzský právní teoretik Michel Villey anebo španělský právní teoretik Javier Hervada, a ne z představitelů nové teorie přirozeného práva typu Johna Finnisse. Jejich práce jsou mi mnohem bližší, protože jsou daleko přesnější a vymezují fenomén práva a právního statusu dober, jež jsou v základu právních vztahů (respektive vztahů spravedlnosti). K Finnisovu pojetí práva viz KŘÍŽ, Jakub. *Nepatříčné právo. Příspěvky ke studiu nespravedlivých zákonů*. Praha: Leges, 2022, s. 44–48.

³⁸ Viz k tomu již BAROŠ, Jiří. Právo nebo lidská práva? O původu lidských práv. *Jurisprudence*. 2010, roč. 19, č. 2, s. 24–29. Ke kořenům přirozených subjektivních práv srov. i mnohé texty Michala ŠEJVLA, např. Původ pojmu subjektivního práva v antickém právním myšlení v kontextu uvažování o lidských právech. *Právník*. 2014, roč. 153, č. 6, s. 448–463; Pojem přirozeného subjektivního práva ve středověkém myšlení v kontextu uvažování o lidských právech. *Právník*. 2015, roč. 154, č. 12, s. 1009–1028; Přirozená subjektivní práva mezi středověkem a novověkem. *Právník*. 2017, roč. 156, č. 5, s. 416–452. Dovolím si dodat malou poznámku k teoretickému rámci Šejvlova přístupu, jímž je hohfeldovská analýza právních pozic. Přes nezpochybnitelnou analytickou užitečnost je třeba vidět právní vztahy jako součást většího celku (vztahů spravedlnosti), v jehož rámci určitá věc náleží určité osobě, a proto se tato věc nachází v komplexní síti vztahů k jiným osobám. Hohfeldovská analýza pak představuje nástroj, jak tyto vztahy pochopit; zachycuje však jen fragment těchto vztahů, jež získávají svou srozumitelnost tehdy, když si uvědomíme, že v nich jde o různá právní dobra (věci).

³⁹ POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 93.

⁴⁰ VILLEY, Michel. *Philosophie du droit*. Paris: Dalloz, 2001 [1986], s. 55.

⁴¹ POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 126. Edmund Waldstein pak obecněji hovoří o věcech či jednáních – srov. WALDSTEIN, Edmund. Rights and the Common Good. In: WALDSTEIN, Edmund (ed.). *Integralism and the Common Good II*. Brooklyn: Angelico Press, 2022, s. 19–20.

⁴² Viz POPOVIĆ, Petar. *The Goodness of Rights and the Juridical Domain of the Good*, s. 71–94.

⁴³ HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*. Bordeaux: Biere, 1991 [1990], s. 25. Spravedlnost sama tak nevytváří tato práva, ale snaží se o jejich naplňování a realizaci. Viz HERVADA, Javier. *Lecciones propeđeúicas de filosofía del derecho*. Pamplona: EUNSA, 2008, s. 110–111; HERVADA, Javier. *Temas de filosofía del derecho*. Pamplona: EUNSA, 2012, s. 48–54.

o této ctnosti říká jednu důležitou věc: týká se vztahů k vnějším věcem a druhým lidem, (a zásadně) ne vnitřních dispozic člověka.⁴⁴ Jde jí o naše zaměření na druhé (tj. o naše vztahy k jednotlivcům či společenstvím lidí, respektive k jejich partikulárním a společným dobrům⁴⁵), a proto je (pověštinou) indiferentní k vnitřní dimenzi toho, jak člověk jedná. Všimá si toho, jak se člověk skrze vnější činy a věci vztahuje k druhým, ale o vášně člověka, které ovlivňují jeho jednání, se zásadně nestará. Zajímají ji v prvé řadě vnější účinky těchto vášní.⁴⁶ Pro právo má zásadní význam, že cílem spravedlnosti je ustavit rovnost ve vztazích s ostatními tím, že jim dává, co jim náleží (tj. že např. nezasahuje do života, vlastnictví či dědictví druhých).⁴⁷ To předpokládá, že právo se týká věcí, jež lze mezi lidmi rozdělovat, a proto i odlišit to, co je moje, od toho, co je tvoje, respektive to, co mi dlužíš, od toho, co ti dlužím já.

Jelikož se právo nachází ve vnějších věcech, které jsou rozdělovány a přidělovány jednotlivým osobám, není možno je ztotožňovat se zákony, tj. s určitými pravidly, která mají řídit jednání lidí.⁴⁸ To samozřejmě neznamená, že dodržování pravidel není důležité, naopak. Ctnost *obecné spravedlnosti* nás totiž směřuje ke společnému dobru a tato ctnost nemá pouze morální rozměr (není to pouze jednání v souladu s univerzálními standardy morálky či dodržování morálního zákona v jeho celistvosti),⁴⁹ ale i právní: neboť členové politické společnosti mají povinnost dodržovat právní normy, čímž přispívají společnému dobru předmětné politické jednotky.⁵⁰ Obecná spravedlnost je tak zdrojem určitých (právních) závazků vůči společnosti; na jejím základě dlužíme určitou „kvótu“ naší účasti na dosahování společného dobra.⁵¹ Samotné směřování lidí ke společnému dobru je předmětem morálky; právo představuje její zvláštní část, jíž jde o rozdělení věcí, které náleží jednotlivcům.⁵² Zatímco morálka se táže po lidském dobru v jeho úplnosti, v perspektivě klasického právního realismu představuje právo její specifickou oblast s jedinečnými rysy. Podle španělského právního filozofa Javiera Hervady věci, jež mají být přiděleny

⁴⁴ Spravedlnost se tak soustředí jen na určitý zvláštní aspekt dobra; netýká se celého lidského dobra.

⁴⁵ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Summa theologiae*, IIa IIæ, q. 58. K vysvětlení pojmu společného dobru, jehož zásadním znakem je to, že je člověk může sdílet s ostatními, viz BAROŠ, Jiří. Drama politiky a otázka společného dobru podle Gastona Fessarda. *Verba Theologica*. 2023, roč. 22, č. 2, s. 102–117; BAROŠ, Jiří. Společné dobro: minimalistické, instrumentální, či robustní? *Studia theologica*. 2023, roč. 25, č. 2, s. 191–213; SEKERÁK, Marián. A Common Good-Based Justification for Non-Compliance with the Political Obligation of Homeland Defence. *Political Studies Review*, 2024, Online First, 1–17.

⁴⁶ V určitých případech se o vnitřní dispozice člověka může zajímat, ale pouze do té míry, do jaké jednání daného člověka, vyvolané těmito dispozicemi, negativně ovlivnilo věci ostatních lidí (tj. musel se stát určitý skutek, který neoprávněně zasáhl jisté právem chráněné společenské vztahy, zájmy a hodnoty, muselo dojít k vnější škodě, respektive k porušení společného dobru dané politické jednotky). Relevantní je potom z hlediska spravedlnosti např. otázka subjektivní stránky deliktu, zejména zavinění, jak na to případně poukázal anonymní recenzent, jemuž jsem za jeho poznámku vděčný.

⁴⁷ POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 144–146.

⁴⁸ VILLEY, Michel. *Critique de la pensée juridique moderne*. Paris: Dalloz 2009 [1976], s. 42; HERVADA, Javier. *Lecciones propedeuticas de filosofía del derecho*, s. 181.

⁴⁹ VILLEY, Michel. *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris: Puf, 2003 [1975], s. 80; VILLEY, Michel. *Le droit et les droits de l'homme*. Paris: Puf, 2008 [1983], s. 42.

⁵⁰ HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 56, nebo *Lecciones propedeuticas de filosofía del derecho*, s. 161.

⁵¹ HERVADA, Javier. *Qu'est-ce que le droit? La réponse moderne du réalisme juridique*. Paris: Boleine, 2018 [2002], s. 106.

⁵² A k tomuto rozdělení věcí dochází s ohledem na společné dobro. Např. distribuce práva na soukromé vlastnictví je regulována právě s ohledem na to, zda slouží společnému dobru. Srov. WALDSTEIN, Edmund. *Rights and the Common Good*, s. 21. Společné dobro by ale nemělo být chápáno jako něco, co „soutěží“ s individuálními právy. Neplatí, že když se více realizuje jedno, je tím umenšeno to druhé. Naopak lidská práva lze vnímat jako podstatné komponenty společného dobru. Viz BIGGAR, Nigel. *What's Wrong with Rights?* Oxford: Oxford University Press, 2020, s. 84.

jednotlivým subjektům, musí být dostatečně určité, porovnatelné a dělitelné, aby mohly vstoupit do sféry panství těchto subjektů.⁵³ Přidělením věci získává subjekt právní *titul* (na danou věc) a ta se tak stává jeho; může ji ovládat.⁵⁴ Jak ještě ukážu níže, tímto titulem může být i lidská přirozenost. Přidělování věci je však obvykle záležitostí vlády a správy (tzn. politické moci, která by měla jednat rozumně); k jejich výměně potom dochází prostřednictvím smluv. Tím, že se určitá věc stává něčí, z ní činí zároveň *právo*, které danému subjektu náleží ve vztahu k ostatním. Může-li mít člověk určitou věc ve své moci, může se (potenciálně) stát, že se tato věc dostane do sféry moci někoho jiného. Druhý člověk může do mých věcí⁵⁵ zasáhnout, poškodit je, ba přivlastnit si je. Úkolem spravedlnosti je proto určit subjekt, jemuž daná věc náleží (má na ni právo), jakož i subjekt, který má povinnost ji vrátit, dát či respektovat.⁵⁶

Jak jsem již naznačil, v perspektivě klasického právního realismu, některé věci mohou být člověku přiděleny již na základě přirozenosti; základem toho, proč jsou jí dlužny, je *lidská přirozenost*.⁵⁷ U jiných věcí je to zase smlouva anebo pozitivní zákony. Jak přirozený zákon,⁵⁸ tak pozitivní zákon⁵⁹ mohou lidem přiznávat určité podíly, které jim náleží jako jejich práva ve vztazích (spravedlnosti) s ostatními subjekty. Zákony tak vytváří práva. V případě přirozených práv je nezbytné reflektovat (nepřísahá, nicméně lidem daný) přirozený řád věcí, který směřuje k harmonickému uspořádání sociálních vztahů. Tento lidmi nevytvořený, ovšem poznatelný řád přirozené normativity lidského života naznačuje, že některé věci (dobra anebo podíly) náleží lidem již na základě jejich přirozenosti, která je právním titulem, v němž má dané právo svůj původ, zdroj či příčinu. Samotné *bytí člověka* (tj. především to, že je osobou)⁶⁰ určuje, že určité věci (např. život, fyzická integrita, svoboda či dobrá pověst) by měly náležet danému člověku.⁶¹ Skutečnost, že je člověk osobou (nadanou vlastní důstojností),⁶² podle Hervady znamená, že je pánem nad

⁵³ HERVADA, Javier. *Qu'est-ce que le droit*, s. 25–28; POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 158–159.

⁵⁴ HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 25–27 a 43–45; POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 159–160.

⁵⁵ I nehmotné statky jsou v tomto kontextu věci, neboť mají vždy určitý sociální výraz, jež je dané osobě vnější. Jsou její vnější (sociální) projekcí, a tak se dostávají do různých vztahů s ostatními lidmi. Viz HERVADA, Javier. *Lecciones propedéuticas de filosofía del derecho*, s. 224–225.

⁵⁶ HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 30; POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 161.

⁵⁷ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Summa theologiae*, IIa IIae, q. 57, a. 2.

⁵⁸ Je třeba zdůraznit, že přirozený zákon, jež vychází z řádu přirozených tendencí či inklinací směřujících k cílům, které jsou charakteristické pro lidské bytosti, je v tomto případě nahlížen nikoliv z jeho morálního, nýbrž právního aspektu. Přiděluje totiž věci konkrétním osobám (tj. týká se jejich práv) s ohledem na společné dobro. Tím, že každému přiznává to, co je jeho, zajišťuje konkrétní způsob účasti na společném dobru, které je tímto způsobem „komunikováno“ jednotlivcům. Lze říct, že právní oblast má své autonomní zdroje a neodvozuje se automaticky z oblasti morálky. Ta se týká především pravidel jednání, jejichž dodržování je nezbytné pro dosahování společného dobra, osobního naplnění a štěstí. Srov. HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 133–134; POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 185–187; viz též CRUZ PRADOS, Alfredo. *Filosofía política*, Pamplona: EUNSA, 2016, s. 130–137.

⁵⁹ Oba dva typy zákonů mají i svou politickou funkci, neboť jejich cílem je směřovat lidi ke společnému dobru dané politické jednotky. HERVADA, Javier. *Lecciones propedéuticas de filosofía del derecho*, s. 312.

⁶⁰ HERVADA, Javier. *Temas de filosofía del derecho*, s. 165–168. K hlubšímu rozboru toho, co to znamená být osobou (tj. k interioritě, subjektivitě, schopnosti sebeurčení a vztahovosti osoby), srov. WILLIAMS, Thomas D. *Who Is My Neighbor? Personalism and the Foundations of Human Rights*. Washington: The CUA Press, 2005, 133–143.

⁶¹ HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 76–77.

⁶² Více k tomuto pojmu a sporům, které se o něj vedou, viz BAROŠ, Jiří. *Human Dignity between Competing Moral Traditions*. *Ratio Publica*. 2023, Vol. 3, No. 1, s. 22–42.

svým bytím a nenáleží druhému.⁶³ Všechna dobra, která jsou tomuto bytí (osobou) vlastní, jí proto musí patřit (musí být její), tj. druzí do nich nemohou zasahovat a přivlastňovat si je násilím anebo silou. Mají povinnosti je respektovat a v případě, že způsobí neoprávněnou újmu, mají povinnost tuto skutečnost napravit.⁶⁴ Poněvadž zasáhli do něčeho, co není jejich, do toho, co se nemělo dostat do jejich sféry moci. Např. dobro lidského života, jež umožňuje člověku sledovat různé další cíle, a tak dosáhnout naplnění, vyžaduje respekt ze strany druhých.⁶⁵ Jelikož zde existuje možnost jejich zásahů, stává se život předmětem vztahů spravedlnosti. V nich vznikají závazky vůči nositeli práva na život. Toto specifické právní dobro (lidský život) je tak třeba chránit jako přirozené právo.

Přirozená práva mají svůj původ v dobrech, která jsou vlastní člověku jakožto osobě.⁶⁶ Člověk má proto právo na vše, co ho jako osobu konstituuje. Tyto věci je možno považovat za jeho (tj. ne někoho jiného), a tak jsou optikou ctnosti spravedlnosti jeho právy, která mu náleží, a není možné do nich zasahovat. Jelikož má bytí člověka *historickou* povahu – dosahuje svých cílů v dějinách –, měl by mít právo na to, aby v nich mohl realizovat tyto cíle. Mnohá práva tak vycházejí z lidské přirozenosti, ale vždy se vztahují i k partikulárním historickým okolnostem (např. právo na legitimní obranu). K realizaci svých cílů navíc člověk potřebuje různé věci, jež nachází ve světě kolem sebe, a proto si je může přivlastňovat (na základě své práce). Tyto věci se dostávají do sféry jeho moci. Ač jde v těchto případech též o přirozená práva, v konkrétních případech vyžadují pozitivní tituly. Až ony (např. smlouva či závěť) totiž jednotlivým osobám vymezují přesně vymezená práva.⁶⁷ Skupina přirozených práv je tak vnitřně diferencovaná. Ač by šlo v tomto výkladu pokračovat dál, z důvodu rozsahu tohoto textu tu šířeji rekonstruuji pro ilustraci jen jedno z těchto přirozených práv, a to právo na náboženskou svobodu.

Jak uvádí chorvatský právní teoretik Petar Popović, jehož výkladem se v tomto odstavci budu inspirovat,⁶⁸ u kořene *náboženské svobody* stojí souhlas člověka s pravdami určitého náboženství. Člověk se věřícím stává při hledání teoretické a praktické pravdy o lidském životě. Může přitom dojít k přesvědčení, že existuje Bůh, v němž nachází smysl své existence. Toto přesvědčení má potom rozhodující vliv na způsob jeho života. Na čisté morální úrovni je přijetí určitého náboženství výrazem hledání pravdy, která by umožnila naplnit život člověka. Zároveň jde o akt, v němž se ukazuje a realizuje schopnost sebeurčení, tj. jde o akt, který vychází přímo z jeho osoby. Tímto aktem přijímá určitou transcendentní pravdu, jež pak ovlivňuje to, jak bude dále se svou svobodou nakládat. Předmětem práva se tento akt stává právě na základě toho, že tento původně vnitřní akt má celou řadu vnějších výrazů, jež z přijetí víry vyplývají. Do nich mohou zasahovat druzí lidé, a to dokonce násilným způsobem. Lze tak specifikovat, co by mělo být toliko mojí věcí, již by druzí

⁶³ Šlo by i říct, že člověk žije pro své vlastní dobro jako pro svůj poslední cíl. Neexistuje pro dobro někoho jiného, pro cizí dobro, na němž se nemůže podílet. Člověk nicméně může být užitečný druhým lidem a spolupracovat s nimi při sledování společného dobra, jež vzniká účastí na určitém společném projektu. Společné dobro je jeho dobrem, a proto se respektuje skutečnost, že lidé jsou tu pro své dobro jako svůj poslední cíl. BERQUIST, Richard. *From Human Dignity to Natural Law*. Washington: The CUA Press, 2019, s. 14.

⁶⁴ Viz HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 76–77.

⁶⁵ POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 215.

⁶⁶ Zde sleduji HERVADA, Javier. *Introduction critique au droit naturel*, s. 57–58. Viz též HERVADA, Javier. *Temas de filosofía del derecho*, s. 171–176.

⁶⁷ HERVADA, Javier. *Lecciones propedéuticas de filosofía del derecho*, s. 232.

⁶⁸ POPOVIĆ, Petar. *Natural Law and Thomistic Juridical Realism*, s. 250–260. Viz i WHITE, Thomas J. The Right to Religious Freedom: Thomistic Principles of Nature and Grace. *Nova et Vetera*. 2015, Vol. 13, No. 4, s. 1149–1184.

neměli narušovat. Už jen proto, že nemohou nahradit můj souhlas ve věcech víry, protože ten je vždy jen mou osobní záležitostí. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že hledání pravdy o lidském životě se nikdy neděje ve vzduchoprázdnu. Přijetím víry se člověk stává členem určitého náboženského společenství, jehož učení přijímá. Toto společenství má též svá práva, a to např. právo zajistit si integritu své nauky. Má právo si nárokovat, aby člověk, chce-li být jeho členem, souhlasil s touto naukou. Na tomto místě je třeba konečně zmínit i to, jaká je v tomto kontextu role (či jurisdikce) státu, který má na starosti společné dobro určité politické jednotky, v jejímž rámci působí nejrůznější náboženství a církve. Do práva člověka přijmout určité náboženství ani do práva náboženského společenství chránit integritu své nauky by stát neměl zasahovat, pokud nositelé těchto práv nepřekračují hranice svého práva a nepoškozují dobra, která nenáleží jim, nýbrž ostatním. Potom ctnost spravedlnosti vyžaduje, aby stát – jakožto kompetentní autorita – jednal, protože dochází k porušování práv.

Primát spravedlnosti aneb Několik slov závěrem

Tento článek má svůj původ v polemice s pragmatickým utilitarismem Martina Haply, v níž cílím na samotné konceptuální základy tohoto přístupu a nabourávám víru, že lze na jejich základech postavit teorii normativní etiky. Utilitarismus nemůže uspět ani jako explanační projekt naší morální praxe. Jsem si vědom toho, že je běžné pokoušet se vysvětlit jeden jev z hlediska jednodušších a základnějších fenoménů, jež by měly stát v jeho pozadí.⁶⁹ Utilitaristický projekt však zůstává nevhodně redukcionistický, když se rozhoduje vysvětlovat dobro jen v termínech potěšení a bolesti. Arbitrárně se v něm povyšuje maximalizace jednoho dobra na úkor ostatních (nehedonistických) dober, když se nakonec všechno hodnotí prizmatem souladu s principem užitku. Hodnoty typu spravedlnosti, férovosti či lásky lze však stěží redukovat na užitek, a proto je pochybné, že by měl mít nad nimi primát. Utilitaristé se pokouší tuto redukci interpretovat naopak jako výhodu utilitarismu, protože je tímto způsobem minimalizována normativní ideologie ve prospěch práce s empirickými fakty. Ovšem příklady, jež uvádějí, nijak nesvědčí ve prospěch utilitarismu, neboť jeho představitelé neukazují, že v těchto případech jsou pro nás rozhodující hedonistické dobré (či špatné) důsledky. Jestliže by nám o ně opravdu šlo, dostáváme se jako v minulém příspěvku k polemice o konsekvencialismu. Neplatí, že by tento přístup dosahoval stejných výsledků s menšími předpoklady, tj. že by jeho redukcionismus byl ospravedlněn čistě metodologickým způsobem jako jednodušší, a proto vhodnější prostředek k dosažení stejných cílů. Naopak máme dobré důvody pochybovat o přístupu, který od nás vyžaduje principiální přezkoumatelnost všech typů jednání, tj. i paradigmatických norem spravedlnosti (jako je zákaz vraždy). Jejich pravdivostí jsme si totiž daleko jistější než mnohem kontroverznějším principem užitku.

Ctnost spravedlnosti lze považovat za klíčový pojem propojující obě části článku. Jak upozornila Anscombová, při posuzování morálnosti jednání by nás nemělo zajímat, zda dané jednání maximalizuje užitek, nýbrž zda je v souladu s požadavky morálních ctností,

⁶⁹ Jak upozorňuje americký filozof Elliott Sober, argumentace operující úsporností určité teorie nefungují stejně ve filozofii a vědě. Nicméně problém, že určitá teorie je přílišně zjednodušující, zatímco komplexnější teorie lépe odpovídá vstupním datům, je nejen vlastní vědě, ale analogicky zasahuje i filozofii. Viz SOBER, Elliott. *Ockham's Razors*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 286–290.

především spravedlnosti. Ctnostný člověk se vždy musí ptát, zda je jeho jednání ne/spravedlivé.⁷⁰ Protože by měl při svém jednání brát ohled na druhé. Spravedlnost nemá ovšem jen morální rozměr, ale i právní, který se týká – jak upozorňují představitelé *klasického právního realismu* – rozdělení věcí mezi jednotlivci. Tyto věci vstupují do vztahů spravedlnosti, jejímž cílem je zajistit, aby skutečnost, že určitá věc náleží jisté osobě, byla naplnována a respektována. V souladu s touto ctností je třeba dávat lidem to, co jim náleží.⁷¹ Tím, že určitá věc byla přidělena určitému subjektu, získal k ní právo, do něhož ostatní lidé nesmí zasahovat. Úkolem spravedlnosti je tak vymezit práva a povinnosti daných subjektů. Některé věci mohou být člověku přiděleny už na základě jeho přirozenosti; existuje řád přirozené normativity lidského života, v jehož základu je skutečnost, že člověk je osobou, tj. pánem nad svým bytím, a proto by určité věci měly náležet jemu a druzí lidé by si je neměli přivlastňovat. Pokud by zasáhli do něčeho, co by nemělo být v jejich sféře moci, měli by to napravit. Kvůli možnosti existence těchto zásahů se vztahy mezi lidmi stávají předmětem spravedlnosti, která vyžaduje určitá dobra chránit jako přirozená práva.⁷² Tato práva existují jako součást určité sociální (tj. meziosobní) praxe (spravedlnosti), jejímž cílem je dosahování společného dobra a zajištění všech dober, jež jsou v daném kontextu ve hře.

Na klasickém právním realismu je podle mého názoru zvláště cenné to, že do hry znovu vrací takové pojmy jako lidská dobra, ctnosti, závazky či povinnosti,⁷³ neboť takto může naše uvažování o právech odpovídat integritě oblasti práva. Zvláště o lidských právech se totiž mnohdy uvažuje zjednodušeně, když není brán zřetel na to, že se práva vždy sestávají ze tří prvků: v jejich případě jde bez výjimky o vztah mezi držitelem práva, povinnou osobou a věcí (dobrem), jíž se právní vztah týká (tj. např. určitého jednání).⁷⁴ Ač jsem v tomto textu nabídl rekonstrukci klasického právního realismu, jsem si vědom, že normativní obhajoba by vyžadovala hlubší diskuzi s alternativními přístupy. Snad budu mít prostor ji v budoucnu více rozpracovat.

⁷⁰ ANSCOMBE, Gertrude E. M. *Modern Moral Philosophy*. In: *Ethics, Religion and Politics*. Oxford: Basil Blackwell, 1981, s. 39–40. Anscombová připouští, že za určitých okolností nám zhodnocení očekávaných konsekvencí pomůže určit, co je spravedlivé. Ale jsou tu činy (např. odsouzení člověka, o němž víme, že daný zločin nespáchal), u nichž nám žádné okolnosti či očekávané konsekvence nemohou změnit skutečnost, že jde o nespravedlivé skutky.

⁷¹ Je příznačné, že spravedlnost hrála také zásadní roli v pohledu na právo bývalého ústavního soudce Vladimíra Čermáka. Účelem práva podle něj bylo nalézání spravedlnosti. Viz FIALA, Petr – MIKŠ, František. *Rozhovory s Vladimírem Čermákem. O filosofii, politice a právu*. Brno: CDK, 2000, s. 109. K nejaktuálnějšímu hodnocení Čermákovy filozofie srov. BAROŠ, Jiří. *People are born to struggle: Vladimír Čermák's vision of democracy*. *Studies in East European Thought*. 2024, Vol. 76, No. 2, s. 157–175.

⁷² Byť se Anscombová užívání pojmu přirozených práv brání, mohla by tento pojem tak, jak ho používají klasičtí právní realisté, přijmout. Označoval by totiž práva, která mají úzkou spojitost s dobrou, jež jsou nutná pro rozkvět člověka (tj. k realizaci osoby). Viz k tomu NIESWANDT, Katharina. *Life and Other Basic Rights in Anscombe*. In: TEICHMANN, Roger (ed.). *The Oxford Handbook of Elizabeth Anscombe*. Oxford: Oxford University Press, 2022, s. 316.

⁷³ BIGGAR, Nigel. *What's Wrong with Rights*, s. 165.

⁷⁴ Simplifikace spočívá v tom, že všem těmto prvkům není věnována odpovídající pozornost. Práva potom nejsou něčím, co je schopno řídit lidské jednání. Práva jsou navíc mnohdy konstruována příliš široce (každý má právo dělat cokoliv, tj. pokrývají i různé kontroverzní skutky), což vede ke kolizi práv mezi sebou a jejich kolizi s veřejným zájmem. Ač v těchto kolizích práva nemusí převážet, zajímavé je už to, jak jsou konstruována, tj. jako práva, která nejsou zapuštěna ve vztazích mezi osobami, ale jde o „práva egoistického člověka“, „jednotlivce, jenž se stahuje sám do sebe“, „odděleného od společenství“, jak kdysi prohlásil Karl Marx. Klasický právní realismus nabízí korekci těchto jednostranných přístupů k právům. Srov. WEBBER, Grégoire. *Rights and Persons*. In: *Legislated Rights. Securing Human Rights through Legislation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 27–54; WEBBER, Grégoire. *Human Goods and Human Rights Law: Two Modes of Derivation from Natural Law*. In: ANGIER, Tom – BENSON, Iain T. – RETTER, Mark D. (eds.). *The Cambridge Handbook of Natural Law and Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023, s. 324–337.

Ochrana menšinového společníka

Lucie Josková*

Abstrakt: Příspěvek se věnuje problematice ochrany menšinového společníka obchodní společnosti, konkrétně společnosti s ručením omezeným a akciové společnosti. Zaměřuje se přitom na otázky, koho lze v obchodní společnosti považovat za menšinového společníka, proč je třeba menšinového společníka chránit a jaké nástroje k tomu volit. Důraz je kladen na společníky tzv. uzavřených společností, které v české praxi jednoznačně převažují.

Klíčová slova: menšinový společník, ochrana menšinového společníka, uzavřená společnost, většinové rozhodování, nástroje ochrany

Úvod

Potřeba chránit menšinu před neomezenou mocí většiny je dnes obecně uznávána napříč právními odvětvími. Roli hraje i v právu obchodních korporací. Ve společnostech s ručením omezeným a akciových společnostech totiž valná hromada jakožto nejvyšší orgán společnosti rozhoduje většinou. Takový způsob rozhodování se zdá být – slovy Ústavního soudu – pružný a spravedlivý.¹ Zároveň však zpravidla znamená, že přijaté usnesení odporuje vůli části společníků, kteří obvykle bývají označováni jako menšinová. Cílem tohoto příspěvku je odpovědět na otázky: 1) kdo je v obchodní společnosti menšinovým společníkem, 2) proč je třeba menšinového společníka chránit a 3) jaké nástroje k tomu volit.

1. Ochrana menšinových společníků: klíčový problém uzavřených společností

Téma ochrany menšinových společníků se na první pohled může jevit jako nezajímavé a okrajové, s malým praktickým dopadem. Takový závěr by však byl předčasný. Představme si následující situaci:

Dlouholetí přátelé pan Malý, paní Procházková a pan Veselý se rozhodnou společně podnikat. Založí proto společnost s ručením omezeným, ve které má každý z nich třetinný podíl a s ním spojená hlasovací práva. Zároveň jsou všichni tři ustaveni jednatelem. Několik let vše funguje podle očekávání: díky nasazení jednatelů a příznivým hospodář-

* Doc. JUDr. Lucie Josková, Ph.D., LL.M., katedra obchodního práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: lucie.joskova@prf.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1450-2864>. Příspěvek je mírně upravenou verzí habilitační přednášky přednesené na zasedání vědecké rady Právnické fakulty Univerzity Karlovy dne 18. 4. 2024. Tomuto účelu odpovídá i forma příspěvku.

¹ Nález Ústavního soudu ze dne 21. 10. 2008, sp. zn. IV. ÚS 1735/07.

ským podmínkám společnost dosahuje zisku, který je rovným dílem rozdělován mezi společníky. Poté vztahy mezi paní Procházkovou a panem Malým prudce ochladnou, zato vztah paní Procházkové a pana Veselého je více než přátelský. Změny v osobním životě se promítají i do fungování společnosti. Nejdříve paní Procházková a pan Veselý dosáhnou odvolání pana Malého z funkce jednatele. Následně vahou svých hlasů opakovaně prosadí, že dosažený zisk nebude rozdělen mezi společníky, ale ponechán ve společnosti. Krom toho neváhají využívat majetek společnosti pro své potřeby či potřeby svých blízkých. Společnost tak například pronajme své volné prostory sestře paní Procházkové za cenu hluboko pod tržním nájmem. Ve výsledku se tak pan Malý ocitá v situaci, kdy nemá reálný vliv na fungování společnosti (není jednatelem a na valné hromadě je vždy přehlasován), ani mu ze společnosti neplynou žádné příjmy (společnost nerozděluje zisk a – na rozdíl od zbývajících společníků – nedostává odměnu za výkon funkce jednatele). Rád by za těchto okolností svou účast ukončil a podíl prodal, ale zbývajících dva společníci odmítají udělit zákonem vyžadovaný souhlas s převodem podílu.

Možná se zdá tento příklad příliš učebnicový. Skutečností nicméně je, že popsany skutkový stav je inspirován případy ze soudní praxe.² Pro obchodní společnosti jsou totiž spory příznačné a jsou všudypřítomné. Ke konfliktům přitom dochází mezi společníky navzájem, mezi statutárním orgánem a společníky, ale i mezi společníky, statutárním orgánem a dalšími osobami, např. věřiteli či zaměstnanci.

Hlavní účastníci sporů se přitom v jednotlivých typech obchodních společností liší. Spory mezi menšinovými a většinovými společníky jsou charakteristické pro tzv. uzavřené společnosti (*closely held companies*). To jsou společnosti s nízkým počtem společníků, mezi nimiž jsou obvykle úzké vazby (přátelské či rodinné) a jejichž podíly jsou obtížně převoditelné.^{3,4} Konflikty mezi většinovými a menšinovými společníky jsou pro uzavřené společnosti natolik příznačné, že jsou označovány za Achillovu patu uzavřených společností.⁵ Naproti tomu pro tzv. otevřené společnosti je typické, že nejvýraznější konflikt se odehrává mezi managementem (volenými orgány) a společníky; klíčový je v této souvislosti pojem *principal-agent problem*.

V našem právním prostředí jednoznačně převládají uzavřené společnosti. Při pohledu na statistická data zjistíme, že v České republice je více než 500 tisíc společností s ručením omezeným.⁶ Ačkoliv zákon maximální počet společníků nelimituje, v praxi okruh společníků zpravidla nepřekračuje pět osob. Relativně vysoký je rovněž počet akciových

² Příklad byl vytvořen na základě skutkového stavu rozhodnutí Zemského soudu v Braniborsku (OLG Brandenburg) ze dne 31. 3. 2009, sp. zn. 6 U 4/08 a rozhodnutí Krajského soudu v Barceloně (Audiencia Provincial de Barcelona) ze dne 7. 5. 2014, sp. zn. SAP B 5381/2014.

³ Pro uzavřené společnosti jsou charakteristické následující znaky: 1) malý počet společníků, 2) úzké vazby mezi společníky (rodinné, přátelské), 3) omezená převoditelnost podílů a faktická neexistence trhu s podíly a 4) aktivní zapojení společníků do řízení společnosti.

⁴ HOFMANN, Ch. *Der Minderheitsschutz im Gesellschaftsrecht*. Berlin: De Gruyter, 2011, s. 17.

⁵ BACHMANN, G. – EIDENMÜLLER, H. – ENGERT, A. – FLEISCHER, H. – SCHÖN, W. *Regulating the Closed Corporation*. Berlin: De Gruyter, 2014, s. 29, 31.

⁶ Počet společností s ručením omezeným není součástí databázi Českého statistického úřadu, a proto je třeba využívat odhady soukromých subjektů. Podle statistických údajů zpřístupněných společností FinStat, s. r. o., existovalo např. v září 2022 v ČR 512.546 společností s ručením omezeným, přičemž jejich počet stále stoupá. Viz Vývoj popularity různých právních forem při zakládání firem v České republice. In: *FinStat* [online]. 2022 [cit. 2024-07-16]. Dostupné z: <https://finstat.cz/analyzy/vyvoj-popularity-ruznych-pravnich-forem-pri-zakladani-firem-v-ceske-republice>.

společností (cca 27 tisíc),⁷ přičemž jen zlomek z nich nabízí akcie veřejnosti a má rozsáhlou akcionářskou strukturu. Většina českých akciových společností tak naplňuje definici uzavřených společností. Z uvedeného je zřejmé, že počet tzv. uzavřených společností se v České republice pohybuje ve statisících. Z toho plyne, že konflikty mezi společníky jsou každodenní realitou a problematika ochrany menšinových společníků nepředstavuje jakousi akademickou libůstku, ale má značný, ryze praktický význam.

Vzhledem k četnosti uzavřených společností v českém právním prostředí se v další části příspěvku omezím na ochranu menšinových společníků v uzavřených společnostech.

2. Vymezení menšinového společníka

Při zkoumání problematiky ochrany menšinových společníků je nezbytné nejdříve odpovědět na otázku, kdo vůbec je menšinovým společníkem. Podle obecně akceptované definice je za menšinového společníka považován ten, kdo má „*velmi malý, či dokonce žádný vliv*“ na rozhodování obchodní společnosti.⁸

Vzhledem k tomu, že společníci kapitálových společností uplatňují svůj vliv na rozhodování společností především na valné hromadě, platí, že nepřekračuje-li podíl společníka na hlasovacích právech 50 %, ⁹ nemůže mít jistotu, že vahou svých hlasů prosadí svoji vůli. Ocítá se tak v roli potenciálního menšinového společníka.¹⁰

Zda se jeho status „potenciálního“ menšinového společníka změní na status „skutečného“ menšinového společníka, tedy na osobu, která má velmi malý či žádný vliv na rozhodování společnosti, závisí především na dvou skutečnostech. Tou první je velikost podílů (a s nimi spojených hlasovacích práv) ostatních společníků. Tou druhou jsou potom osobní vztahy mezi společníky. Zatímco velikost podílů je relativně stálá, vztahy mezi společníky se v čase mohou měnit. Z tohoto důvodu může v průběhu trvání společnosti docházet ke změnám z potenciálního menšinového společníka na skutečného menšinového společníka (a naopak).

Disponuje-li tedy pan Malý z výše uvedeného příkladu třetinovým podílem ve společnosti (a jemu odpovídajícím hlasovacím právům), je potenciálním menšinovým společníkem. O tom, zda bude skutečným menšinovým společníkem, však rozhodují reálné poměry ve společnosti. Pokud zbývající dva společníci při výkonu společnických práv postupují společně, pan Malý fakticky nemůže ovlivňovat dění ve společnosti a je proto skutečným menšinovým společníkem. Pokud by se však opět sblížil s paní Procházkovou, v postavení skutečného menšinového společníka by se místo něj mohl ocitnout pan Veselý.

⁷ K 31. 12. 2023 dosáhl počet akciových společností 27 170. Viz Veřejná databáze. In: Český statistický úřad [online]. [cit. 2024-07-16]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_af=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&skupid=2747&katalog=33695&pvo=ORG01D001&pvo=ORG01D001&sv=v7__null__null__null#w=.

⁸ ČERNÁ, S. – ŠTENGOVÁ, I. – PELIKÁNOVÁ, I. a kol. *Právo obchodních korporací*. 2. aktualizované a doplněné vydání, Praha: Wolters Kluwer, 2021, s. 142.

⁹ Podíl na hlasovacích právech zpravidla odpovídá velikosti podílu. Odlišná řešení jsou nicméně možná (mohou existovat např. podíly bez hlasovacích práv, podíly s násobnými hlasovacími právy apod.).

¹⁰ To nicméně automaticky neznamená, že společníkem, který díky váze svých hlasů reálně rozhoduje o fungování společnosti, je pouze společník, který má více než 50 % hlasů. Ve společnostech s výrazně rozptýlenou společnickou strukturou stačí i výrazně menší podíl. Velmi zřetelné to bylo po tzv. kupónové privatizaci.

3. Důvody ochrany menšinového společníka

Při hledání odpovědi na otázku, proč je menšinového společníka třeba chránit, se vrátíme k úvodnímu příkladu.

Když se pan Malý rozhodoval, jakým způsobem realizuje svůj podnikatelský nápad, měl řadu možností. Mohl podnikatelskou činnost realizovat samostatně buď jako podnikatel-fyzická osoba, nebo jako společník jednočlenné společnosti. Jestliže se rozhodl podnikat¹¹ společně se svými přáteli, mohl si zvolit veřejnou obchodní společnost, která je založena na principu jednomyslnosti; v takovém případě by k popsánímu útlaku ze strany ostatních společníků nemohlo dojít. Pokud se rozhodl pro společnost s ručením omezeným založenou na principu většinového rozhodování, svobodně podstoupil riziko, že se ocitne v postavení skutečného menšinového společníka. Je zřejmé, že při rozhodování o tom, zda se stane společníkem společnosti s ručením omezeným, se jeho vůle mohla uplatnit v plném rozsahu.

Princip autonomie vůle mohl pan Malý rozvinout i při uzavírání společenské smlouvy. Měl možnost vyjednat si podmínky, které by ho chránily pro případ, že by se v budoucnu ocitl v roli skutečného menšinového společníka. Mohl např. navrhnout, aby do společenské smlouvy bylo začleněno ustanovení, že dosáhne-li společnost zisku, bude alespoň jeho polovina rozdělena mezi společníky. Mohl si rovněž vyjednat, že právo jmenovat a odvolávat jednoho z jednatelů náleží jemu,¹² a zamezit tak tomu, aby byl z funkce jednatele odvolán proti své vůli.¹³

Ocitl-li se tedy pan Malý v pozici, kdy je vystaven útlaku ze strany ostatních společníků, jedná se o důsledek jeho svobodného jednání, realizace jeho vůle. Přesto nám právní instinkt nedovolí uzavřít, že menšinového společníka není třeba chránit.

Předně nelze očekávat, že by se ve společenské smlouvě podařilo zakotvit opatření, která by společníka kompletně chránila pro případ, že by se stal skutečným menšinovým společníkem. Lidská vynalézavost, jak poškodit jiného, je totiž téměř bezbřehá.

Krom toho je jedním z účelů práva zajištění rozumného a spravedlivého uspořádání právních vztahů.¹⁴ Nezbytným předpokladem takového uspořádání je respektování zájmů všech účastníků daného vztahu. Pokud se proto společník ocitne v postavení skutečného menšinového společníka, tedy „v pozici, kterou sám není schopen ovlivnit nebo kontrolovat“, ¹⁵ jinak řečeno, ocitne-li se v pozici slabšího, je třeba chránit i jeho zájem a nelze mu odepřít ochranu. To platí, přestože se v daném postavení ocitl výlučně v důsledku realizace autonomie své vůle.

Konečně pro ochranu menšinových společníků mluví též právně politické hledisko. Uzavřené společnosti jsou s ohledem na jejich počet pro národní hospodářství extrémně

¹¹ Tento pojem je zde používán při vědomí, že společník obchodní společnosti není podnikatelem.

¹² Zde by se nejlépe nabízelo vtělení tohoto práva do podílu, tj. vytvoření podílu s vysílacím právem.

¹³ V praxi zakladatelé úpravě preventivních opatření mnoho pozornosti nevěnují. Příčiny jsou dvě. Zaprvé, zakladatelé jsou často přáteli či příbuznými a možnost budoucího konfliktu jim vůbec nepřijde na mysl. Zadruhé, i kdyby riziko budoucích sporů předvíдали, mnohdy nedisponují prostředky, jež by jim umožnily vyhledat odbornou pomoc. Srov. MOLITOR, M. K. Eat Your Vegetables (Or at Least Understand Why You Should): Can Better Warning and Education of Prospective Minority Owners Reduce Oppression in Closely Held Businesses? *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*. 2009, Vol. 14, No. 3, s. 492.

¹⁴ Srov. např. náleží Ústavního soudu ze dne 2. 12. 2019, sp. zn. II. ÚS 14/18.

¹⁵ ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*. Ostrava: Sagit, 2012, s. 11.

důležité. Odepření ochrany menšinovým společníkům by přitom mohlo negativně ovlivnit ochotu osob realizovat svou hospodářskou činnost tímto způsobem.

4. Nástroje ochrany menšinových společníků

Nakonec je třeba zjistit, jakým způsobem má být menšinový společník chráněn.

Mechanismy k ochraně menšinových společníků mohou být (a v praxi též jsou) velmi různorodé. Menšinové společníky primárně chrání veškerá pravidla, které jsou určena k ochraně společnosti. Dojde-li totiž k poškození společnosti, automaticky to znamená snížení hodnoty podílu (jakéhokoliv) společníka.

Vedle toho existují pravidla, která bezprostředně cílí na ochranu menšinového společníka. Patří mezi ně požadavky na kvalifikované většiny pro rozhodování valné hromady, zastoupení menšiny ve volených orgánech společnosti či povinnost rovného zacházení ze strany společnosti.

Jak je ovšem zřejmé z úvodního příkladu, často je taková ochrana nedostatečná. Právo proto musí menšinovým společníkům poskytnout konkrétní nástroje, kterými se budou brát o svá práva.

Síla většiny se v obchodních společnostech prosazuje nejčastěji v podobě usnesení valné hromady. Máme-li proto hovořit o efektivní ochraně menšin, je nezbytné menšinovému společníkovi přiznat právo usnesení valné hromady napadnout a usilovat o jeho zvrácení.

Většinový společník však může prosazovat svoji vůli i mimo valnou hromadu. V uzavřených společnostech je většinový společník často sám statutárním orgánem a může v této pozici přijímat rozhodnutí, která odporují zájmům menšinového společníka a někdy i zájmům společnosti.¹⁶ Tak tomu bylo i v našem příkladu, kdy jednatelka pronajala prostory společnosti osobě blízké za cenu, jež neodpovídá tržnímu nájmu. Bylo by možné uvažovat o právu menšinového společníka napadnout rozhodnutí statutárního orgánu, to by ovšem vedlo k narušení dělby moci ve společnosti. Ze štítu určeného k ochraně menšinového společníka by se stala útočná zbraň. Menšinový společník se proto v těchto případech musí spokojit s právem domáhat se za společnost náhrady újmy, která byla jedním většinového společníka společnosti způsobena, tj. využít společnickou žalobu.

Útlak ze strany většiny však může dosáhnout takové intenzity, že ochrana pomocí výše popsaných nástrojů nestačí. Menšinový společník zpravidla není z časových a finančních důvodů schopen vést paralelně několik řízení k ochraně svých práv. Ani pan Malý z našeho příkladu pravděpodobně nemá zdroje ani čas domáhat se náhrady škody způsobené společnosti nevýhodným pronájmem či opakovaně žalovat na neplatnost usnesení valné hromady o nerozdělení zisku mezi společníky.

Má-li být proto ochrana menšinového společníka kompletní, je nezbytné, aby mezi nástroje ochrany patřilo i právo menšinového společníka jednostranně ukončit svoji účast ve společnosti proti vůli většiny a za ekonomicky spravedlivých podmínek, tedy za protiplnění, které odpovídá reálné hodnotě jeho podílu.

---

¹⁶ Ovšem i v situaci, že většinový společník není statutárním orgánem, vahou svých hlasů o obsazení statutárního orgánu rozhoduje. Není pochyb o tom, že hrozba odvolání motivuje statutární orgán, aby při svých rozhodnutích zohledňoval především zájmy většinového společníka.

Závěr

Závěrem mi dovoluťe shrnout odpovědi na otázky, které byly položeny v úvodu příspěvku. Při jejich hledání byl důraz kladen na uzavřené společnosti, které v České republice jednoznačně dominují.

První otázka zněla, kdo je menšinovým společníkem. Potenciálním menšinovým společníkem je každý, jehož podíl na hlasovacích právech nepřekračuje 50 %. Skutečným menšinovým společníkem se ale taková osoba stává až v případě, že jí reálné poměry ve společnosti brání prosadit její vůli. V uzavřených společnostech jsou přitom reálné poměry často odvislé od osobních vztahů mezi společníky.

Dále bylo zkoumáno, proč je třeba menšinového společníka chránit. Přestože se osoba do postavení menšinového společníka dostává výlučně v důsledku realizace své vůle, ve výsledku se ocitá v pozici slabšího. Odepřít takové osobě ochranu by popíralo jeden z účelů práva. Navíc by to bylo neúnosné i z právně politického hlediska, neboť uzavřené společnosti představují významného aktéra národní ekonomiky a účast v nich je třeba podporovat (a chránit).

Poslední otázka byla, jaké nástroje ochrany společníkovi poskytnout. Pokud má být ochrana menšinového společníka efektivní, musí mít právo usilovat o zvrácení usnesení valné hromady. Proti rozhodnutí ostatních orgánů mu žalobní právo nepřísluší, částečné ochrany ovšem může dosáhnout pomocí společnické žaloby. Ochrana menšinového společníka však bude komplexní pouze v případě, že společníkovi bude zároveň umožněno jednostranně ukončit účast ve společnosti.

RECENZE

Bohlander Michael. Contact with Extraterrestrial Intelligence and Human Law: The Applicability of Rules of War and Human Rights. Leiden: Koninklijke Brill, 2023, 267 s.

„Je statisticky velice nepravděpodobné, že by lidé byli jedinými inteligentními bytostmi, schopnými přepravy vesmírem. Současně je skutečností, že identitu a charakter bytostí náležejících cizím civilizacím se nedovíme dříve, než s nimi navážeme kontakt“ (s. 1). Tímto konstatováním je uvedena monografie *Michaela Bohlandera* nesoucí titul *Contact with Extraterrestrial Intelligence and Human Law: The Applicability of Rules of War and Human Rights* (v překladu *Kontakt s mimozemskou inteligencí a lidské právo: Aplikovatelnost pravidel války a lidských práv*).¹ Autor je profesorem práva na Univerzitě v Durhamu a právní aspekty setkání s mimozemskými civilizacemi jsou dlouhodobě předmětem jeho vědeckého zájmu. Jeho monografie, která představuje zatím vrchol jeho bádání v této oblasti, vyšla v prestižním nizozemském vydavatelství *Koninklijke Brill* v roce 2023.

Nedlouho po svém vydání se *Bohlanderova* monografie setkala s pozitivními recenzemi v několika zahraničních žurnálech (*Asian Journal of International Law*, *Limina*, *Principium*). Zájem o ni je nesporně vyvolán nejenom atraktivností tématu, které v tomto rozsahu nebylo doposud z právní perspektivy zpracováno,² ale také metodologickým přístupem autora ke zkoumané problematice. Již v úvodu totiž autor konstatuje, že pro případ kontaktu s mimozemskou civilizací je „jenom zbožným přáním spoléhat na altruismus cizích bytostí a na jejich vlídné úmysly“ (s. 3). Tento autorův předpoklad představuje myšlenkové východisko, na kterém je jeho monografie založena, a současně osu jeho výkladu. *Bohlanderova* monografie byla již vícekrát diskutována na veřejných fórech v zahraničí a stránky časopisu *Právník* dle mého názoru představují ideální platformu pro to, aby dílo mohlo být představeno i českému odbornému auditoriu.

Recenzovaná publikace posouvá dosavadní hranice poznání hned ve třech oblastech. Za prvé, rozpracování tématu nesporně představuje příspěvek do bádání v oblasti kosmického práva. To v současnosti zažívá svou renesanci zejména díky dynamickému procesu privatizace a komercializace činností v kosmu (tzv. *New Space Era*).³ Skutečností ovšem zůstává, že aktuální odborná literatura v oblasti kosmického práva se soustřeďuje zejména na otázky kosmického turismu, využívání kosmického prostoru nanosatelity, jakož i na otázky bezpečnosti provozu a veřejného zadávání. Otázka střetu s mimozemskou inteligencí je tak na periferii zájmu kosmického práva. Stejně tak ani literatura zabývající se prognózami budoucího vývoje práva (právní futurologie) doposud tématu nevěnovala pozornost.

¹ Recenzovaná publikace zatím nebyla vydána v české mutaci.

² Srov. GAMTKITSULASHVILI, K. – MANUKONDA, B. Book Review: Contact with Extraterrestrial Intelligence and Human Law. The Applicability of Rules of War and Human Rights. *Principium*. 2024, No. 45, s. 14 (výčet časopiseckých článků, věnujících se analyzovanému tématu, autoři podávají v pozn. 1).

³ Srov. BHAT, S. – UKEY, D. – VARIATH, A. (eds). *International Space Law in the New Space Era: Principles and Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2024; LYALL, F. – LARSEN, P. *Space Law. A Treatise*. 3rd edition. Milton Park: Routledge, 2024; JAHANKHANI, H. – KENDZIERSKYJ, S. – POURNOURI, S. – POZZA, M. (eds). *Space Law Principles and Sustainable Measures*, Vienna: Springer International, 2024.

Na tomto místě lze zmínit například ediční řadu *Law of the Future Series*, která je výsledkem spolupráce mezi *Samem Mullerem*, *Stavrossem Zouridisem* a *Larrym C. Backerem*. V letech 2011 až 2018 vydal Haagský institut pro inovace v právu (HiiL) a norské akademické vydavatelství Torkel Opsahl Academic EPublisher (TOAEP) v této ediční řadě celkem pět monografií, které analyzují různé scénáře budoucího vývoje práva. Ovšem ani jedna z nich se tématu, které otevírá *Michael Bohlander* v recenzované monografii, nevěnuje.⁴ Za třetí, *Bohlanderova* monografie vychází z premisy, že hrozící setkání lidstva s mimozemskou inteligencí bude mít hostilní povahu. Toto setkání tedy bude mít s největší pravděpodobností charakter katastrofy, daleko přesahující katastrofy, kterým lidstvo čelilo v uplynulých letech – tedy globální pandemii covid-19, válku na Ukrajině atd. Recenzovaná monografie je tedy současně také příspěvkem do současného diskursu o nově se etabloujícím právu katastrof (*disaster law*).⁵

Téma recenzované monografie se může zdát smyšlené, příliš abstraktní, nereálné, a/ nebo pro právní analýzu naprosto nevhodné.⁶ Autor se touto potenciální výtkou vůči své výzkumné otázce zabývá ve druhé kapitole (*The Scientific SETI Environment*). Na tomto místě upozorňuje na skutečnost, že vzájemné porozumění mezi vědními a normativními disciplínami je doposud spíše limitované. Je to právě tato skutečnost, která představuje pro mnohé právníky a právní akademiky překážku pro přijetí nastíněného výzkumného tématu jako relevantního. Tento argument je autorem dále elaborován v šesté kapitole jeho monografie (srov. níže). V této souvislosti ovšem *Bohlander* poukazuje na skutečnost, že i mnoho jiných rizik je pravidelně odmítáno nebo relativizováno, ačkoli objektivně existují – např. klimatické změny. *Bohlander* v této souvislosti předkládá argumenty, proč je třeba setkání s mimozemskou civilizací pokládat za nejenom *pravděpodobné*, ale současně také vysoce *rizikové*. Tyto argumenty jsou za použití existujících poznatků ze společenských věd dále rozpracovány v kapitole třetí (*Social Science Aspects of SETI*). Na výklad ve druhé a ve třetí kapitole navazuje kapitola čtvrtá [*Science Fiction and (First) Contact Scenarios*], věnovaná potenciálním scénářům setkání s mimozemskými civilizacemi. *Bohlander* zde podrobuje kritice scénáře, které jsou dlouhodobě prezentovány ve sci-fi literatuře a upozorňuje na to, že existující představy o budoucím setkání s mimozemskou civilizací jsou buď naivní, nebo nereálné. Autor touto analýzou zdůrazňuje nepřipravenost lidstva na toto setkání, která je znepokojující zejména s ohledem na jeho vysokou rizikovitost.

Pátá kapitola (*Hostile Contact and Current International and Domestic Law*) je věnována aplikovatelnosti existujícího systému pravidel (práva) na případ kontaktu lidstva s mimozemskou civilizací. *Bohlander* zde vychází z premisy absence jakékoliv explicitní normativní úpravy (s. 63), která by takový kontakt upravovala. Autor v této souvislosti detailně analyzuje potenciální použitelnost mezinárodního humanitárního práva. V této souvislosti si klade otázku, do jaké míry by na případné setkání s mimozemskou civilizací byly aplikovatelné koncepty genocidy, zločinů proti lidskosti, válečných zločinů a zločinu

⁴ Srov. LING, Y. The Future of Space Law. In: MULLER, S. – ZOURIDIS, S. – FRISHMAN, M. – KISTEMAKER, L. (eds). *The Law of the Future and the Future of Law*. Oslo: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2011, s. 551–554 (autor se zde sice relativně detailně věnuje různým prognózám dalšího vývoje kosmického práva, variantu setkání s mimozemskou inteligencí ovšem nezmiňuje). Srov. také HALUNKO, V. *Space Law: the Present and the Future*. *Advanced Space Law*. 2019, Vol. 3, No. 1, s. 30–47.

⁵ Srov. CEDERVALL LAUTA, C. *Disaster Law*, London: Routledge, 2014, s. 14–16.

⁶ Nelze nepřipomenout, že identické výtky byly svého času vznášeny i vůči průkopnické monografii *Das Welt-Raum Recht*, vydané Vladimírem Mandlem v roce 1932.

agrese (s. 110–132). *Bohlander* se v této souvislosti věnuje také aplikovatelnosti konceptu preventivní války na případ nepřátelského kontaktu s mimozemskou civilizací. Na tomto místě je zapotřebí ocenit, že autor při své analýze nesleduje výlučně unilaterální perspektivu lidstva. Klade si také otázku (s. 134–136), které determinanty budou potenciálně rozhodující pro vzájemnou akceptaci základních pravidel a morálních hodnot mezi lidstvem na straně jedné a mimozemskou civilizací na straně druhé. Autor si současně klade otázku (s. 137), kterých základních právních hodnot by bylo přípustné se vzdát v situaci, kdy by lidstvu hrozilo zničení, okupace, nebo zotročení mimozemskou civilizací.

Ve vztahu k páté kapitole lze uvést jednu kritickou poznámku. Východiskem *Bohlanderova* díla je premisa, že kontakt s mimozemskou civilizací bude mít hostilní povahu. Současně *Bohlander* konstatuje, že riziko tohoto kontaktu je sice dlouhodobě známe, ovšem je exekutivami států, stejně jako psaným právem v zásadě ignorováno. V této souvislosti ovšem zůstává otázkou, proč autor v rámci své analýzy nediskutoval koncept černých labutí (katastrofických událostí, které nemohou být předvídaný) a dračích králů (katastrofických událostí, které naopak předvídaný být mohou). V právní literatuře byla přitom vzájemnému vztahu mezi právem na straně jedné a černým labutím a dračím králem na straně druhé již věnována dosti široká pozornost.⁷ *Bohlanderova* monografie představuje další krok ke zkoumání této problematiky, sama ovšem výše nastíněný akademický diskurs nereflektuje.

V šesté kapitole (*Preparing for Hostile Contact*) se *Bohlander* věnuje připravenosti lidstva na nepřátelský kontakt s mimozemskou civilizací. Autor ve své analýze vychází z premisy, že klíčovým prostorem tohoto kontaktu bude vesmír. V této souvislosti konstatuje, že zatímco řada států již disponuje vlastními strategickými plány pro jeho využívání, scénář kontaktu s mimozemskou civilizací v nich v zásadě tematizován není. Jako hlavní zdroj rizika tyto strategické plány doposud identifikují jiné státy na naší planetě, teroristické skupiny, nebo přírodní katastrofy. Tento přístup v současnosti aplikují ve svých strategických dokumentech také Evropská unie a Evropská vesmírná agentura. Nastíněný strategický přístup je reflektován i v normativních instrumentech mezinárodního a vnitrostátního práva, které potenciální kontakt s nepřátelskou mimozemskou civilizací nereflektují.

Scénář kontaktu s nepřátelskou mimozemskou civilizací je tedy nejenom v právním, ale také v koncepčním a strategickém *limbu*. Tento nezáměr o problematiku kontaktu s nepřátelskou mimozemskou civilizací je široce sdílen i v současném diskursu kosmického práva. Zde jsou osou stávajícího diskursu zejména závazky plynoucí z mezinárodních úmluv přijatých v oblasti mírového využívání kosmu. Konkrétně se jedná o zákaz umísťovat na oběžnou dráhu kolem Země objekty nesoucí jaderné zbraně nebo jakékoli jiné druhy zbraní hromadného ničení, zavádět tyto zbraně na nebeská tělesa a rozmísťovat tyto zbraně jakýmkoli jiným způsobem v kosmickém prostoru⁸ a o zákaz zřízení vojenských základů, zkoušek zbraní a vojenských manévrů.⁹

Bohlander si v návaznosti na výše uvedené klade otázku, zda by pragmatičtějším přístupem nebylo opustit snahy o demilitarizaci vesmíru, a přikročit naopak k jeho vyzbrojení tak, aby lidstvo bylo na setkání s nepřátelskou mimozemskou civilizací připraveno

⁷ Srov. např. D'AQUINO, P. The Black Swan Shadow Over Contracts. *Rivista di biodiritto*. 2020, special issue 1, s. 301–308. Srov. také SAKAEVA, M. "Black Swan" and other rules of everyday legality. *Laboratorium*. 2019, Vol. 11, No. 1, s. 31–56.

⁸ Srov. Smlouva o zásadách činnosti států při výzkumu a využívání kosmického prostoru včetně Měsíce a jiných nebeských těles, čl. IV. alinea 1.

⁹ Ibidem, čl. IV. alinea 2.

(s. 158–159). Lze ovšem poznamenat, že tato myšlenka není autorem detailněji rozvinuta ve formě návrhu, jak tento záměr preventivní militarizace vesmíru právně a institucionálně realizovat. Klade se otázka, zda by měla být tato militarizace kosmu agendou jednotlivých států, nebo by měla být svěřena mezinárodním obranným organizacím, jakou je např. NATO. V souvislosti se současnými ambicemi Evropské unie v kosmu se také klade otázka, jaký by měl nastíněný záměr místo v unijní obranné politice.

Sedmá kapitola (*Legal Prologomena of Peaceful Relationship with ETI*) je věnována otázce, na jakých základech by mohly stát budoucí právní vztahy s mimozemskou civilizací. V centru *Bohlanderovy* pozornosti stojí – jak to nakonec avizuje i podtitul celé monografie – aplikovatelnost základních lidských práv ve vztazích mezi lidskými bytostmi a bytostmi náležejícími k mimozemské civilizaci. *Bohlander* se v této souvislosti věnuje konceptu právní subjektivity jako předpokladu pro přiřazení jakýchkoliv práv jednotlivci. Pozornost je dále věnována zejména otázce rovnosti v právech, zákazu krutého a nelidského zacházení, zákazu mučení a otroctví, práva volného pohybu, náboženské svobody a práva na spravedlivý proces (s. 174–185). Sám autor ovšem v této kapitole přiznává, že jeho závěry budou s největší pravděpodobností revidovány poté, co k reálnému kontaktu s mimozemskou civilizací dojde. Sedmá kapitola je cenným přínosem do diskursu o extraterestriální aplikovatelnosti konceptu lidských práv,¹⁰ který se až doposud zaměřoval téměř výlučně na otázku aplikovatelnosti ve vztahu k lidským koloniím na přirozených (planety, měsíce) nebo umělých (např. vesmírná stanice) kosmických tělesech. *Bohlander* tento diskurs posouvá kvalitativně opět o krok dál do oblasti, která doposud představovala skutečnou *terru incognitu* právní vědy.

I ve vztahu k sedmé kapitole lze uvést kritickou poznámku. Autor zde správně identifikuje mezeru v strategických plánech států ve vztahu k mimozemské inteligenci. Skutečností ovšem je, že v uplynulém desetiletí rostl význam soukromého sektoru v oblasti výzkumu a využívání kosmu. Autor se problematice z perspektivy soukromého sektoru ve své monografii téměř nevěnuje. V případě kontaktu lidstva s mimozemskou inteligencí je přitom pravděpodobné, že dojde také ke kontaktům mezi mimozemskou inteligencí a velkými korporacemi, podnikajícími v oblasti komerčního využívání kosmu (např. *SpaceX*, *Blue Origin*, *Virgin Galactic*). V této souvislosti by stálo za zamýšlení, v jakém právním režimu budou s mimozemskou inteligencí jednat tyto korporace a jaké budou důsledky tohoto jednání.

Lze konstatovat, že *Michael Bohlander* napsal dílo, které svým zaměřením a hloubkou zpracování nemá v existující literatuře paralelu. Jeho monografie má proto potenciál stát se pro další dekádu referenčním dílem pro všechny, kdo se budou touto tematikou zabývat. Jedná se o dílo *fascinující* svým obsahem a způsobem zpracování. Současně nelze nevidět, že se jedná o dílo svým obsahem *znepokojující*. Faktem totiž zůstává, že lidstvo je na setkání s mimozemskou inteligencí nejenom právně, ale také materiálně, politicky a vojensky naprosto *nepřipraveno*.

Jakub Handrlica*

¹⁰ Srov. FREELAND, S. – IRELAND-PIPER, D. Space Law, Human Rights and Corporate Accountability. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*. 2022, Vol. 26, No. 1, s. 2–33.

* Prof. JUDr. Jakub Handrlica, DSc., Právnická fakulta Univerzity Karlovy. E-mail: jakub.handrlica@prf.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2274-0221>.

Ondřejek Pavel. *Defragmentation of Law. Reconstruction of Contemporary Law as a System*. Cambridge: Intersentia, 2023, 234 s.

Úvod

Knih *Pavla Ondřejka Defragmentation of Law. Reconstruction of Contemporary Law as a System* je dalším z děl tohoto autora, které se pohybuje na určité myšlené ose mezi systémovým a metodologickým pojetím práva. *Pavel Ondřejek* se dlouhodobě profiluje v české a evropské právní vědě jako autor, který se zabývá otázkami fungování právního řádu jako systému i nástroje působení na životní vztahy. Z dřívějších děl tohoto autora je třeba připomenout zejména ve své době v českém prostředí ojedinělou práci o principu proporcionality (*Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod*)¹ a dále jeho habilitační práci věnovanou právě systémovému pojetí práva (*Koncepce práva jako systému*).²

Právě tato ideová základna *Ondřejkova* přemýšlení o právu vytvořila předpolí pro dílo, jemuž je věnována tato recenze. Je potřeba říci, že recenzovaná práce se nepochybně obrací k širšímu vědeckému publiku již proto, že je psána v anglickém jazyce, a také volbou mezinárodního nakladatelství *Intersentia*, které je mj. také publikačním partnerem *Cambridge University Press*.³

Již v názvu knihy rezonuje základní myšlenka, která je pro systémové teorie práva inherentní, a to je otázka, zda právo představuje svou povahou systémový jev, anebo zda je systém práva produktem jeho interpretace. Užití pojmu „rekonstrukce“ naznačuje, že autor se blíží druhému z uvedených pojetí, tedy k systému práva jako interpretativnímu modu existence práva jako společenského jevu. Systémová povaha práva je tedy otázkou optiky, přístupu k jeho fenoménu, nikoliv nezbytným atributem jeho existence *per se*. Právo není systemizováno na základě objektivních faktorů.⁴

Cílem knihy podle slov samotného autora však není popsat právo jako fragmentární jev, ale představit normativní argumenty pro opačný trend uvažování, tedy „defragmentaci“ práva vedoucí k obnově systémového pojetí práva jako společenského jevu. Tyto normativní argumenty tedy představují nástroje k defragmentaci práva. Proti fragmentaci *Ondřejek* staví princip jednoty práva ve smyslu jeho vnitřní koherence, který je možno stabilizovat skrze rozhodovací praxi aplikačních institucí a právní doktrínu.⁵

Tato recenze si neklade za cíl zcela do detailu popsat vše, co je v knize uvedeno, ale má ambici seznámit s obsahem jednotlivých kapitol a vyzdvihnout jejich silná místa a zároveň upozornit na některé pasáže, které se mohou jevit problematičtějšími.

¹ ONDŘEJEK, P. *Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod*. Praha: Leges, 2012.

² ONDŘEJEK, P. *Koncepce práva jako systému*. Praha: Wolters Kluwer, 2020. Pro stručné seznámení s obsahem této práce viz recenzi Jana Kysely. KYSELA, J. Recenze: Ondřejek Pavel. *Koncepce práva jako systému*. Praha: Wolters Kluwer, 2020. *Právník*. 2021, č. 3, s. 213–226.

³ Intersentia. In: *Cambridge Core* [online]. [cit. 2024-04-28]. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/publications/publishing-partners/intersentia>.

⁴ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law. Reconstruction of Contemporary Law as a System*. Cambridge: Intersentia, 2023, s. 23.

⁵ *Ibidem*, s. 30.

1. Fragmentace práva a normativní konflikty

V první kapitole se autor zabývá pojmy diferenciacie a fragmentace současného právního řádu, což jsou ústřední pojmy celé této práce. *Ondřejek* tu vychází z induktivního výkladu a na příkladech z praxe právní úpravy v některých evropských zemích (Německo, Maďarsko, Česká republika) demonstruje situace, které jsou podle něho projevem tzv. fragmentace právního řádu. Samotný pojem fragmentace *Ondřejek* definuje jako proces, v němž rostoucí komplexita společenských vztahů a tomu odpovídající právní regulace oslabuje vazby mezi jednotlivými právními institucemi, právními odvětvími a prameny práva.⁶ V tomto procesu jsou zakotvena určitá nebezpečí, a to zejména četnější normologické (normativní) konflikty, oslabení systémových vazeb mezi jednotlivými částmi právního řádu, jakož i mezi obecnějšími právními principy a hodnotami, jež jsou základem právní regulace (tzv. vnitřní systematika práva). Tato fragmentace pak má i praktické dopady, kdy například adresátům právních norem nemusí být zřejmé, která norma má být aplikována, tedy jak mají podle práva jednat.⁷

Ondřejek uvádí, že fenomén fragmentace práva je spojován zejména s mezinárodním právem veřejným, kde různí autoři spojují existenci tohoto fenoménu s několika různými příčinami. Uvádí zde metaforu *Joosta Pauvelina*, který připodobňuje mezinárodní právo veřejné, které je založené na různých smlouvách, dohodách apod., kde existují nejrůznější mezinárodní soudy a tribunály, k ostrovům, které by měly být v ideálním případě „propojené“. Tato propojenost by totiž měla přispívat k tomu, aby nedocházelo k fragmentaci práva. Další autoři, kteří se věnují fragmentaci práva, pak zdůrazňují, že v rámci mezinárodního práva veřejného neexistuje jediný a jedinečný orgán, který by byl nadán legislativní pravomocí,⁸ tedy toto právo je tvořeno různými orgány, v různých částech světa a za různými účely.

Kromě právotvorby pak k fragmentaci práva přispívá i jeho následná interpretace a aplikace. Jen v rámci jednoho státu existují různé orgány, které tyto mezinárodní normativní právní texty interpretují a aplikují, a jak upozorňuje *Tamar Mediggo*, v mezinárodním právu veřejném neexistuje jediný soudní orgán, který by sloužil jako poslední instance, pokud jsou vedeny mezinárodněprávní spory.⁹ Tento fakt samozřejmě může vést k tomu, že v různých zemích jsou vykládána jednotlivá ustanovení mezinárodních smluv či dohod různým způsobem a právě i tento rozdílný výklad může vést k fragmentaci práva. Můžeme mít stejný text, to ovšem neznamená, že všude budou fakticky platné a účinné stejné normy.

Ondřejek se rozhodl zkoumat, zda se některé tyto příčiny vedoucí k fragmentaci práva nevyskytují nejen na úrovni mezinárodního práva veřejného, ale i na úrovni vnitrostátního práva. Z toho důvodu se domnívá, že fenomén fragmentace práva a s ním související problémy se týkají nejen práva mezinárodního, ale i vnitrostátního.¹⁰ S touto *Ondřejkovou* tezí můžeme souhlasit. Rostoucí komplexita společenských vztahů a s nimi spojená komplexita právní regulace se projevuje i na vnitrostátní úrovni, kde se může stát, že se „řada odlišných právních předpisů s odlišným předmětem či cílem [...] v praxi týká stejných

⁶ *Ibidem*, s. 5.

⁷ *Ibidem*, s. 5.

⁸ *Ibidem*, s. 11–13.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 13–15.

nebo velmi obdobných případů.“¹¹ Tím dochází k tomu, že se právní regulace překrývá a řetězí, což v konečném důsledku snižuje právní jistotu adresátů, kteří se musí potýkat s přemírou právní regulace.¹²

Po tom, co Ondřejek představil příčiny fragmentace práva a obhajoval názor, že tento fenomén nemusí být spojován pouze s mezinárodním právem, ale i právem vnitrostátním, se věnuje metodologickému rozměru problému fragmentace. Ondřejek pracuje se třemi typy fragmentace práva: materiální (anglicky *substantive*), institucionální a metodologickou.¹³ Tvrdí, že důsledkem materiální a institucionální fragmentace práva je autonomní metodologie interpretace práva jednotlivých institucí. Tuto tezi autor demonstruje na příkladu různých soudních institucí na úrovni ústavních tribunálů, ale také systematicky z hlediska vnímání postavení a aplikovatelnosti ústavního práva.

Ondřejek se blíže zabývá normativními konflikty¹⁴ jako jedním z efektů fragmentace práva. Odlišuje přitom normativní spor, normativní kolizi a normativní soutěž (*H. Hamner Hill*).¹⁵ Ondřejek chápe normativní konflikty poměrně široce, neboť pod tuto kategorii výslovně řadí také odlišná řešení týchž právních případů různými soudy, které nejsou součástí téže hierarchické soustavy soudních orgánů.¹⁶ Lze pozitivně hodnotit, že se Ondřejek snaží pro lepší pochopení představené definice projektovat v jednoduchých a přehledných grafických schématech. Ondřejek používá zajímavé příklady partikularizace práva z prostředí střední a východní Evropy druhé poloviny 20. století.¹⁷ Dochází k závěru, že právo je sice nedokonalý systém, který se ale snaží dosáhnout vnitřní koherence, k čemuž přispívá nemalou měrou aplikační činnost orgánů veřejné moci a právní doktrína.

¹¹ NONNEMANN, F. Better Regulation a Česká republika. In: *Law Muni* [online]. 2008 [cit. 2024-04-28]. Dostupné z: <https://www.gdpr.cz/better-regulation-a-ceska-republika>.

¹² Ibidem. Problematice přeregulovanosti a s ní spojeným úvahám o lepší regulaci (*Better Regulation*) se věnuje více například Rudolf Rys. RYS, R. Evropský rozměr lepší regulace. In: *GDPR* [online]. 27. 12. 2023 [cit. 2024-04-28]. Dostupné z: https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2008/files/pdf/sprava/rys_rudolf.pdf. Rys tvrdí, že v legislativních pravidlech vlády nalezneme požadavky na lepší regulaci, když je vyžadováno, aby „přípravě každého právního předpisu musí předcházet podrobná analýza právního a skutkového stavu. Její součástí je i zhodnocení nezbytnosti změny právního stavu, a nejsou-li určité vztahy právním předpisem dosud upraveny, zhodnocení nezbytnosti rozšíření právní regulace i na tyto vztahy, včetně zhodnocení dopadů předpokládané změny právního stavu nebo dopadů právní regulace, která má být rozšířena na právní vztahy dosud právem neupravené; při tomto hodnocení se postupuje podle Obecných zásad pro hodnocení dopadů regulace (dále jen „obecné zásady“).“ Čl. 2 odst. 1 Legislativních pravidel vlády. K přeregulovanosti též POMAHAČ, Viktor. Úřady a soudy – spory, nebo dialog. *Právník*. 2016, č. 10, s. 875–884.

¹³ Materiální fragmentací Ondřejek rozumí to, že vznikají komplexní předpisy, které jsou relativně nezávislé na dalších právních předpisech. Institucionální fragmentací pak rozumí to, že existují institucionálně nezávislé instituce, které jsou oprávněny rozhodovat a které nejsou v hierarchickém postavení. Metodologická fragmentace je pak podle Ondřejka spojena s dvěma předchozími, kde materiální a institucionální fragmentace souvisejí s tím, že jednotlivé instituce (státní orgány) vytvářejí relativně autonomní metodologii výkladu práva. Viz ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 7–9.

¹⁴ Ondřejek odkazuje na Hanse Kelsena, který za normativní konflikt považoval situaci, kdy jedna norma předepisuje nějaké jednání a norma další jednání jiné. Ondřejek uvádí, že podle něho se jedná o normativní konflikt nejen ve výše zmíněném případě, ale i v případech, kdy jsou v kolizi cíle právního předpisu, zásady, na nichž je právní předpis založen, nebo mezi hodnotami, které stojí v pozadí právní úpravy. Příklad, kdy existují dvě normy, kdy jedna předepisuje určité jednání a druhá předepisuje jiné, Ondřejek označuje normativním sporem. Ten je podle něho charakteristický tím, že o existenci normativního sporu můžeme hovořit tehdy a pouze tehdy, pokud je nemožné, aby subjekt jednal v souladu s oběma dotčenými právními normami. Normativní kolize jsou pak případy, kdy jsou v kolizi například cíle, či účely právních norem. Normativní soutěží se Ondřejek vědomě nevěnuje, což explicitně uvádí. Viz ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 16–17.

¹⁵ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 17.

¹⁶ Ibidem, s. 18.

¹⁷ Důležitým příkladem partikularizace práva již v éře samostatného českého právního řádu po roce 1993 je původní nastavení zákoníku práce z roku 2006, který pracoval s principem delegace. Ústavní soud ČR však příslušně pasáže zákoníku práce zrušil nálezem Pl. ÚS 83/06.

2. Způsoby řešení fragmentace práva

V druhé kapitole *Ondřejek* představuje základní způsob řešení problému fragmentace, a tím je systémový přístup v interpretaci práva. V této části diskutuje vztah mezi systematickou metodou výkladu a ostatními přístupy, přičemž připomíná *Savignyho* myšlenku vnitřní souvislosti práva jako významového jednotného celku. Tento hermeneutický postulát¹⁸ se prolíná celým dalším *Ondřejkovým* přemýšlením o důležitosti systematického výkladu pro projekt defragmentace práva.

Při charakteristice principu jednoty a koherence práva si autor osvojuje *Dworkinův* pohled na právo jako na integritu pravidel, principů a politik (*law as integrity*), který lze použít i pro kontinentální systém práva. Svůj výklad o principu koherence *Ondřejek* opírá o poněkud neuspořádané úvahy o principech a hodnotách v právu,¹⁹ kde místy operuje spíše jen s ústavními principy (srov. koncept „neviditelné ústavy“ z maďarského prostředí 90. let 20. století), z čehož dovozuje důležitost systematicko-teleologického výkladu oproti ideologiím zákonně a legálně (textualistické) interpretace. Jakkoliv je smysl této úvahy zřejmý, volba argumentů tu dle našeho názoru postrádá hlubší systematickou souvislost a jde spíše o volbu zajímavých příkladů z diskuse o důležitosti vnitřní systematiky práva (*C. W. Canaris*), tedy na důležitost i nepsaných pramenů práva, jako jsou principy či důležitost hodnot, se kterými v rámci právního systému pracujeme a které jsou právem chráněny.

To, že jsou i nepsané prameny práva velice důležité, je ostatně současnou právní vědou, ale i praxí přijímáno. V českém právním prostředí napsal například již v roce 2002 *Zdeněk Kühn* knihu *Aplikace práva ve složitých případech: K úloze právních principů v judikatuře*.²⁰ S existencí principů a jejich důležitostí pro interpretační a aplikační praxi pak pracují i učebnice teorie práva.²¹ *Ondřejek* v této části uvádí, že neexistují pouze „ústavní“ principy, ale že v rámci jednotlivých právních odvětví můžeme rovněž hledat právní principy, které mohou být v kolizi. *Ondřejek* se následně vymezuje proti totálnímu konstitucionalismu, když tvrdí, že neplatí, že by měly ústavní principy mít vždy přednost. Nesouhlasí tedy s tím, že by ústavní principy měly trumfnout zásady jednotlivých odvětví.²²

Ostatně *Ondřejek* spojuje principy, zásady, účely a hodnoty s vnitřní systematikou práva, kde již například *Gustav Radbruch* uvádí, že ty nejdůležitější účely práva, kterými jsou obecné blaho, spravedlnost a právní jistota, nejsou nikdy v naprosté harmonii, ale jsou ve vztahu napětí.²³ Dle *Radbrucha* je tedy nemožné, aby nastala v právním řádu naprostá koherence, neboť samotné „nejvyšší“ účely, hodnoty či práva jsou ve vzájemné tenzi a nelze *a priori* rozhodnout, která z nich má mít přednost.

¹⁸ V obecné hermeneutické filosofii se často používá pojem „souvislostní působení“ či „působící souvislost“ (*Wirkungszusammenhang*), která má socio-historický charakter a vytváří půdorys pro kontextuální porozumění dějinným skutečnostem (W. Dilthey).

¹⁹ Srov. ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 38–45.

²⁰ KÜHN, Z. *Aplikace práva ve složitých případech: K úloze principů v judikatuře*. Praha: Karolinum, 2002.

²¹ KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, nebo ŠKOP, M. – SMEJKALOVÁ, T. – ŠTĚPÁNÍKOVÁ, M. *Teorie práva – průvodce studiem*. In: *Právnická fakulta Masarykovy univerzity* [online]. [cit. 2024-04-28]. Dostupné z: https://is.muni.cz/do/law/stud/el/teorie_prava/pages/05_08_pravni_principy.html.

²² ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 20–21.

²³ RADBRUCH, G. *O napětí mezi účely práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2012.

Kromě právě zmíněné koherence hodnot stojících v pozadí právní regulace uvádí *Ondřejek* v návaznosti na jiné autory koherenci spočívající v:

- a) absenci logických sporů mezi pravidly, která jsou obsažena v jednom právním předpise,
- b) kompatibilitě mezi pravidly (příkazy, zákazy a dovoleními), která jsou obsažena ve vícero právních předpisech, a
- c) absenci teleologických sporů a vzájemných diskrepancí mezi principy a účely právní regulace.²⁴

Ondřejek tvrdí, že zajištění koherence na úrovni jednoho předpisu má snadné řešení, a tím je pečlivá příprava návrhu právních předpisů a důkladná práce právotvůrce v rámci legislativního procesu.²⁵ Kompatibilitu mezi pravidly obsaženými v různých právních předpisech pak komplikuje fakt, který byl zmíněn již výše, že v současné době existuje velké množství právních předpisů, což zmenšuje nejen přehlednost pro adresáty, ale i pro samotné normotvůrce. Toto může být umocněno ještě tím, že například v České republice je oprávněno k tvorbě právních předpisů vícero subjektů. Můžeme zmínit například vládu, která může vydávat nařízení,²⁶ nebo ministerstva, která mohou vydávat vyhlášky.²⁷ I přes toto vidí *Ondřejek* řešení v důkladné právotvorbě a dostatečně dlouhé době mezi datem platnosti a účinnosti právního předpisu.

Třetí úroveň koherence, kterou *Ondřejek* zmiňuje, je koherence založená na absenci teleologických sporů a diskrepancí mezi principy a účely. Vychází z toho, že ačkoli principy a účely nemůžeme často vyčíst ze samotného textu právních předpisů, nemusí být jejich určení ryze subjektivní. Odkazuje přitom na shodu mezi akademiky a lidmi, kteří interpretují a aplikují právo.²⁸ Zdá se tedy, že chce naznačit, že se jedná o intersubjektivní záležitost, kde se existence principů a účelů odvozuje od shody, která panuje mezi příslušníky relevantního společenství (tj. mezi právníky, soudci a právními vědci, akademiky). Tyto osoby se tak, zdá se, podílejí, na vytváření vnitřní systematiky práva, na tom, jak právo chápeme jako vnitřně uspořádaný systém.

Ondřejek stroze konstatuje, že dle jeho názoru jsou mezery v právní úpravě (terminologicky „mezery v zákoně“) v klasickém vymezení jako nezamýšlené neúplnosti právní úpravy, výrazem nekonzistence ve smyslu c). Jejich vyplněním pak soudní praxe pomáhá omezit teleologické spory v pozadí právního řádu. Tato část a toto tvrzení by si dle našeho názoru zasloužilo další rozvedení a argumentační podporu. Ta ovšem v recenzovaném díle schází.

Působení těchto úrovní koherence autor demonstrovuje i na grafickém schématu soustředných kruhů.²⁹ Na to navazuje stručným přehledem meta-pravidel pro řešení kolize norem až po principu proporcionality a praktické konkordance (*K. Hesse*), jemuž je věnována poměrně velká pozornost i v souvislosti s teorií *Rudolfa Smenda* (*Integration Theorie*).

²⁴ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 47.

²⁵ *Ibidem*, s. 46–47.

²⁶ Čl. 78 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

²⁷ Čl. 79 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

²⁸ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 47.

²⁹ *Ibidem*, s. 50.

Ve zbytku této kapitoly autor dále představuje argument konzistence, a to nejprve v kontextu mezinárodního práva veřejného, aby poté plynule přešel do institucionálního rozměru konzistence (*O. Weinberger*) demonstrovaného převážně na příkladech z vnitrostátního práva (např. pandemie covidu-19 a související zákazy a omezení služeb).³⁰

Autor uzavírá tuto kapitolu delší úvahou na téma konformní interpretace a její důležitosti při defragmentaci právního řádu. Jelikož tento výklad se odvíjí primárně od představy stupňovité výstavby právního řádu (*Stufenbau*),³¹ autor v této souvislosti připomíná intra-systémové a inter-systémové vazby (*J. Sieckman*) a *in concreto* princip jednoty ústavy. Důležité je, že *Ondřejek* chápe ústavnost spíše v relativním slova smyslu a odmítá absolutní (totální) pojetí – totální konstitucionalismus (*M. Kumm*).³² Toto pojetí ústavnosti je podle našeho mínění také blíže k běžné představě právní praxe, která obvykle chápe ústavnost jako takové měřítko, které se nezkoumá *a priori* u každého právního případu, ale pouze tam, kde jsou relevantní ústavně-právní otázky. Konečně autor nepomíjí též princip dynamiky práva, tedy nezbytnost adaptace práva k realitě (životnímu světu) a jejím měnícím se požadavkům. Opět nechybí příklady z české konstitucionální praxe.³³

3. Proporcionalita

Ve třetí kapitole *Ondřejek* představuje princip proporcionality jako metodologický nástroj, který podle jeho mínění má přispívat k omezení fragmentace právního řádu a k racionalitě práva jako komplexu norem. Proporcionalita představuje tradiční autorovo téma, a proto čtenář nemůže být překvapen hloubkou *Ondřejkova* teoretického „ponoru“ do této problematiky, kterou ovšem zároveň představuje v kvalitní šíři srovnávaných míst v právních řádech. *Ondřejek* diskutuje nejen základy testu proporcionality jako metodologického nástroje pro řešení kolizí principů, hodnot a základních práv, ale především zdůvodňuje jeho pro-systémovou povahu.³⁴

Právě tento moment *Ondřejkovy* úvahy je možná nejspornější. Princip proporcionality je algoritmus založený na objektivizovaných kritériích testovaných interpretem, který vychází ze svého předvedění a předporozumění danému problému.³⁵ To je také terčem kritiky mnoha autorů, kteří zpochybňují schopnost principu proporcionality garantovat právní jistotu (*S. Tsakyrakis, F. Urbina*). Subjektivita soudcovské interpretace je zřejmým a neodmyslitelným faktorem, který limituje proporcionalitu jako objektivní test ústavnosti opatření orgánu veřejné moci.

Ondřejek však zcela záměrně vsází – po vzoru *Roberta Alexyho* – na racionální stránku principu proporcionality, z níž těží jeho pro-systémové pojetí. Konec konců, proporcionalita v podobě obecného právního principu je součástí vnitřního systému práva, tudíž

³⁰ *Ibidem*, s. 61–63.

³¹ Z aktuální právněteoretické literatury podrobně viz POTACS, M. *Rechtstheorie*. Wien: Facultas/UTB, 2015, s. 103 an.

³² „Totální konstitucionalismus je charakterizován ústřední rolí ústav, které mění ostatní právní odvětví v aplikované ústavní právo.“ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 69, poznámka pod čarou č. 214.

³³ Viz analýza nálezu Ústavního soudu ve věci ústavnosti zákona o volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR sp. zn. Pl. ÚS 44/17 ze dne 2. 2. 2021.

³⁴ Viz ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 86–87.

³⁵ K hermeneutickému charakteru principu proporcionality srov. HOLLÄNDER, P. Princip proporcionality: hermeneutický kruh, anebo jednosměrná ulice? In: HOLLÄNDER, P. *Filipika proti redukcionizmu: (texty z filozofie práva)*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 139 an.

argument pro-systémovostí má oporu v samotném logicko-systematickém zařazení proporcionality jako právní ideje. Ne nadarmo *Ondřejek* připomíná německou teorii „organické koncepce státu“, kde jednotlivec je zakotven ve společnosti, sdílí její hodnoty a je solidární s ostatními členy společnosti. *Ondřejka* není namísto kritizovat za jeho – možná přílišný – optimismus vůči proporcionalitě a její pro-systémové dimenzi, jakkoliv není ani v právní praxi, ani v doktríně zcela sdílený. Z jeho výkladu je zřejmé, že si limity proporcionality uvědomuje, avšak spolu s *Aharonem Barakem*, *Robertem Alexym* a dalšími sdílí přesvědčení, že lepší a vhodnější nástroj pro řešení konfliktů ústavních principů a základních práv v podmínkách hodnotového pluralismu prozatím neexistuje.³⁶

Ondřejek však nesetrvává jen u aplikační role principu proporcionality, ale všímá si též její úlohy v normotvorbě, a to zejména ve vazbě na proces RIA (*Regulatory Impact Assessment*). Závěr této kapitoly je věnován zajímavé otázce, zda lze princip proporcionality chápat jako neutrální princip ústavního práva. *Ondřejek* se k tomuto problému staví spíše obezřetně a připomíná, že proporcionalitu nelze aplikovat jako absolutně formální princip oddělený od hmotných principů ústavního práva.³⁷

Konečně se autor věnuje analýze tzv. vážící formule, která je spojena s *Robertem Alexym*, kde zúročuje svá předchozí zkoumání problému proporcionality.³⁸ V této části kapitoly *Ondřejek* uvádí velice dobré argumenty, kterými demonstruje, že byť se *Alexy* snažil o „objektivní“ uchopení principu proporcionality prostřednictvím vážící formule, tak se to ne zcela zdařilo. Uvádí zde výtky, mezi kterými je například to, že triadická škála, kterou *Alexy* navrhuje použít ve vážící formuli, je nedostatečná, nebo – podle názoru recenzentů – velice pádnou námitku, kterou je zpochybnění toho, jak budou tyto váhy jednotlivým základním právům, veřejným zájmům aj. „přidělovány“.³⁹ Není totiž zřejmé, jaká váha má být v tom kterém případě jednotlivým základním právům či veřejným zájmům přidělena. Toto zhodnocení bude opět záviset na interpretujícím a aplikujícím subjektu.

Tento moment je dle našeho názoru velice důležitým, neboť se zde ukazuje to, co jsme uvedli výše, totiž že interpretace a aplikace principu proporcionality je ovlivněna subjektivním faktorem. I kdybychom vytvořili tu nejkrásnější matematickou formuli, která by měla být využívána k řešení složitých případů, stále musíme řešit, jaké hodnoty a na základě jakých kritérií máme do této formule dosadit. Problém „ne-objektivity“ proporcionality se tak nezdá býti prostřednictvím vážící formule vyřešen, možná je jen pro některé pozorovatele zahalen do hávu „kouzelné“ vážící formule, tedy formálně-matematického vyjádření, které zavdává interpretovi pocit objektivity.

4. Právní pluralismus

Ve čtvrté kapitole se *Ondřejek* soustředí na problém právního pluralismu, který tu je představen v užším slova smyslu jako situace, kdy na tomtéž teritoriu působí dva či více právních řádů. I právní pluralismus podle *Ondřejka* může působit jako faktor stabilizace práva, což je základní teze této části knihy. *Ondřejek* vychází ze dvou podob právního pluralismu, a to užší a širší koncepce.

³⁶ Viz ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 91.

³⁷ *Ibidem*, s. 114.

³⁸ ONDŘEJEK, P. *Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod*. Praha: Leges, 2012.

³⁹ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 117.

Užší koncepce, k níž se přiklání i *Ondřejek*, vychází z pluralismu „oficiálních“ (lépe řečeno státních) právních systémů. Neuvažuje tedy pluralismus založený na jiných formách regulace lidských společenství (normativní pluralismus). Jako jeden příklad institucionálního pluralismu přináší autor judikaturní analýzu problému zásady *non bis in idem* (ne dvakrát v téže věci) v prostředí výkladu Evropské úmluvy o ochraně lidských práv Evropským soudem pro lidská práva a českých správních soudů.⁴⁰ V tomto případě jde o to, že tuto zásadu typickou pro veřejnoprávní trestání lze vykládat více skutkově (*de facto*), tedy jako totožnost skutků, anebo právně (*de iure*), jako totožnost skutkových podstat reflektujících chráněné účely či zájmy (tzn. objekty).

Ondřejek si všímá, že díky tomu, že nejvyšší národní i evropské soudy berou vzájemně v potaz svou rozhodovací praxi, dochází k postupné harmonizaci výkladových závěrů.⁴¹ To je možné prostřednictvím toho, že jednotlivé soudy reflektují rozhodovací praxi okolních soudů a pracují ve svých rozhodnutích s jejich právními názory, na kterých mohou vystavět svou vlastní argumentaci v řešení jednotlivých případů. Například český Ústavní soud pracuje s právními názory německého Spolkového ústavního soudu (*Bundesverfassungsgericht*)⁴² nebo Evropského soudu pro lidská práva. To, že vnitrostátní soudy reflektují právní názory mezinárodních soudů, může pak přispívat k harmonizaci řešení různých otázek. V případě Evropského soudu pro lidská práva se pak bude jednat o otázky základních lidských práv a svobod a jejich ochrany.

Dále si *Ondřejek* klade otázku, jak normativní pluralismus působí na fragmentaci práva. V tomto směru již nejde o tak hlubokou analýzu a spíše s určitým odstupem autor zmiňuje *Pavlakosovu* koncepci „proto-právních“ vztahů, dále koncept *cyberspace* a jeho komplikovanou regulovatelnost či specificky problematiku sociálních sítí jako určitého normativního subprostoru.

5. Systémový přístup k právu a koherentismus

V páté kapitole se autor jinou cestou vrací k problému systémového přístupu k právu a představuje normativní koherentismus jako přístup k chápání práva jako normativního systému. Podle *Ondřejka* se požadavek koherence promítá v celém mechanismu právní regulace. Lze uvažovat koherenci faktickou a koherenci normativní,⁴³ která je pro celou knihu nosnou ideou.⁴⁴ Ohledně tvrzené axiologické povahy práva vychází *Ondřejek* z *Canarisovy* koncepce členění vnitřní a vnější systematiky práva.⁴⁵ Vnitřní systematika práva

⁴⁰ Zejm. rozsudek ESLP *Zolotukhin proti Rusku*, kde velký senát ESLP odmítl důraz na formální pojetí *idem*, tedy *de iure*, a upřednostnil faktické pojetí této zásady (*de facto*). Naproti tomu Nejvyšší správní soud v řadě svých judikátů upřednostnil pojetí *de iure* a odlišil se od doktríny ESLP. ESLP dále vyvinul svou judikaturu ve věcech aplikace zásady *non bis in idem* v rozsudku *A. a B. proti Norsku* (rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ve věci *A a B proti Norsku*, č. 24130/11 a č. 29758/11, ze dne 15. 11. 2016), a to ve vztahu k věcem řešeným paralelně v daňovém řízení a soudním trestání (trestné činy daňové).

⁴¹ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 136.

⁴² Viz Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 165/11.

⁴³ Faktická koherence se vztahuje k faktům a zjišťování skutkového stavu, normativní koherence se pak společně s otázkami odůvodnění vztahuje ke koherenci interpretačních závěrů. ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 152.

⁴⁴ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 152.

⁴⁵ CANARIS, C. W. *Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz*. Entwickelt am Beispiel des Deutschen Privatrechts. *Rechtstheorie, Schriften zur Rechtstheorie*. 1969, Nr. 14. Vnitřní systém práva je tvořen účely a hodnotami, které tvoří pozadí právních předpisů, jejich jednotlivých ustanovení. Vnější systém je spojen s pozitivním právem.

zahrnuje účely, principy, hodnoty a zájmy, které ovlivňují porozumění právním normám sdruženým do právních institutů a právních odvětví (vnější systematika práva). Lze poznamenat, že tato koncepce zásadně ovlivňuje metodologické myšlení v německy mluvících zemích již několik desítek let, přičemž současná díla zaměřená systematicky či metodologicky se bez tohoto členění neobejdou.

Ondřejek tu připomíná tezi o duální povaze práva (*R. Alexy*), která podmiňuje tezi o duální povaze právní argumentace (reálná a ideální).⁴⁶ Tyto premisy jsou pro *Ondřejka* podstatné pro zdůvodnění určité základny pro program normativního koherentismu. Na druhé straně dostává prostor i teorie komplexity práva, z níž vede pouze cesta racionalismu, tedy požadavek rozumného uspořádání právních vztahů. Normativní koherentismus tak pro *Ondřejka* představuje cestu ke zlepšení a rozvinutí přístupů výkladových hypotéz v zájmu racionality právních řešení.

Ondřejek se zabývá úlohou normativního koherentismu v normotvorbě, kde pléduje za vyšší důraz na koherenci přijímaného pozitivního práva (*enacted law*). Tento přístup lze zajistit důrazem na zajištění normativně-systémových, institucionálních a procedurálních podmínek. Tato představa normotvůrce, který je „epistemicky odpovědný“ (*A. Amaya*), evokuje tradiční součást teorie legislativy ve vztahu k budoucímu fungování přijímaného práva, a to je tzv. anticipovaná interpretace (epistemicky odpovědný normotvůrce mluví k epistemicky odpovědnému interpretovi).

Ondřejek rozebírá i druhou část mechanismu právní regulace, kterou je interpretace a aplikace práva, z pohledu normativního koherentismu. Základní tezí je v tomto ohledu imperativ holistické interpretace, tedy vnímání práva jako určitého významového celku. Samozřejmě se čtenáři okamžitě vtírá otázka, na jaké úrovni lze vymezit právo jako celek. Jde o dynamickou, anebo statickou kategorii? Hermeneutický pohled na právo vyžaduje představuje neustálých re-definic významového celku, který vytváří napětí hermeneutického kruhu, v němž interpret právní problém vykládá.

Ondřejek vnímá problém významového celku spíše relativně a strukturálně, když zmiňuje užití jiných subsystémů než národního práva, judikaturu a doktrínu, ale také a v neposlední řadě kontext vnitřního systému práva.⁴⁷ Jde tu tedy o klasickou otázku pramenů práva a jejich souvztažností. Pokud mají právní argumenty i zvolená řešení mít – řečeno s *Robertem Alexym* – nárok na správnost (*Anspruch auf Richtigkeit*), představuje normativní koherentismus východisko, které může pomoci odůvodnit řešení složitých případů aplikace práva.

Slovo závěrem

Recenzované *Ondřejkovo* dílo má nepochybně programový potenciál znovu posílit rezonanci myšlenky systémovosti práva jako celku v současném právním myšlení. Tento postulát je do jisté míry oslabován praktickými problémy při systémové práci s právním řádem, který je fragmentarizován, což předkládaná kniha dostatečně přesvědčivě demonstrovuje. Jednotlivé odvětvové a meta-odvětvové diskursy vedené na půdorysu tradičních disciplín právní vědy (civilistická, trestní a administrativistická nauka) navíc ze své

⁴⁶ Viz k tomu blíže ALEXY, R. Dvojaká povaha práva. *Právní obzor. Teoretický časopis pro otázky státu a práva (Juridical Review. Theoretical journal for the questions of state and law)*. 2012, roč. 95, č. 1, s. 3–11.

⁴⁷ ONDŘEJEK, P. *Defragmentation of Law*, s. 167.

povahy tendují spíše k fragmentárnímu pojmání práva. Do jaké míry jde tedy o postulát realistický, či spíše idealistický, to není na celém projektu to podstatné. Jak bylo řečeno v úvodu, jde o logické pokračování dosavadní autorovy teoretickoprávní tvorby. Kniha rozhodně nezapře důraz na racionální (méně již diskursivní) a interpretativní povahu práva.

Text osvěžují praktické příklady, které jsou voleny nejen z české judikatury, ale také z judikatury evropských a mezinárodních soudů, na kterých *Ondřejek* demonstruje jím uváděné myšlenky a které používá pro demonstraci jím uváděné teorie. Toto propojení teorie s praktickými příklady pak přispívá k čtivosti textu a ukázce toho, že se v případě této knihy nejedná o ryze teoretické pojednání, které by nemělo i praktický dopad.

Celému dílu dominuje jasná koncepce výkladu a metoda demonstrace prezentovaných tezí. Kniha tedy bezesporu představuje důležitý mezník v současné české právně-teoretické a právně-filosofické diskusi. Vzhledem k tomu, že je psána v anglickém jazyce, má potenciál mířit i na široké mezinárodní publikum.

Lukáš Hlouch* – Linda Tvrdíková**

---

* JUDr. Lukáš Hlouch, Ph.D., Právnická fakulta Masarykovy univerzity. E-mail: Lukas.Hlouch@law.muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8498-3347>.

** Mgr. Bc. Linda Tvrdíková, Ph.D., Právnická fakulta Masarykovy univerzity. E-mail: Linda.Tvrdikova@law.muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9115-1052>.

The Nature of the Road in Archaic Roman Law

Jan Šejdl (<https://orcid.org/0000-0002-6921-6155>)

Abstract: The text examines several aspects of the development of the institute of road and the right of way in the sources of Roman law, especially with regard to the archaic period. In this sense, it relies not only on the reconstructions of the texts of the Laws of the Twelve Tables, but directly on the sources that lead to the final text of those reconstructions, and it also addresses the issue of the interpretation of some concepts whose content is not entirely clear and whose interpretation is not always appropriate to the archaic period. As a consequence of these considerations, the text also offers some technical propositions for the nature of the road in the archaic period and thus, for example, outlines its use.

Key words: *ius romanum*, *servitutes*, *iura praediorum*, *via*, *ius eundi*, *ius agendi*, *munire*

Human Rights Deficits in EU Cooperation in the Seizure and Confiscation of Property

Jiří Jarolím

Abstract: The article identifies human rights deficits of the effective EU regulation on cooperation between Member States in the seizure and confiscation of assets in the form of Regulation No 2018/1805. The first chapter deals analytically with the substantively related international conventions and the previous EU regulation of this issue by Council Framework Decisions 2003/577/JHA and 2006/783/JHA, and assesses this previous regulation as ineffective in the light of later data, in particular due to the lack of mutual trust between Member States to apply such an advanced form of EU cooperation, which resulted in a reluctance to comply with this EU regulation as required by its text and its meaning and purpose. The main research findings are situated within this context. The EU legislator solved the problems of deliberate incorrect implementation of the Framework Decisions by the Member States by replacing them with a Regulation as a secondary legal act with direct effect. Now effective regulation is written for public authorities without sufficient regard for the fundamental rights of the persons concerned. The most problematic aspects are the human rights clause, the purpose and intent of which is to limit the scope of the review of compliance with fundamental human rights, the prohibition of constitutional review of the adequacy of the period of seizure of property, the lack of time for the person concerned to prepare for the hearing of the case before the court and the absence of provision for compensation for costs of the proceedings.

Keywords: *confiscation of property*, *Regulation 2018/1805*, *right to a fair trial*, *proceeds of crime*, *seizure of property*, *fundamental rights*

The Future of Artificial Intelligence: Between Regulation and Innovation

Marie Kohoutová (<https://orcid.org/0009-0003-9104-3478>)

Abstract: Artificial intelligence (AI) is now an indispensable part of everyday life, with applications in computer games, language translation, autonomous vehicles and image recognition. This article focuses on the specifics of AI regulation, analyzes successful and unsuccessful regulations in similar areas, and provides an overview of the most important legislative initiatives. Particular attention is paid to the current AI Act of the European Union, the Executive Order on AI of the US President and the AI Convention of the Council of Europe. The aim is to identify key areas requiring protection and discuss similarities with successful regulations in other areas.

Keywords: *artificial intelligence (AI)*, *regulation*, *human rights*, *technology*

Regulation of Consumer Manipulation through Dark Patterns in the European set of “digital” Regulations

Andrej Krištofík (<https://orcid.org/0000-0001-8150-0362>)

Abstract: The article will focus on the issue of new forms of consumer manipulation that are made possible by new technologies that stand between the consumer and the seller. Specifically, it concerns the phenomenon of dark patterns, a way of manipulating the consumer through the deliberate modification of the web interface of an online marketplace service provider. This method of manipulation has taken on a new dimension in recent times, as artificial intelligence-based tools have begun to be developed for this method of consumer manipulation. However, this does not mean that this is a new phenomenon or a possibility exclusively enabled by the use of artificial intelligence, but it can also be mediated by “simply” manipulating the UX of the web interface in question to achieve a similar character. This duality of the technological approach to achieving the desired consumer response in a subliminal way has consequently caused a fragmentation of the regulation of the use of dark patterns, in particular between the two European regulations on which, among others, the article will focus – the Digital Services Act and the Artificial Intelligence Act. The article will first introduce the phenomenon of dark patterns and the ways in which they are created on web interfaces. The article will then introduce the regulation of both regulations in question and describe the way in which they regulate or under what conditions they allow the use of dark patterns and then compare their effectiveness in achieving the stated objective – i.e. the protection of the consumer from manipulation.

Keywords: dark patterns, artificial intelligence, consumer protection, Digital Services Act, consumer manipulation

Against Utilitarianism for Justice and Natural Rights. The Perspective of Classical Juridical Realism

Jiří Baroš (<https://orcid.org/0000-0001-8744-463X>)

Abstract: In this paper, I continue my polemics with Martin Hapla’s pragmatic utilitarianism while taking the argument further by outlining the classical tradition’s view of the phenomenon of natural (human) rights. In the first part, I highlight the main points of disagreement. I consider the utilitarian project to be inappropriately reductionist. It arbitrarily elevates the maximization of one good at the expense of other goods. It is questionable why utility should have primacy over other values. Moreover, utilitarians fail to show that, in most cases, we care about hedonistic good consequences. The utilitarian approach is simply unable to achieve the same results with fewer assumptions. We are more certain of the truth of the paradigmatic norms of justice than of the utilitarian principle itself. The notion of justice is important for moral action as well as for juridical domain, which is the focus of the second part of this paper. According to classical juridical realism, the juridical domain concerns the attribution of things to individuals. People must be given what is due them; it must be respected that a person has a right to the thing apportioned to them. The article culminates in an analysis of the natural rights. I start from the premise that man is a person. Therefore, things related to this fact should belong to him. The persuasiveness of classical juridical realism derives from its taking into account the complexity of juridical relations.

Keywords: human rights, justice, natural law theory, natural rights, the common good, utilitarianism

Protection of the Minority Shareholder

Lucie Josková (<https://orcid.org/0000-0003-1450-2864>)

Abstract: The paper deals with the issue of protection of minority shareholder of a business company, namely a limited liability company and a public limited company. It focuses on the questions of who can be considered a minority shareholder in a business company, why it is necessary to protect a minority shareholder and what instruments to choose for this purpose. Emphasis is placed on the shareholders of so-called closely-held companies, which clearly prevail in the Czech practice.

Keywords: Minority shareholder, protection of minority shareholder, closely-held company, majority decision making

OBSAH ROČNÍKU 2024

ÚVODNÍK

Ochrana životního prostředí včera, dnes... a zítra?	1–2
---	-----

STATI

ANTOŠ, Marek – HORÁK, Filip: Nepsaná pravidla v ústavním systému: Ústavní obyčej, ustálená ústavní praxe a ústavní zvyklost	120–136
BALOUNOVÁ, Eva: Limity právní ochrany environmentálních aktivistů	30–47
BÁRTŮ, Josef: Nebezpečnost zvířete jako předpoklad vzniku odpovědnosti za škodu	879–891
BLAŽEK, Michal: Hledání spravedlnosti při posuzování intenzity porušení povinnosti zaměstnancem vyplývající z právních předpisů vztahujících se k jím vykonávané práci	1057–1079
BRIM, Luboš: Zpětné počítání lhůt a dob v občanském právu	101–119
BRUNER, Tomáš: Jak uzavřít platnou mírovou smlouvu pro Ukrajinu?	170–183
ČAPKOVÁ, Julie-Karolína: Přípravné jednání dle ust. § 114c o. s. ř. – nezbytná součást občanského soudního řádu?	137–149
ČERVINKA, Lukáš Lev: Česká ústavní identita	618–633
DIENSTBIER, Jakob: Připustnost zvyklostních ústavních norem z hlediska ústavní teorie	653–675
DITRICHOVÁ, Petra: Sexuální násilí v mezinárodním trestním a humanitárním právu a válka na Ukrajině	150–169
DLEŠŤÍKOVÁ, Tereza: Psychoterapie asistovaná psychedeliky a přípustné riziko	478–499
DUFEK, Pavel: Potíže s legitimní autoritou	1007–1024
ELIÁŠ, Karel: Vindikace a restituce. Kolaterální efekt novodobých restitučních zákonů	533–555
FIALA, Zdeněk – MLEZIVOVÁ, Kristýna: Posouzení právní úpravy propuštění ze služebního poměru příslušníků bezpečnostních sborů z důvodu dlouhodobého pozbytí zdravotní způsobilosti z pohledu zákazu diskriminace	732–745
FRONC, Jaromír: K pramenům vázanosti správního orgánu podzákonými předpisy	587–604
GÉRYK, Jan: Mezi živelností a direktivou: Úvahy o řízení společnosti v Československu šedesátých let 20. století	676–696
GLOGAR, Ondřej: Jazykové korpusy a možnosti jejich využití při interpretaci práva	986–1001
HAU, Vojtěch: Soudní styly ve srovnávacím pohledu – historický a ideologický původ podoby současných soudních rozhodnutí	815–830
HENDYRCH, Lukáš: Přezkum činnosti Úřadu evropského veřejného žalobce	340–353
HLUŠÁK, Milan: O vedomostných kritériách (úvahy k stati L. Brima)	1046–1056
CHVOJKA, Šimon: Publikací to nekončí: analýza přístupnosti judikatury Nejvyššího správního soudu	354–366
JAROLÍM, Jiří: Lidskoprávní deficity unijní spolupráce při zajištění a konfiskaci majetku	1253–1270
JEŽEK, Michal: Parodie ochranných známek v českém právu: fenomén svobody projevu nebo prosté využití cizího úsilí?	1167–1189

JIRÁSKO, Vojtěch – PODRAZIL, Petr: Pracovněprávní pojetí funkce děkana na veřejné vysoké škole	712–731
KOBER, Jan: Civilista, romanista a politik Robert Mayr-Harting – sto padesát let od narození	892–923
KOHOUTOVÁ, Marie: Budoucnost umělé inteligence: mezi regulací a inovací	1271–1286
KOLUMBER, David: Obsoletní předpisy v České republice: problém teorie, či praxe?	452–465
KONOPOKOVÁ, Silvie: Proces schvalování žádosti o pobyt dítěte mimo zařízení pro výkon ústavní výchovy	956–985
KRBUŠEK, Klára: Návrh směrnice o odpovědnosti za umělou inteligenci a revidovaná směrnice o odpovědnosti za vadné výrobky: zhodnocení potenciálu naplnění deklarovaných cílů nové úpravy	1190–1216
KRIŠTOFÍK, Andrej: Úprava manipulácie spotrebiteľa prostredníctvom temných vzorov v Európskom súbore „digitálnych“ regulácií	1287–1297
LAVICKÝ, Petr: Jak individualizovat hromadně vyráběnou věc ve vlastnické žalobě?	1025–1045
LEHMANN, Matthias – BUSCH, Danny: Plaidoyer za změnu unijněprávní úpravy zneužívajících ujednání ve spotřebitelských smlouvách	205–218
LIPKA, Ondřej: Veřejná správa mezi judicializací a deferencí	1153–1166
MERTELOVÁ, Petra: Přijetí nebezpečí oběti	1127–1143
MINAŘÍKOVÁ, Pavlína: Sankce ukládané v rámci Evropské unie vůči Ruské federaci od anexe Krymu po válečný konflikt se zaměřením na veřejné zakázky	634–644
MORAVCOVÁ, Dominika: Účinky preambúl medzinárodných zmlúv v úniovom práve	865–876
MÜLLEROVÁ, Hana: Práva přírody na rozhraní mezi aktivismem a seriózní debatou	3–14
OCHODKOVÁ, Kateřina: Korespondenční hlasování: Co a jak řeší ústavní soudy?	252–276
OTEVŘEL, Hubert – HOŘEŇOVSKÝ, Jan: Ústavní demokracie potřebuje demokratický mýtus	791–814
PFEIFFER, Magdalena: K promlčení práva přiznaného cizím soudním rozhodnutím nebo cizím rozhodčím nálezem	309–321
POTACS, Michael: Spravedlnost ve výkladu práva	1144–1152
PREUSS, Ondřej: Referendum: zkušenosti, výzvy, rizika	697–711
RUTSCH, Jan: Existují přirozená práva? aneb K ontologické podstatě přirozených práv z pohledu analytické filosofie	605–617
SKŘEJPEK, Michal: Leopold Heyrovský – homo academicus převratných časů	184–188
SNOPKOVÁ, Tereza: Napětí mezi veřejnými zájmy v ochraně životního prostředí a klimatu	15–29
SOBEK, Tomáš: Jeden princip vládne všem	421–433
STEJSKAL, Vojtěch: Principy práva životního prostředí v novém stavebním zákoně	48–61
STRAKOŠ, Jan: K vymáhání práv duševního vlastnictví v kyberprostoru – problém sdělování díla veřejnosti formou internetových odkazů na chráněný obsah jiných webových stránek	367–382
SZABÓ, Martin: Sanchez proti Francii: nezbytná ochrana, nebo eroze svobody projevu na sítích?	1080–1099
ŠEJDL, Jan: Povaha cesty v archaickém římském právu	1239–1252
ŠOUŠA, Jiří jr.: Bohumil Baxa, řádný muž v mimořádné době	556–586
TICHÝ, Luboš: Volba cizího práva v ryze vnitrostátním právním vztahu	322–339
TOMÁŠKOVÁ, Miriam: Korupce na Slovensku jako „never ending story“	746–763
TOMOSZKOVÁ, Veronika – TOMOSZEK, Maxim: Dnešní i budoucí děti – ochrana jejich práv v souvislosti s klimatickou změnou	62–86
TVRDÍK, Ivan: Dědičné zlo právních skutečností	434–451

VACULČÍK, Viktor: Medzinárodná delimitácia námorných zón (2010–2016)	383–410
VOJTUŠ, František – KORDÍK, Marek: K otázke odôvodňovania vznesenia obvinenia	831–864
VOSTOUPAL, Jakub – KUDLÁČKOVÁ, Ivana: Kybernetická zbraň a právo: kybernetické útoky proti nemocnicím	466–477
VYHNÁNEK, Ladislav: Ústavní soud, fakta a vědecké poznání	773–790
WASSOUF, Dennis: Lidská práva v době antropocénu – teoretickopravní východiska	924–955
ZUKAL, Marek: Zastoupení států na půdě OSN	219–251

DISKUSE

BAROŠ, Jiří: Proti utilitarismu za spravedlnost a přirozená práva. Perspektiva klasického právního realismu	1298–1310
KUDRNA, Jan: Kdo byl zakladatelem české konstitucionalistiky?	1217–1223
NEUMANN, Jakub: Náboženský argument vo verejnom diskurze: Vymeriavanie hraníc náboženskej slobody v sekulárnom štáte	277–288

INFORMACE

OTTA, Šimon: Soudní dvůr Evropské unie poprvé k nehmotné újmě způsobené porušením nařízení GDPR	500–511
---	---------

GLOSÝ

BÓNOVÁ, Kristýna: Personalizace ceny vs. zásada rovnosti: je cenová diskriminace opravdu diskriminací?	1100–1111
KLAPKA, Štěpán: Vztah předsedy soudu a soudce z hlediska evidence pracovní doby, kontroly docházky a poskytování pracovních benefitů soudcům a faktické rozdíly v postavení soudců v rámci soudní soustavy	1224–1229
ŠEVČÍK, Petr: Závaznost specializace soudního znalce	289–295

PŘÍSPĚVKY K BUDOUCNOSTI OBORU

JOSKOVÁ, Lucie: Ochrana menšinového společníka	1311–1316
--	-----------

RECENZE

FERFECKÝ, Jan: Demková Simona. Automated Decision-Making and Effective Remedies. The New Dynamics in the Protection of EU Fundamental Rights in the Area of Freedom, Security and Justice. 2023	764–767
HANDRLICA, Jakub: Bohlander Michael. Contact with Extraterrestrial Intelligence and Human Law: The Applicability of Rules of War and Human Rights. 2023	1317–1320

HLOUCH, Lukáš – TVRDÍKOVÁ, Linda: Ondřejek Pavel. Defragmentation of Law. Reconstruction of Contemporary Law as a System. 2023	1321–1330
POKORNÝ, Ladislav: Mates, Pavel – Vavera, František – Škoda, Jindřich – Slabý, Antonín. Veřejné sbory v České republice. 2023	87–92
ŠEJVL, Michal: Foucault Michel. Bezpečnost, teritorium, populace. Přednášky na Collège de France (1977–1978). 2023	512–526
ŠIMÍČEK, Vojtěch: Katalin Kelemen. Judicial Dissent in European Constitutional Courts – A Comparative and Legal Perspective. 2018	1230–1233
VĚTROVSKÝ, Jaroslav: Ondřej Jan – Mrázek Josef – Kunz Oto. Základy mezinárodního práva veřejného. 2023	189–191
VOMÁČKA, Vojtěch: Müllerová Hana a kol. Klimatické právo. 2022	297–300
WHELANOVÁ, Markéta: Tomášek Michal – Šmejkal Václav a kol. Smlouva o EU. Smlouva o fungování EU. Listina základních práv EU. Komentář. 2022	1114–1116

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

AMBROZKOVÁ, Zuzana: Zpráva z CEE Forum of Young Legal, Political and Social Theorists 2023	192–194
BEZOUŠKA, Petr: Zpráva z XII. zasedání kolegia pro soukromé právo při ÚSP AV ČR	194–199
FOLKOVÁ, Zsófia: Setkání kateder teorie práva z České republiky a Slovenské republiky	1234
HALÁSZ, Ivan: Konferencia Právníci na pomezí. Národní, profesní a oborové hranice v historické perspektivě (Praha, 7. 11. 2023)	1117–1120
KABÁT, Jan: Zpráva z mezinárodního setkání mladých romanistů v Brně	93–95
KOMENDOVÁ, Jana – SMEJKAL, Michal: XIV. evropský regionální kongres pracovního práva a práva sociálního zabezpečení	301–303
ŠUSTEK, Petr – ŠOLC, Martin: Zpráva ze zasedání Stálé konference k odčinění újem na životě a zdraví 2023	411–413

MORS VENIT VELOCITER

Za profesorem Jozefem Suchožou	296
--------------------------------------	-----

GAUDEAMUS

K životnímu jubileu Lenky Pítrové	1112–1113
K životnímu jubileu Vojena Güttlera	1002–1004

Autonomous Law of International Sports Associations as an Equivalent to a Superstate and Borders of Legality of its Powers

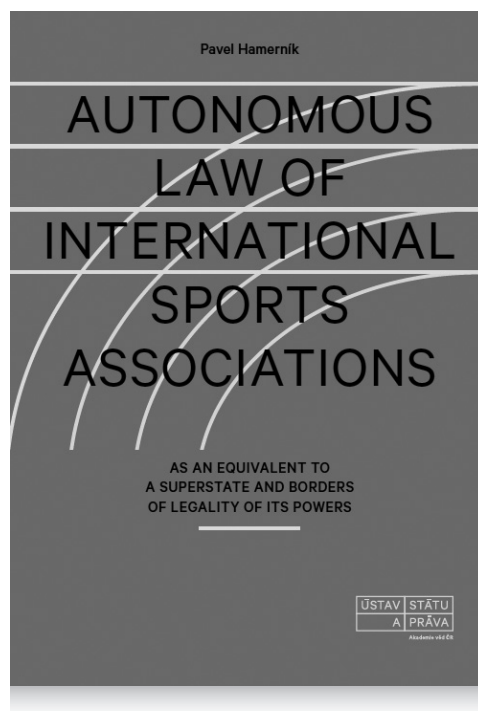
Pavel Hamerník

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2023, 181 stran
E-kniha

ÚSTAV	STĀTU
A	PRĀVA

Akademie věd ČR

Tato publikace se zabývá kontroverzními mechanismy mezinárodních sportovních asociací, jakým způsobem je mohou mezinárodní sportovní asociace obhájit ve světle platného práva, a naopak kde leží hranice, kam nesmějí vstupovat na úkor garantovaných svobod osob a dalších subjektů ve sportu.

Informovaný souhlas ve zdravotnictví

Právní a etické aspekty

Tomáš Doležal – Adam Doležal

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2023, 392 stran

ŮSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace nabízí souhrn vývoje institutu informovaného souhlasu a podrobný rozbor významu a účelu informovaného souhlasu z hlediska etického i právního.

